

ORDO PERANTIQVVS IVDICIORVM CIVILIVM,

EORVMQVE SOLENNIA.

AVCTORE C. BRETO REGIS CONSIL. ET IN CVR. SVBSID. REGNI, FISCI ADVOCATO.

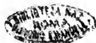
Ex Legato Ill.mi Cocini

PARISIIS,

Apud ABEL L'ANGELIER, in prima Aulæ Palatij Columna.

M. DCIIII.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

AMPLISSIMO VIRO ACHILI HARLAEO PRINCIPI SENATVS FRANCIÆ

CAR. BRETVS S. D.

Romeruit quondam Censoris illius Romani summa virtus, vt de eo passim iactatum illud, mutus sit, qui os ei non applicat, laudemque non tribuit. *Antonini item integritas adeo **commendata** fuit, vt de eo etiam id vulgo dictum*, sacrilegus sit, qui eius imaginẽ apud se non habuit, qui per fortunã vel potuit habere, vel debuit. *Publicolæ denique in patriã pietas sic laudata, & venerata*, vt quisque ingratus diceretur, qui ad eius statuam aliquãdo victimã non immolasset, thura non dedisset, serta & violas non sparsisset. *Sed hæc omnia (vir Amplissimè) vt de te vno simul dici debeant, & dicantur: meruerunt, quæ in te eminet incorrupta iustitia, quæ in te splendescit sancta vitæ integritas, quæ te illustrat firma in patriam & Principem pietas. Illa anmque, omnium sartam tectam adseruas vitam, fortunas, statum; Altera, ex vetere illa lege, omnibus es specimen morum; hac verò postrema, regnum fulsisti, etiam pene conuulsis illius membris; & iam seruatum Dei opt. max. prouidentia,*

SVMMA RERVM
HOC LIBRO CONTENTARVM
IN CAPITA DIGESTA.

FINIS.

ORDO PERANTIQVVS IVDICIORVM CIVILIVM, EORVMQVE SOLENNIA.

Quid Iudicium, & quotuplex.

CAP. I.

CTVRVS, de antiquo iudiciorum ordine, quo Romanorum & Atheniensium quondam res stetit publica, operæ pretium duxi, auspicari à definitione, & partitione iudicij. Iudicium igitur rectè definitur litigatorum apud iudicem, vel coram iudice disceptatio, litis finiendæ gratia; etenim iudicij finis, vt M. Tul. ait, est ius, ex quo *lib.1.top.* etiam iudicij nomen: vnde & à Varrone dictum iudicium, quod ius, id est pronunciandi copiam prætori vel iudici partes facerent. Qui ideo in duod. Tab. Iuris est dictus disceptator.

Iudicium autem duplex esse dicitur, ciuile, & *l.vlt.c.de iniur.* criminale; aut, vt alij voluêre, priuatum, & publicum. Ciuile vel priuatum est, cum quis ita agit, vt petat id de quo queritur, sibi adiudicari. Cri-

minale autem siue publicum dicitur, quod ad vindictam publicam instituitur, vt extra ordinem animaduertatur. In illo vtilitas priuatorum, in hoc vigor publicæ disciplinæ spectatur; eoque pertinet illud Tullij pro Cæcina, *Iudicia omnia aut distrahendarum controuersiarum, aut delictorum puniendorum causa reperta sunt.*

l. locatio §. quod illicite ff. de publ. & vectig. & commiss.

Similiter Græci δίκας, id est, actiones diuisere, in κατηγορίας nomine precipuo, & δίκας communi, id est, publicas, & priuatas, δίκας καὶ γραφὰς alij; id indicante Isocrate in orat. de Iugo; & in Paneg. κατηγορίαι autem criminibus puniendis; δίκαι priuatis disceptationibus constitutæ.

Hebræis quoque eadem diuisio fuit; sed ex publicis, quod erat grauius vocabant συνέδριον, id est, consilium: Quod verò leuius κρίσιν, quam vocem interpretes verterunt iudicium; quæ differentia notatur à Dauide, dum ita in psalmis, *Ideo impij non resurgunt in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum*; Item ab Euangelista, cum ait, *qui irascitur fratri suo reus est iudicio; qui autem ei dicit Raca, reus est consilio.*

Cæterum hoc notatum velim, me ideo hunc libellum de antiquo iudiciorum ordine nuncupasse, quòd præsertim illo complectar quæ obseruata olim quum iudicia ordinaria erant; quod à tempore Alexandri, quantum ad publica attinet, in vsu esse desiit, quantum vero ad ciuilia, à tempore Iustiniani; Nam sub eo, Prætoris vrbani iurisdictione sublata, reque ad Græcorum institutum reuocata,

ordo antiquus, qui ad Constantinum vsque permanserat, sublatus est.

Qui primi olim iudicia reddiderunt.

CAP. 2.

EBRAEI Ægyptiíque cæteris gentibus feruntur antiquiores; Iis autem iidem sacerdotes fuere, & iudices, auctore Synesio Episcopo his verbis, ὁ πάλαι χρόνος ἤνεγκε τοὺς αὐτοὺς βασιλέας καὶ κρίτας· οἱ γὰρ αἰγύπτιοι καὶ ἑβραῖοι ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐβασιλεύθησαν. A quibus non multum absona prisca hæc gens nostra, antiqui Iapheti progenies. Scribit enim Cæsar Iulius, *Druides rebus diuinis interfuisse, sacrificia procurasse, ferè de omnibus controuersiis publicis priuatisque constituisse, & si quod erat admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controuersia esset, eosdem decreuisse.* Idque sagaci consilio, vt nimirum maior fieret iudicandi sanctitas, ita cum numinis ipsius veneratione coniuncta. *lib. 6. com.*

Medi autem, qui & in terris non adeo nouissimi, cum initio sui iuris essent, nec lege, nec magistratu regerentur: Deiocem, sanctitate & iustitia perspicuum, Regem fecerunt, qui iurgia & lites inter eos componeret, vt Herodotus scribit; à quo qui postea reges, iidem & iudices fuere. *lib. 1.*

Græcis etiam antiquioribus idem solenne fuisse ex serie historię colligimus. Nam à Cecrope primo

eorum rege, vſque ad Codrum vltimum, per annos 866. iudicia à Regibus reddita; quin etiam ipſum Cecropem & Areopagum inſtituiſſe, & huic quotidie præfuiſſe; Euſebio enim ita ſcribenti potius aſſentiendum, quàm ijs, quos ſcrib it Plutarchus exiſtimaſſe, à Solone primum eſſe deſcriptum. Cui rei fidem adfert Ariſtoteles, inquiens, Solonem Areopagitarum conſilium, cum eſſet antea, euertere noluiſſe; adſtipulatur etiam Pauſanias locis complu ſculis; Et qui poſtea inſecuti reges, Erichtheus, Ægeus, Demophoon, & alij illius exemplo Prytanæum, Delphinium, Palladium, Phreattyum, Heliæam, Trigonum, Parabyſtum, Metychium conſtituere, ijſque præfuere, vel eorum amici, qui & φιλοβασιλεῖς dicebantur, vt Pollux notat, præcipuè cum cauſæ capitales agitatæ.

lib. 2. de repub.

in Atticis, Meſſeniс is, & Achaicis.

Poſtea autem regis abolito nomine, perpetui Archontes, vt regio functi munere, ſic & his iudiciis fuere præfecti, idque per annos 586. à Medone Codri filio vſque ad Alcmæonem vltimum Archontem perpetuum; qui etiam his ſucceſſere Archontes decennales à Charope vſque ad Ericem per annos lxx. eadem iudicia exercuere, vt eadem potiti poteſtate. Poſt iacta denique Democratiæ fundamenta, Archontes annui nouem, Rex nempe, Archon, Polemarchus, & Theſmothetæ ſex, foris illis & baſiliſcis etiam præfuerunt: quæ omnia ex Euſebio, Paterculo, Harpocratione, & alijs colliguntur.

Quantum verò ad Romanos attinet, clarum est ab vrbe condita initio reges penes se iudicandi potestatem retinuisse; Liuius enim Prisco trucidato, Tanaquilem eius vxorem sic loquentem facit: *Seruio Tullio, iubere populum audientem esse, eum iura redditurum, & cætera Regis munia obiturum esse.*

Postea autem regibus eiectis, penes senatores ea potestas, vsque ad Gracchi tempora. Is enim senatui capitaliter infensus, iudicia repente à senatorio ordine ad equestrem transtulisse dicitur: eáque re peracta gloriatus, sese non pedetentim, sed vna legis vnius promulgatione Senatum sibi
inuisum, semel è Republica sustulisse, vt Appia- *lib. 2.*
nus alicubi addocet, atque Marc. Tullius dum ait, *2. Verr.*
quinquaginta annos continuos, equites integerrimè iudicasse. Victoria autem Syllæ, rursus iudicandi potestas equitibus Romanis erepta, & senatui reddita ac restituta est. Consules etiam iura
reddidisse, testis Liuius in hæc verba, *Appius Clau-* *lib. 2.*
dius consul de pecunijs creditis asperrimè ius dicere. Sed & Prætores eandem obtinuerunt potestatem: qui licet initio ideo creati, vt vicem gererent consu-
lum absentium, postea tamen his etiam presen- *l. 2. ff. de orig. iuris.*
tibus iura reddidisse ex Pomponio & Gellio col- *lib. 13. cap.*
ligimus; Ædiles item ius dixisse, testis idem Pom- *14.*
ponius, eratque eorum cognitio, de ratione annonæ, de vrbis viarum ædificiorumque curatione, de rerum venditione & commercio: vt videre licet tit. de edilit. edict.

Posteriori autem Imperij ætate, cum res omnes

ſub vnius Imperatoris nutum & arbitrium cecidiſſent, Imperator ipſe ſæpiſſimè grauioribus cauſis non intereſſe tantum, ſed etiam præeſſe conſuetus; Suetonius de Auguſto, *ipſe ius dixit aſſiduè, & in noctem nonnunquam: ſi parum corpore valeret, lectica pro tribunali collocata, vel etiam domi cubans.* Idem de Claudio, *in cognoſcendo autem ac decernendo ſumma varietate animi fuit; modo circumſpectus & ſagax, modo inconſultus ac præceps*; Nec etiam huic muneri minorem operam Tiberium præſtitiſſe Tacitus auctor eſt: eoque reſpiciens Symmachus, Impp. Valentem, Gratianum, & Theodoſium iuſtitiæ ſacerdotes vocat, ab eo nimirum iudicandi munere, cui vt plurimùm incumbebant.

in Auguſto. *in Claudio.* *lib. 3.*

Quo ex iure, quibus-ve legibus reddita olim Iudicia.

CAP. 3.

EBRÆIS facta primùm iudicia, ex iure à Moſe tradito; is enim non modo inter Hebræos, ſed & cæteras quaſcunque gentes, fertur antiquiſſimus legiſlator; atque etiam auctore Euſebio ipſa Cerere antiquior, quæ vulgò dicitur prima leges edidiſſe, teſte etiam Ouidio,

lib. 10. de præpa. Euangel. *lib. 5. metamorph.*

Prima dedit leges, Cereris ſunt omnia munus.

Quas autem leges Moſi dedit Deus, eas cæteris exemplar eſſe voluit; vt & Triſmegiſtus qui primus Ægyptijs fertur legiſlator fuiſſe, ſuas omnino leges

ad instar Mosaïcarum constituerit, vt idem Eusebius testatur. *lib. 10.*

Græci diu absque lege fuerunt, nam & Iosephus auctor est, Homerum nusquam in opere suo hoc legis nomine vsum esse, quod videlicet tum nulli populi Græciæ legibus tenerentur, ἀλλὰ γνώμαις ἀορίστοις καὶ προστάγμασι τῶν βασιλέων, omnia sententia & manu Regum gubernarentur. Primus autem qui iis nomotheta, Draco fuit; Is inquam, qui (vt dicebat Demades) non attramento, sed sanguine leges suas descripsit; adeo enim graues & acerbæ illæ, vt noxis omnibus pœnam adscriberent capitalem; vsique sunt iis per annos xxvij. vsque ad Olympiadis quadragesimæ sextæ annum tertium; quo anno Solon Rempublicam intestinis afflictam discordiis, nouis institutis & legibus erexit. Hæque in tabulas descriptæ, partim ἄξονες, partim κύρβεις sunt appellatæ; ac primùm quidem in arce collocatæ, deinde vt omnibus paterent, per Ephialtem in Prytaneum, & forum delatæ sunt, vt Plutarchus & Pausanias testātur, Quas autem in Metroo seruatas esse Harpocration tradidit, eas fere non tam Solonis, quàm eorum qui post Solonem nouis legibus Rempub. instruxerunt, leges fuisse crediderim. In iis autem si quid omnino rectum sanctumque, ab Ægyptiis mutuatum, & Hebræis; Nam & diu Solonem apud ipsas gentes commoratum, Clemens ait. Pari studio olim Lycurgus Lacedæmoniis, Zaleucus Locris, Charondas Catanensibus leges scripserant, quibus

lib. 2. contra Apio. *in Solone.* *in Attic.* *in Strom.*

videlicet instructa iudicia redderent.

lib. 2 ff. de orig. iur. Romani verò etiam initio nullo certo iure moderati. Arbitria enim principum pro legibus erant, vt Iustinus ait, & confirmat Pomponius. Fuere quidem βασιλικοὶ siue regiæ leges quædam à Romulo, & cæteris deinceps regibus latæ: sed potius regno, quàm iudiciis aptæ; adeo vt statu regio postea euerso, sublatæ fuerint omnes rogatione tribunitia, paucis exceptis quæ à Seruio Tullio, de lib. 3. commercio & contractuum ratione latę, vt Liuius prodit. Tandem verò cum viderent incerto iure omnia duci, Romilio Veturioque cõsulibus, placuit, vt legum latores crearentur, qui iura patribus, & plebi æqua scriberent, quæque ab ijs essent decreta, ea plebem & patres tenerent.

Ideoque missi sunt legati tres in Græciam, qui Atheniensium, & aliarum Græciæ ciuitatum leges, instituta, moresque agnoscerent, eáque descripta Romam deferrent: quibus reuersis, creati Decemuiri, qui ex patriis moribus, & peregrinis istis legibus optima iura seligerent. Sicque ab his duodecim tabul. leges perlatæ sunt; quibus quantum lib. 1. de orat. auctoritatis tributum sit, docet alicubi Cicero, dum ait, *frement omnes licet, dicam quod sentio, bibliothecas me hercule omnium Philosophorum, vnus mihi videtur xij. tab. libellus, si quis legum fontes & capita viderit, & auctoritatis põdere, & vtilitatis vbertate superare.*

His successere prudentium responsa, quæ earum legum interpretationes erant; quod Pomponius prodit in hæc verba: *xij. tabul. latis euenit, vt interpretatio*

terpretatio desideraret prudentum auctoritatem, necessariamque disputationẽ fori. Hæc disputatio, & hoc ius, quod sine scripto venit, compositum à prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, vt cæteræ partes iuris suis nominibus designantur; sed communi nomine, appellatur ius ciuile.

Deinde ex illis legibus eodem fere tempore actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent. Quas actiones ne populus prout vellet institueret: & certas, & solennes esse voluerunt. Eæ autem apud collegium pontificum erant, diligenterque adseruabantur, vnde Liuius, ait, *in eorum penetralibus abditum fuisse* lib. 9.
ius ciuile. Ex illis autem, qui quoque anno populo interpretarẽtur & responderẽt, vnus constituebatur; qui ob eam rem dicebatur præesse priuatis. Tandem verò istæ actiones, à Flauio Appij Cæci pontificis scriba, publicæ factæ sunt, vnde ius Flauianum ortum: quod & adauctum postea ab Ælio Sexto, ex quo ius Ælianum.

Et hæc quidem sub Decemuiris, quorum auctoritas desijt, cum tandem populo dura nimis videretur, & ob id rursus secessisset in montem Auentinum; Itaque cum plebs teneret imperium & rerum summam, multa plebiscita confecta sunt; quæ alteram iuris Romani fecere partem; postea, relata in senatum tota auctoritate; excrescente populo, orta sunt senatusconsulta; dein edicta Prætorum; atque Ædilium Curulium; Et postremo Imperatorum constitutiones; cum nimirum lata lege regia, populus eis & in eos omnem suam transtulis-

ſet poteſtatem. Et hæc antiqua fuere iura, quibus moderata, redditaque iudicia. Moderata inquam & reddita, certis in id expreſsè latis legibus, quæ ideo iudiciariæ dictæ; inter quas, præcipuæ duæ illæ Iuliæ, quarum vna priuatorum, altera publicorum iudiciorum formam, rationem, ac regulam complectebatur. De illa ſic Gellius, *atque in rerum quidem diffiſionibus, cõperendinationibuſque, & aliis quibuſdam legitimis ritibus, ex ipſa lege Iulia, & ex Sabini Maſſurij, & quorundam aliorum iuriſperitorum commentariis commoniti & adminiculati ſumus.* Cuius & auctores noſtri meminere locis complurimis; De hac etiam ſic Paulus loquitur in hæc verba, *lege Iulia & Papia iudiciorum publicorum cauetur, ne alicui inuito denuncietur, vt teſtimonium litis dicat aduerſus ſocerum.* Quæquæ iudiciariæ leges ſi extarent integræ, planè ordo ille antiquus iudiciorum omnino innoteſceret; ſed quaſi penitus ſupreſſæ, & dilaceratæ illæ, poſtquam mutata vetera iudiciorum ſolennia.

li. 14. cap. 2.

l. cum lege. l. ſed ſi in ſeruum §. ſi quis iudex. ff. de recept. arb. & in l. 2. ff. de iudic. l. 4. ff. de teſti.

De inſignibus Magiſtratuum, cum ius dicerent.
CAP. 4.

MAGISTRATIBVS, quò magis conſpicui, eorumque iudicia auguſta magis & veneranda redderentur, attributa fuere ornamenta quædam & inſignia maieſtatis, quibus, præſertim cum ius redderent, aut quid publicè pro dignitate exercerent, vterentur.

Ad quæ respiciens Vlpianus, noluit, *vtrisque orbatum luminibus postulare posse, quod eiusmodi insignia magistratus videre & reuereri non posset*, vt quibus nimirum illius fulgor maximus, maiestasque omnis inesset; vnde & Paulus censuit, teneri eum crimine læsæ maiestatis, qui insignia altioris huiusmodi ordinis illegitimè vsurpasset. *lib.1. §.casum. ff. de postul.*

Porro non eadem fuere omnibus: sed diuersa singulis, pro dignitatis ordine attributa: vt alia Regibus & Imperatoribus, alia Cõsulibus, alia Prætoribus, alia Ædilibus. Quæ omnia hoc loco mihi sigillatim exponenda sunt, initio facto à Regibus & Imperatoribus; quorum insignia fuêre, sceptrum, ignis, purpura, diadema. Sceptrum quidem, quòd semper habitum symbolum dominationis, & Imperij; vnde Vlysses apud Homerum Minoem Regem inducit, aureũ Sceptrum tenentem, dum pro Imperij iure mortuos iudicabat, *Odyss. λ.*

χρύσεον σκῆπτρον ἔχοντα θεμιστεύοντα νεκύεσσιν.

Malè enim quidam sceptrum retulerunt inter Consulum insignia, cum procul dubio Regium sit & Imperiale, teste ipso Tullio, dum ait de Ptolemæo rege, *Sedens cum purpura & sceptro & insignibus illis regiis.* *pro Sestio.*

Ignem verò nollem affirmare olim Romæ regibus in vsu fuisse pro insigni, quemadmodum postea fuit Imperatoribus, ab ætate Antoninorum: vt Herodianus addocet, cum de Commodo istiusmodi loquitur, nihilo seciùs Cõmodus honores soro- *in Commodo.*

ri suæ seruauit. nam & in theatro sella Imperatoria sedebat, & ignis eam præcedebat; Item in Pertinace: Venit in Senatum, neque ignem sibi passus est præferri, neque aliud vllum principatus insignè attolli. De quo more dixit nemo doctius Iusto Lypsio, verè altero seculi huius Varrone, putatque ille Romam è Persis traductum; quòd illorum Regi perlatum ignem scripserit Xenophon: vel potius ex Asiaticis, teste Ammiano, dum ita scribit; *Ferunt etiam, si iustum est credi (ignem cælitus lapsum) apud se sempiternis foculis custodirj: cuius portionem exiguam, vt faustam, præisse quondam Asiaticis Regibus dicunt.* Puto verò ipse, principes istos Romanos ambitione tumentes, ignem hunc vsurpasse, vt Deorũ gloriam æmularentur; quorum in cultu adhibitas lucernas facesque, antiqui scriptis suis indicant; nisi forte mauis id mystica quadam ratione inductum, quòd nimirum ignis fuerit Hieroglyphicum iustitiæ, scelerum vltricis: eaque de causa pedibus Isidis perpetuò apponi solitus, vt alicubi Plutarchus scribit. Vnde & à Mose, lex Dei ignea dicitur, quòd, qui eam violasset, gehennæ ignis esset obnoxius; quò fortè spectat illud diuini psaltis, *Ignis ante ipsum præcedet, atque inflammabit in circuitu inimicos eius.* Suspicarer igitur antè Imperatores, antè Reges, prȩlatum ignem; vt qui ipsum prospicerent, à scelere, cuius vindex erat, deterrerentur: saltem à lacessenda ista maiestate, cuius lȩsæ, pœna erat vt plurimùm, combustio, aut ignis interdictio, vt Cicero & Paulus scribunt.

in Pertinace.

in annotat. in Tacit.

lib. 8. Cyrop.

lib. 23.

Diadema autem, quod & Regium & Imperiale *Philip. li. 5. tit. 29.* ornamentum fuerit, dubitat nemo; licet antè Aurelianum, nullus Imperatorum eo fuerit vſus. Cur vero Regi illud attributum pro inſigni, planè ignoro; ni placeat ideò ei datum, vt ex hoc vinculo & ligamine diſceret, ſibi procliui ſolutaque poteſtate non vtendum, recordareturque ſe legibus alligatum conſtrictumque:

Purpuram denique fuiſſe etiam inſigne Regium & Imperiale, tam certum eſt, vt id oſtendere eſſet ſuperuacaneum; incertum tamen, quis primus eam induxerit, atque etiam magis incertum, qua ex ratione; niſi & ſuſpiceris principibus datam purpuram propter illius raritatem excellenſque pretium; ferè enim æquabatur ipſis margaritis, Plinio teſte *lib. 9. vide* cum ita ſcribit, *conchylia & purpuras omnis ora atterit,* *& Ariſtot. li. 9. hiſtor.* *quibus eadem mater luxuria, paria etiam penè margaritis* *anim.* *pretia fecit*. Quòd igitur vix eſſent qui præter principes rem adeò pretioſam poſſent comparare, eis ſolis conceſſa videtur. Non tamen forte abſonum omnino erit, ſi quis putet Regibus attributam ideo purpuram, quòd verecundiam referat, cuius ſcilicet color iſte indicium; verecundiã autem Regiam eſſe virtutem, vt iuſtitiæ ſororem, perpetuamque comitem, eaſque ambas Ioui Regũ principi ſemper aſſidere in conſilio, ſcribit Heſiodus; atque etiam earum conſortium indicat Cicero, dum ait, *iuſtitiæ partes ſunt non violare homines, verecundiæ non offendere*; *lib. 1. off.* indicat, & Archidamus dum ait apud Thucydidem, αἰδὼς σωφροσύνης πλεῖστον μετέχει.

Num itaque rectè possumus dicere, istis quatuor insignibus totidem designari Regias principesque illas virtutes? fortitudinem, in sceptro; iustitiam, in igne; verecundiam, in purpura; & temperantiam, in diademate?

Quis igitur Regem in tanta insignium maiestate iura reddentem, non fuisset reueritus? quis eius vocem, quasi oraculi, vel Dei vocem, attentissimè non audiuisset? & auditam non obseruasset religiosissimè? Parua fateor per se sunt externa ista; sed multum tamen valent ad iudicij auctoritatem, terrendasque noxiorum mentes.

Consularia autem ornamenta hæc fuerunt; trabea siue toga aut tunica palmata, scipio, sella curulis, fasces; trabea stola erat, eademque Consulis ac Regis; vnde & Regalis appellatur à Theodosio; Suidæ autē & Appiano περιπόρφυρος τήβεννος dicta, quòd purpurea erat; illiusque compluries meminit Ammianus, qui &, cum de Consulatu loquitur, collegium & societatem trabeæ nominat: palmatam quidem eam dixi, à palma scilicet, id est, victoria; vnde Sidonius, *Post palmam palmata venit*, quòd *eadem vterentur in triumphis, vel quòd Consulatus summum erat virtutis præmium, & fœlicißimus laboris triumphus, nempe erat honorum honos eximius.*

L.1.c.publ. letitiæ. *in Paneg.*

Scipio autem instar erat sceptri Regalis, cuius meminit Vopiscus cū ait, *te cōsulem hodie designo, scripturus ad senatum vt t.bi deputet scipionem*; Sellæ verò Curulis meminit Cassiodorus dū ita scribit in formula consulatus, *sellam curulem pro sua magnitudine*

in Aurel. *lib. 6. variar.*

multis gradibus enixus ascende, & Vopiscus loco suprà citato, *Cape igitur tibi pro rebus gestis tuis coronas murales quatuor &c. subarmalem profundum, sellam eboratam; nam te consulem hodie designo, &c.*

Fasces denique inter insignia Consularia fuisse, tam notum quàm quod notissimum; earum verò origo à Romulo repetenda; quem sibi duodecim lictores instituisse Liuius & Hallicarnasseus consentiunt, qui cum virgarum fasciculis securi adiunctis anteirent; quosque simul cum cæteris Regum insignibus populus ad Consules Tarquinio eiecto transtulit. Cur vero intrà fasciculos istos obligata securis, bellissimè Plutarchus addocet, vt scilicet indicium esset iram magistratibus non debere esse in procliui & solutam, vel propterea, vt solutio fascium quæ paulatim fiebat, moram aliquam iræ iniiceret. Verè enim dictum ab antiquo, *quod nequit ratio, sæpe sanauit mora.*

Prætoris insignia hæc etiã fuere; prætexta, sella curulis, hasta, gladius, & ministri, scribę nimirũ, accẽsi, & Lictores; sed prætextam & sellam curulem, communes habuerunt cum Consulibus. propria verò Prætoris insignia fuere, hasta, & gladius; de quibus ita Cyprianus, *Sæuit* (inquit) *discordantium rabies, & inter togas pace rupta litibus forum mugit insanum, illic hasta & gladius & lictor præsto est*; de hasta autem plura dicere ociosum prorsus; de Lictore verò sciendum, tria illius fuisse munera pręcipua, summotionem, animaduersionem, præitionem: de summotione & præitione, ita Latinus Epist.

in Paneg. Pacatus, *tum longè*, inquit, *populus arcebatur, & ociosi Lictoris manus plebem verbere summouebat*; & Seneca, Epist. xcv. *non est quod fœliciorem eum iudices cui submouetur, quàm quod Lictor semita deiicit*. Coërtionis verò indicium, illud horrendum carmen; *Lictor colliga manus: viro forti adde virgas, lege age*; Scribarum autem vsus erat, vt in tabulas actiones referrent; sed de his postea loco singulari dicemus.

Postremò, Ædilium insigne præcipuum, sella Curulis, vnde & eis nomen Curuliũ; cætera autem quę imperium designabant, eis non concessa; nihil enim, aut saltem minimum habebant imperij, vnde nec vocationem, nec prehensionem habebant, li. 13. cap. 12. & 13. vt ex Varrone Gellius docet: erantque inter minores repositi magistratus, & qui tributis tantum comitiis crearentur, vt & eorum cognitio de rebus erat minimis, ad instar Eponimorum Atticorum.

Ex his igitur constat insignium istorum præcipuum fuisse usum, vt inde emineret Iudicum maiestas, & eorum iudicia venerabiliora fierent; Cui enim ex tot fascium, tot lictorum obiectu, virgarum, securis, hastæ, gladij & cæterorum timor non incussus? Attonitos fuisse Macedonas Liuius scrilib. xlv. bit, cum ita insignitum Paulum Æmilium in tribunali conspexissent, *assuetus*, inquit, *regio imperio, tamen nouum formam terribilem præbuit tribunal, summotor additus, præco, accensus, insueta omnia oculis auribusque, quæ vel socios, nedum hostes terrere possent*. Timorem autem quis nescit hominibus optimum esse magistrum; vt qui primus in orbe Deos fecerit? vt

rit? vt inquit vetus ille, ideo ei iuxta Ephororum tribunal constructum sacellum scribit alicubi Diodorus; vnde & iustitia ipsa à Crysippo ita apud Gellium fuit depicta; vt esset aspectu vehementi & formidabili, luminibus oculorum acribus; neque humilis, neque atrocis, sed reuerendæ cuiusdam tristitiæ dignitate: cuiusmodi & iudicis maiestas debet esse; vt ipse venerabilis, & eius iudicia sacrosancta reddantur. *li.14.cap. 4.*

Quantum autem ad Græcos spectat, nulla alia eorum magistratuum insignia erant, quàm coronarum: vt ex Demosthene locis compluribus colligitur: excepto tamen Nomophylace; quem non corona, sed strophio albo vsum fuisse Pollux scribit. *orationibus in Theocrinem, & Aristogitonem.* *lib.8.*

De locis, in quibus olim reddita iudicia.

CAP. 5.

QVO iudicij auctoritas iudicisque dignitas fieret augustior, noluere antiqui ius reddi in tricliniis, nec intra priuatos penates; sed in locis multis consecratis ceremoniis, vt pote basilicis, & foris; quæ propterea non magis fora dici debebant, quàm templa pacis, propter quæ valerent leges, vt inquit Fabius; eaque de causa Plato ille diuinus, voluit magistratuum palatia construi iuxta templa; sic enim eleganter scribit, πρὸς δ' αὐτοῖς οἰκήσεις τε ἀρ- *in Declamat.* *lib. 6. de legib.*

χόντων, καὶ δικαστηρίων; ἐν οἷς τὰς δίκας, ὡς ἱερωτάτοις οὖσι; λήψονταί τε καὶ δώσουσι, τὰ μὲν, ὡς ὁσίων περὶ, τὰ δὲ καὶ τοιούτων θεῶν ἱδρύματα, καὶ ἐν τούτοις δικαστήρια. ἐν οἷς αἵ τε τῶν φόνων πρέπουσαι δίκαι γίγνοιντ' ἄν, καὶ ὅσα θανάτων ἄξια ἀδικήματα. Id eſt, *Templa circa forum ſtruantur, iuxta hæc magiſtratuum palatia, & curiæ iuri dicundo attributæ; in quibus veluti auguſtiſſimis ſanctiſſimiſque locis, iura dentur, & accipiantur: partim ipſis Iudicibus, veluti de rebus ſacris Iudicaturis; partim verò veluti in ipſis curiis Deorum ſint ſedes, & delubra; in quibus de rebus omnibus capitalibus, de cæde, de vi, & cæteris ſceleribus, quibus mortis ſupplicium debetur, iudicia definiantur.* Indéque veteres Romani, nuſquam paſſi ſenatum cogi, niſi in locis ab Auguribus conſecratis; quæ & ideo templa vocitabant, Cicerone teſte, dum ait, *Curia eſt ſedes, ac templum publici conſilij*, Et alibi, *curia eſt templum ſanctitatis*; atque etiam Liuio, dum ſic de curia Hoſtilia iuxta templum condita ſcribit, *templumque ordine à ſe aucto, curiam fecit, quæ Hoſtilia vſque ad patrum noſtrorum ætatem appellata eſt.* Hinc merito Orator ille alicubi conqueritur, quòd priuatim ei dicendum eſſet in graui cauſa, dum ait, *Moueor loci huius inſolentia, quòd tantam cauſam quanta nulla vnquam in diſceptatione verſata eſt, dico intra priuatos penates, dico extra conuentum & eam populi frequentiam, qua oratorum ſtudia niti ſolent*; iure etiam Seneca ita de Flaminio, *quis te ferret*, inquit, *ſi in triclinio iudicium coegiſſes?*

orat. pro dom. ſua
orat. pro Milo.
lib. 1.
in orat. pro deiot.
9. contro.

Et ſanè vt ſacra ipſa haberi fieríque non licet in

priuato, ſed nec prodigia Romæ ſuſcipiebant, ſi in loco priuato aut peregrino accidiſſent; ſic nec iuſtitia, quæ ſupra res alias omnium ſanctiſſima eſt, rectè alibi, quàm in loco publico & auguſto tractari vix poteſt; quam etenim auctoritatem habere poſſunt ea quæ domi geruntur? in qua qui præeſt non Conſul, non Prætor, ſed Pater familias appellatur? Eam ob rem prohibiti ſunt olim Tribuni pleb. inquit Tacitus, vbi de Nerone, *ne pro poteſtate intra domos quidpiam animaduerterent.*

Attici etiam ciuili politia cæteris cultiores, hoc in ſumma cura habuêre, vt apud eos priuatim nunquam iudicia redderentur, ſed in locis maiorum, & multis auſpiciis religioſiſſimis; exemplo eſt primùm Areopagus, vbi Deos ius dare, & accipere voluerunt; hic enim Senatus, in Martis pago cogebatur, loco antiqua celebrato religione. Et ſi quando ex cauſa in eo loco cogi non poſſet Senatus, cogebatur in Regia porticu; vt paſſim videre eſt apud Pollucem in Onomaſt. & Demoſthenem in orationibus. Quod autem eis ſecundum fuit tribunal, dictum Palladium, in arce erat Palladis, vbi de cædibus fortuitis pronuntiari ſolitum erat. Delphinium autem, Prytaneum, Phreattyum, Heliæa, etiam in celebrioribus vrbis locis exercebantur, vt diſces ex Harpocratione, locis compluribus. Prætor verò, qui priuatis præerat, tribunal ſuum iuxta ſtatuas heroum habebat, teſte Ariſtotele.

Sed reuertor ad Romanos, ſanè quamplurimum iudicia reddebant in Comitio, id eſt ea parte fori,

quæ potissimum concionibus, & comitiis populi destinata erat; Ab illo enim populi in illum locum conuentu nomen habuit, vocaturque à Græcis auctoribus ἐκκλησιαστήριον. Plutarchus tamen, dum à coëundo comitium dictum ait, hanc adfert rationem: quòd videlicet eò loci, Romulus & Tatius conuenerant pacis inter se ineundæ gratia, ὅπου δὴ ταῦτα συνέθεντο, μέχρι νῦν κομίτιον καλεῖται, vt ait in Romulo.

Ius autem à Prætore eo loco redditum fuisse
in Pænulo. Plautus indicat, his verbis,

Nam istorum nullus nefastu'st, comitiales sunt meri;
Ibi habitant, ibi eos conspicias, quàm Prætorē sæpius.

li.20.cap. 1. Et Gellius, *inter eos dies, trinis nundinis continuis, ad Prætorem in Comitium producebantur.*

In eo etiam Comitio rostra erant, id est, tribunal aut suggestus, vnde conciones habebantur, sic dicta à rostris nauium, quæ his erant præfixa; vnde
li.16. cap. 4. Plinius; *Antea rostra nauium Tribunali præfixa foro decus erant, veluti populo Romano ipsi corona imposita;* Et ante eum Cicero alicubi, *Ex his temporibus*, inquit, *non pudebat magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum ascendere: cùm eum vobis maiores vestri exuuiis nauticis, & classium spoliis ornatum reliquissent.* In orat. pro leg. Manil. Dicatus autem ille suggestus libertati fuit pop. Roma. quòd nimirum illius vindex erat; vnde illud Dionis. lib. 45. ἔν τε τῇ ἀγορᾷ ῥωμαίᾳ, καὶ πρὸς τῷ βήματι τῷ ἐλευθερίῳ; Et Liu. circa finem libri 8. *Benè agis, cum eò nos deduci iussisti, vnde & priuati vocem mittere possemus.*

Sed rostra siue ille suggestus ita ad Comitium ædificatus erat, vt longè à tribunali Prætoris disiunctus esset; alioqui simul ex rostris conciones haberi, & ius à Prætore reddi ex suo tribunali non potuisset.

Vltra hoc Comitium tria alia Romanis fuisse fora inuenio, in quibus ius redditum; Primumque dictum fuit Romanum; cum propter vrbis dignitatem; tùm quòd cæteris & antiquius erat, & celebrius; Interdum etiam dictum Latium, siue Latinum; & Interdum forum simpliciter per antonomasiam; Quodnam autem esset, quæue in isto agerentur, multis describit Plautus quem si lubet videbis; *in Milite.*

Alterum autem, Iulij Cæsaris dictum, quòd extructum à Iulio fuisset; & sanè tantis Impensis, vt centies millies sestertiûm area tantum constiterit, docente id Suetonio in Iulio, dùm ait, *nullum largitionis aut officiorum genus publicè vel priuatim omisit, ex manubiis forum inchoauit, cuius area centies sestertiûm millies constitit.*

Tertium autem forum Augusti fuit, ab eo nimirum extructum, statim post bellum Philippense; cum propter negotiorum multitudinem tertio isto populus indigere videretur; *sed forum istud modicum fuit*, inquit Suet; ne inuaderet impudenter in priuatas domos, & publica loca irreligiosè deformaret; sed conspicuum fuit, propter ædem victoris Martis, quam ei adiunxit. De his autem tribus foris loquitur Martial. his versibus,

Causas, inquis, agam Cicerone disertius ipso,
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Postremò sciendum est tribunal vnde magistratus ius reddebant, excelsiorem fuisse locum, in quo sedentes omnibus fiebant conspicui; Formam autem structuræ illius indicat Vitruuius, cum scribit, *tribunal est in ea æde hemicycli schematis, minore curuatura formatum. Eius autem hemicycli in fronte est interuallum, pedum quadraginta sex, introrsus curuatura pedum quindecim, vti eos qui apud Magistratus starent, negotiantes in basilica ne impedirent. Hacque assignatione augustum videbatur.*

lib. 5.

A tribunali autem differunt subsellia, quòd in his minores tantum magistratus, & qui curules non erant, sedebant, vt Varro docet; vt & apud nos subsellia dicimus circulos istos, in quibus assident præsides prouinciarum, dum supremo adsunt senatui. Controuersiæ igitur omnes, quæ maiorem animi intentionem requirebant, alibi quàm pro tribunali iudicari non poterant, imo nec forenses dilationes à iudice in transitu concedi; leges enim illæ antiquæ voluerunt iudicem pro tribunali sedere, & Prætorem salua maiestate Imperij sui ius dicere; nisi forte extraordinaria occurrerent negotia. Ea enim liberè fieri poterant, quocunque loco & tempore, puta quæ voluntariæ iurisdictionis erant, non contentiosæ.

lib. 4.

l. procedenti c. de dilat. l. vlt. c. de offic. diuers. iudic. l. 1. c. de off. iud. l. penult. ff. de iust. & iure.

Quantum verò ad Hebræos attinet, certum est in more habuisse, non domi, sed in locis ciuitatum frequentissimis, nempe in earum portis, ius dice-

re; vt passim occurrunt in lib. sanctis eius rei testimonia, vt Deutero. 21. *Si* (inquit Moses) *fratris sui uxorem, quæ lege ei debetur, ducere quis noluerit, adibit mulier seniores in porta iudicij*; Item, *si quis genuerit contumacem filium, qui parentes non audiat, accipient eum parentes, & deducent ad seniores in portam ciuitatis, dicentque, hic noster filius contumax, &c.* Et in prouerbiis, *non conteres egenum in porta; illius enim causam, iudicabit Deus*, & in psal. *non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta*; Portæ enim ab antiquis istis, vt & à nostris Iurisconf. sanctis locis adnumetantur; sed ex eo etiam indicabant, iudicem omnibus apud se facilem aditum prebere debuisse. *l. 2. ff. ne quid in loc. pub. fiat.*

De tempore quo olim licitum exercere iudicia.

CAP. 6.

NOSCI dies, quibus olim lege agere licitum, poterunt facile, si & tibi notæ dierum omnium differentiæ; vt erunt omninò, si quæ hoc loco iam dicam expenderis. Romanis dierum alij festi, alij profesti, alij intercisi fuerunt; festi, Diis dicati; profesti, hominibus ad administrandam publicam rem priuatamque concessi; intercisi verò Deorum hominumque communes; festis inerant epulæ, sacrificia, ludi, feriæ; profestis fasti, comitiales, comperendini, stati, præliares;

Intercisi autem in se, non in alia dimidebantur;

nam cum hostia adibatur, fari nefas erat; inter cæsa & porrecta fari licebat; vnde illud prouerbialiter dictum à Cicerone, *ne quid inter cæsa & porrecta, vt aiunt, oneris mihi addatur, aut temporis*; significat enim ne quid temporis ei prorogetur in prouincia, à sacrificandi scilicet consuetudine sumptum; Et intercisi isti dies nostris Iurisconsultis iidem sunt, qui diffisi; quod nimirum partim religiosi sunt, partim fasti; Varro id indicat dum ait, *dies qui vocatur sic, quando Rex comitiauit fas dictus, ab eo quod eo die Rex sacrificulus dicat ad comitium, ad quod tempus est nefas, ab eo fas*; Hinc & nostris dictum diffindere, pro eo quod est differre iudicium, ob religionem scilicet, aut aliam iustam causam. Lex. 12. tab. (cuius etiam Vlpianus meminit l. 2. ff. si quis caut.) SI IVDEX, VEL ALTER EX LITIGATORIBVS MORBO SONTICO IMPEDIATVR: DIES IVDICI DIFFISVS ESTO. Et Gellius de se iudice lecto, *nequaquam*, inquit, *adduci potui ad absoluendum, iussi igitur diem diffindi, atque inde à subselliis pergo ire ad Phauorinum*. Vides itaque in intercisis diebus lege agere non licitum, nisi inter cæsa & porrecta.

ad Atticum.

lib. 5. de ling. lat.

li. 14. cap. 2.

In festis autem id omnino prohibitum; in quibus nimirum sacrificia diis offerebantur, vel diuinæ epulationes celebrabantur, vel ludi in honorem Deorum agebantur, vel feriæ obseruabantur; quæ vt cæteris frequentiores erant; ita & earum quatuor numerata genera; aut enim statiuæ, aut conceptiuæ, aut imperatiuæ, aut nundinæ fuerunt; statiuæ quidem, erant vniuersi populi communes;

certis & constitutis diebus & mensibus, & in fastis statisque obseruationibus annotatæ: in quibus olim præcipuè seruabantur Agonalia, Carmētalia, Lupercalia; quibus & addi possunt dies natalitij vrbium maximarum, Romæ & Constantinopolis; quarum illa condita aut potius condi cœpta ad xi. Cal. Maias, Plutarcho teste: hæc vero v. Idus Maias, vt Zonaras scribit.

l. 2. l. de feriis.

in Romulo.

tomo. 3. annal.

Conceptiuæ verò feriæ fuerunt, quæ quotannis à Magistratibus vel sacerdotibus concipiebantur in certos dies, vel etiam incertos, vt erant Latinæ, Sementinæ, Paganalia hoc est Compitalia: vt & olim apud Hebręos conceptiuæ dici poterant, quę Encænianæ dicebantur, à senioribus indictæ, in memoriam supremi templi dedicationis; in memoriam filiæ Ieptæ iudicis Israël; in memoriam victoriæ de Olopherne; item in memoriam ignis illius cœlestis, quem extinctum post Babylonicum exilium repererunt.

Imperatiuæ autem erant, quas Consules, aut Prætores pro arbitrio potestatis indicebant, vt hoc tempore à Pontificibus & Regibus, puta ob publicam calamitatem, vel ob rem bene gestam, vel ob aduentum Principis; quæ ideo interdum dicebantur repentinæ, quòd inopinatò & extra ordinem indicerentur.

Nundinæ verò paganorum aut rusticorum erant, quoties conueniebant propriis negotiis prouisuri. Dubium tamen antiquis fuit, an istarum nundinarum dies inter ferias referrent, necne; ac

1.Satur. *Titus quidem de feriis scribens*, vt Macrobius ait, *Nundinarum dies non inter ferias retulit, sed tantùm solemnes vocauit; & Iulius Modestus affirmat, Messala Augure consulente Pontifices: respondisse eos, nundinas sibi ferias non videri; & Trebatius in lib.1. religionum ait: nundinis magistratum posse manumittere: iudiciáque adiicere; contra tamen Junius Cæsar, 16. auspiciorum lib. negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi; vt & Cornel. Labe lib. Fastorum 1. nundinis ferias esse pronuntiauit*; quod etiam voluit Fest. Pompei. Sed hoc dissidium componitur à Granio Liciniano lib. 2. vbi ait, *nundinas Jouis ferias esse: siquidem Flaminica omnibus nundinis in regia Ioui arietem solita sitimm olare. Sed postea lege Hortensia effectum, vt fastæ essent*: vt nimirum rustici qui nundinarum causa in vrbem veniebant, eadem opera lites suas possent expedire; quod & postremò constitutione vnica c.de nund.&mercator.reuocatum fuit; definiente, vt nundinæ essent feriæ, & vt ne qui ibi conuenirent negetiandi gratia, interpellarentur debiti priuati causa.

Feriarum igitur dies, vt cæterorum festorum, ne fasti erant, id est, in iis Prætori fari non licebat; vt & fasti dicti, qui vtiles erant, & quibus Prætori licebat fari, vnde Ouidius,

nfastis.

Ille nefactus erit, per quem tria verba dicuntur:
Fastus erit, per quem lege licebit agi.

Aliquando tamen nefasti Latinis dicuntur, qui atri & funesti, vt apud Tacitũ dies natalis Agrippinę, inter nefastos annumeratur. quod à Tiberio fa-

lib.13.annal.

ctum scripsit Suetonius, in hæc verba: *diem quoque atalem eius inter nefastos, referendum suasit.* Græci etiam eadem significatione dies suos ἀποφράδας dicebant, quibus scilicet rei capitis damnabantur; vel quibus libamina defunctis deferebantur; eosque non conuenire ad actiones Suidas ait, vt qui sint, αἱ πρὸς πράξεις ἀνεπιτήδειοι.

His autem feriis addi etiam possunt, quæ messium vindemiarumque causa indulgeri erant solitæ; quarum originem Vlp. ab oratione D. Marci repetere videtur. Sic enim alicubi scribit, *ne quis messium vindemiarúmque tempore aduersariũ cogat ad iudicium venire, oratione D. Marci exprimitur: quia occupati circa rem rusticam in forum compellendi non sunt*; eas verò vel ante D. Marci tempora obseruatas, & vsu receptas fuisse, Statius Papinius (quem certum est Domitiani temporibus vixisse) ostendit in carmine ad Marcellum, quo eiusmodi ferias ita graphicè describit,

l. 1. ff. de fer.

lib. 4. syl.

Certè, iam Latiæ non miscent iurgia leges,
Et pacem piger annus habet, messesque reuersæ
Diuisere forum: nec iam tibi turba reorum
Vestibulo, querulique rogant exire clientes:
Cessat centeni moderatrix iudicis hasta.

Concedebantur autem eæ feriæ ocij gratia; Seneca. lib. de tranq. vitæ 1. cap. vlt. *Legum conditores*, ait, *festos instituerunt dies; vt ad hilaritatem homines publicè cogerentur, tanquam necessarium laboribus interponentes temperamentum.*

Verùm quot dies olim eæ feriæ occuparent,

l. præsides ff. de ferij.

non satis liquet; Paulus quidem præsides prouinciarum, ex consuetudine cuiuslibet loci, solitos messis vindemiarumque causa tempus statuere scribit; at Imp. Theodosius certis finibus temporumque interuallis eas ferias circumscripsit. Nam à die 8. Cal. Iulij vsque in Calend. Augusti messis ferias; à decimo verò Cal. Septemb. vsque in Idus Octobris vindemiales concedi constituit. Ab hoc verò feriarum otio certæ causæ excipiebantur, puta quæ circa custodias, & aliæ quę ab Vlpiano enumerantur in l. 1. & 2. & l. solet ff. de feriis;

l. vt in die Dominico. c. de fer.

Sed reliquas dierum differentias persequamur; Diximus supra comitiales dies profestis inesse. Comitiales autem erant quibus cum populo agere licebat, atque etiam experiri lege apud Prætorem, vt ait Macrobius: cui & adstruit, Plautus, cum ait,

in pœnulo.

Nam istorum nullus nefastu'st, comitiales sunt meri; vbi nefastos & comitiales opponit, quia qui comitiales, ijdem & fasti erãt. Puto tamen ego comitiales dies non omnino fastos & nefastos fuisse: sed peractis comitiis, si tempus pateretur, potuisse agi apud Prætorem. Id enim vetare nihil video; & auocari iudiciis populum dum haberentur comitia, fas non fuisse existimo.

E profestis etiam erant comperendini, quibus vadimonium dicere licebat; erant & stati, qui iudicii causa cum peregrino instituebantur, vt idem ait Macrobius; cui & congruit Festus, dum scribit, *status dies vocatur, qui iudicij causa est constitutus cum peregrino*; cuius & meminit Plautus dum ait,

in Curcul.

Si status, condictus cum hoste intercedit dies, cum hoste id est, cum peregrino : eius enim generis ab antiquis hostes appellabantur, quòd erant pari iure cum populo Romano ; atque hostire ponebatur pro æquare.

Præliares denique etiam ex profestis, sed in his iustitium indicebatur, nihilque publicè agere licebat, nisi quod ad parandum exercitum pertineret; præliares autem à Iustis Macrobius non segregat; siquidem Iusti sunt continui 30. dies, quibus exercitui imperato vexillum rufi coloris in arce ponebatur; quod idem penè Festus. Vocantur etiam Iusti dies integri, quemadmodum iustum exercitum, iustum volumen &c. vt erat lex illa Romanis, ÆRIS CONFESSI, REBVS-QVE IVRE INDICATIS XXX. DIES IVSTI SVNTO.

Postremò, illud maximè notandum, quod cum plures essent dies festis & voluptatibus dicati, quàm negotiis & litibus: huic malo, primum medicinam adhibuisse Augustum, vt Suetonius refert in hæc verba, *triginta amplius dies actui rerum accommodauit*; Idemque postea à Claudio factum narrat; cui & simile est, quod in vita optimi Principis, Marci Antonini philosophi, refert Capitolinus: *Iudiciariæ rei singularem diligentiam eum adhibuisse: fastis dies iudiciarios addidisse, ita vt ducentos triginta dies annuos, rebus agendis litibusque disceptandis constitueret.* Quod non temerè ab eo historico notatum. Vix enim vllo alio tempore, si antiquissima excipias, tot dies negotiosi in anno Romano fuerunt,

vt iniri ratio poteſt ex kalendario veteri, & hiſtoriis. Nam & tempore Iuſtiniani dies feriati in anno erant circiter clx, vt videre eſt ex eius Codice tit. de feriis.

Qua parte diei, & an nocte ius olim reddi licitum.

CAP. 7.

OC capitulum ſuperioris eſt appendix, videturque exploratum ſatis, ex lege XII. tabul. in hæc verba. ANTE MERIDIEM CAVSAM CONIICIVNTO; POST MERIDIEM PRÆSENTI ADDICITO; SOL OCCASVS SVPREMA TEMPESTAS ESTO. Quaſi iubeat lex ante meridiem cauſam coniici id eſt agi, vt Nonius interpretatur; poſt meridiem, ſecundum præſentem litem dari; ſolem occaſum ſupremum eſſe iuris dicendi tempus; vnde colligitur fere tota die olim ius redditum. Video tamen ſæpius ceſſaſſe iudices ante meridiem, nec incœpiſſe ante tertiam, Martiali hoc indicante dum ait,

ex Gellio. li. 17. cap. 2.

Prima ſalutantes, atque altera continet hora,
Exercet raucos tertia cauſidicos.
In quintam varios extendit Roma labores.
Sexta quies laſſis, ſeptima finis erit.

in Cat. vtic.

Quamobrem Plutarchus, falſum eſſe arbitratur, quod nonnulli ſcripſerunt, Catonem ipſum poſt meridiem, & poſtquam vinum deguſtaſſet exer-

cuiſſe iudicia; quò fortè ſpectat illud, Horatij,

Forum putealque Libonis.

Mandabo ſiccis,

id eſt ieiunis; atque etiam illud Varronis dum ait, *lib. 5. de ling. lat.* *Coſconius in actionibus ſcribit: Prætorem Accenſo iubere ſolitum, inclamare, horam eſſe tertiam, & meridiem;*

Fateor quidem poſteriori tempore, propter negotiorum multitudinem, Iuſtinianum voluiſſe, pedaneos iudices ſedere in porticu Regia, à matutino vſque ad occaſum ſolis; *nouella. lxxxii.* vt & Agathias ſcribit, ſe *lib. 3. hiſt.* libellis litigatorum dediſſe operam ab ortu ſolis, ad occaſum. Nocte autem nuſquam legi Romæ licitum lege agi; imo legem video qua omnino vetitum erat cum populo agere ante primam horam diei, cuius meminit Dion dum ſcribit, *lib. 39.* *κἂν τούτῳ καὶ ὁ πομπτῖνος ὁ γάϊος τὰ ἐπινίκια τὰ τῶν γαλατῶν ἔπεμψεν. ἐς γὰρ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου μηδενὸς οἱ διδόντος αὐτὰ, ἔξω τοῦ πομηρίου διέμεινε, καὶ τότε δ' ἂν αὐτῶν ἥμαρτεν, εἰ μὴ ὁ γάλβας ὁ σερούϊος συστρατευσάμενος αὐτῷ, κρύφα καὶ ὑπὸ τὴν ἕω στρατηγῶν τὴν ψῆφόν τισι (καί περ οὐκ ἐξὸν ἐκ τῶν νόμων πρὶν πρώτην ὥραν γένεσθαι ἐν τῷ δήμῳ τὶ χρηματισθῆναι) ἔδωκε.* Prætorem Sergium Galbam C. Pompt. rogationem malè tuliſſe dixit, quòd ſummò mane ante horam primam diei comitia habuiſſet; quod non tantum de comitiis, verũ & de iudiciis intelligi debere, Ammianus *lib. 28.* indicat, dum Doryphorianum arguit, quòd nocte de Anepſia & Aginatio cognouerat, feceratq; iudiciũ; vbi & hãc eius rei rationẽ ſubiicit, *quia,* inqnit,

hoc tempore hebetari solent obstricta terroribus mentes; *vt inter innumera multa, Aiax quoque Homericus docet, optans perire potius luce, quàm pati formidinis augmenta nocturna*. Quod & locis compluribus Cicero indicat; vt 6. orat. in Verrem, *de foro*, inquit, *cum aduesperasceret discessimus*; & ad Lentulum scribens, *hac controuersia vsque ad noctem ducta, Senatus est dimissus*; & 1. ad fratrem, *Actum est eo die nihil, nox diremit.*

in Aug. Ideo licet Augustum Suetonius dixerit, *ius assiduè dixisse, & in noctem nonnumquam*; non ita tamen accipiendum est, vt nocte multa ius dixerit. Et sanè quomodo in iudicio illis non suspectum, quod nocte; cum in religione quidpiam illo tempore facere, sumum iisdem piaculum fuerit? Vnde

lib. 3. de Ira cap. 19. iurè Seneca, *quid tam inauditum*, inquit, *quàm nocturnum supplicium? cum latrocinium tenebris abscondi soleat.* Idem fiet de iudiciis, idem de pœnis, quæ nisi ad exemplum imponuntur.

De priuatis iudiciis. Ac primùm de præfectis vrbanis priuatorum Iudiciorum; deque Prætoribus.

CAP. 8.

QVÆ huc vsque dicta, communia sunt priuatorum & publicorum iudiciorum; nunc autem dispiciamus quæ priuatorum propria sunt: idem libro altero de publicis facturi; priusque indicemus, quinam olim priuatis præfuerunt, siue in vrbe illa æterna, siue in prouinciis, siue in singu-

in singulis oppidis; Ac primùm, plures olim Romæ fuere magistratus, qui priuata iudicarunt: inter quos præcipuè ordinarium Prætorem fuisse, satis ostendit Lex XII. Tab. in hunc modum à Cicerone relata; IVRIS DISCEPTATOR, QVI PRIVATA IVDICET, IVDICARIVE IVBEAT, PRÆTOR ESTO; IS IVRIS CIVILIS CVSTOS ESTO. Quod de vrbano debet intelligi, eo nimirum qui initio creatus, vt in vrbe ius diceret vice Coss. absentium, ob bella finitima, vt Pomponius ait; & ei Tullius adstruit cum ita ad Plancum, *Placuit nobis, vt statim ad Cornutum Prætorem vrbanum litteras deferremus; qui, quòd Consules aberant, Consulare munus sustinebat, more maiorum.* Posteà verò ita factus ordinarius, vt etiam non euocatis, & absentibus Consulibus, iudicandi officio fungeretur; Quod præter nostros Iurisconsultos Plinius addocet, cum sic de Traiano: *Reliqua pars diei tribunali dabatur. Ibi verò quanta religio æquitatis? quanta legum reuerentia? Adibat aliquis vt principem, respondebat se consulem esse. Nullius ab eo Magistratus ius, nullius auctoritas imminuta est, aucta etiam; siquidem pleraque ad prætores remittebat, atque ita vt collegas vocaret.*

lib. 3. de leg.

l. 2. ff. de orig. iur.

in panegyrico.

Is autem magistratus diu Romæ solus fuit, & vsque ad annum quingentesimum decimum, quo alter dictus peregrinus est additus, hisque conditionibus, vt vrbanus solus ius diceret inter ciues; quemadmodum plebiscito prętoriano apud Censorinum expressum legimus in hæc verba, *Prætor*

urbanus inter ciues ius dicito : & Papiriano apud Festum, *Quicunque prætor posthac factus erit, qui inter ciues ius dicet, tres viros populum rogato:* Peregrinus autem solus cognosceret inter peregrinos & ciues; præterea, vt apud solum vrbanum, lege agere liceret, vt emancipare filium, adoptare, seruum manumittere, tutorem petere; ac denique vt soli vrbano liceret decretum in albo ponere, ex quo toto anno ius dicturus; vt in quadam Cornelj lege, quæ apud Dionem extat. *lib. 53.*

Atticis prætores etiam vrbani fuerunt; sed non tantæ auctoritatis; cum solùm de controuersiis ad rem bellicam attinentibus cognoscerent, vt præter alios ostendit Demosthenes, cum ad Lacritum, negat de mercatoriis controuersiis adiri prætorem posse, qui tantum ἀντιδόσεις τριηραρχίας, ἀποφάσεις καὶ ἀστρατείας exercebat; quique apud ipsos Polemarchus erat, eodem fere munere quo peregrinus prætor apud Romanos fungebatur, vt Vesparum interpres ex Aristotele retulit;

Prætoris autem Romani potestas ac iurisdictio in his potissimum duobus erat: decretis nimirum interponendis, & iudiciis dandis; quod Tullius indicat cum sic de Verre prætore vrbano. *An dubitabit quisquam, quin is venalem in Sicilia iurisdictionem habuerit, qui Romæ totum edictum, atque omnia edicta vendiderit? Et quin ab Siculis ob decreta interponenda pecuniam acceperit, qui M. Octauium ob ius dicendum poposcerit?* Item, *Domus erat plena, noua iura, noua decreta, noua iudicia petebantur, mihi det possess-* *3. act. in Verr.*

ſionem, mihi ne adimat, in me iudicium ne det, mihi bona adiiciat. Ita autem de actione priuata cognoſcebat prætor; vt ſi eſſet huiuſmodi, vt de iure potius, quàm de facto quętendum eſſet, ad Centumuiros ſuum velut conſilium remitteret, vt ex primo de Orat. intelligi poteſt: ſin de facto quærendum eſſet, iudices daret; alioquin ſi nihil eſſet, cur de iure aut de facto eſſet quærendum, prætor ipſe decretum interponeret, raro quidem ipſe iudicaret. Erat porrò Prætoria dignitas in tanta veneratione, vt ex ea ad Impetium tranſierit Pertinax; & Sabino Veſpaſiani fratri ad eam proceſſiſſe, magni honoris loco fuerit; Imò verò antiquitùs tanta illius erat auctoritas, vt Liuius ſcripſerit, ei datam omnẽ iuris publici & priuati poteſtatem fuiſſe; adeo vt & apud Iuſtinianum noſtrum nouuell. 26. Prætor vocetur *ὁ Ῥωμαίων στρατηγός τε ὁμοῦ ὁ νομοθέτης* id eſt Romanorum Imperator, ſimul & Legiſlator. Idem nouell. 24. ait Prætorem Romanum potuiſſe, *τὰ περὶ τῶν νόμων γράφειν* leges præſcribere, item, *προσβεβλῆσθαι*, inquit, *τῶν νόμων ἄνωθεν τῶν Πραιτώρων ἴδιον ἦν*, id eſt, pręfici legibus initio Prætorum erat proprium; quæ tamen referri debent ad tempora reip. aut ſaltem priorum Principum. Nam poſtea valde imminuta Prætorum poteſtas; vt narrat Vopiſcus in Probo, adeo vt eos ad Principem magis retuliſſe quàm pro ſuo arbitrio ſtatuiſſe, de iure controuerſo, iiſque Principem veluti ius dixiſſe, quidam adhuc in pandectis loci oſtendant. Cæterum hic ſileo de *l. verum §. ex facto*

de minorib. l. 1. ff. vent. inspici. Præfecto vrbi, quia proprium illius munus, in cognitione & animaduersione criminum.

De decemuiris ſlitibus iudicandis, & centumvirali haſta.

CAP. 9.

RIVATIS iudiciis Romæ præfuiſſe etiam Decemuiros ſlitibus iudicandis, docet Pomponius in hæc verba, *cum eſſet neceſſarius magiſtratus qui haſtæ præeſſet, decemuiri ſlitibus (alij ſtlitibus) iudicandis conſtituti ſunt*; ſlitibus dixit ex antiquo loquendi more, quo pro litem ſlitem, pro locum ſlocum, pro tritanum ſtritanum dicebãt: vetus enim conſuetudo Romæ fuit, vt quotannis vigintiſexviri populi ſuffragiis crearentur: è quibus conſtituebantur Decemuiri iſti ſlitibus iudicandis, Triumuiri monetales, Triumuiri capitales, Quatuoruiri curatores viarum intra vrbem; Duumuiri curatores viarum extra vrbem, & Quatuor Præfecti qui in Campaniam mittebantur. quæ vetus conſuetudo ſub Augusto partim ſeruata; partim abolita eſt; vt apud Dionem legere eſt lib. LIIII. & apud Feſtum in verbo præfecturæ.

l. 2. ff. de orig. iuris.

Haſta autem à Pomponio dicta pro iuriſdictione centumuirali, cuius illa ſignum erat & inſigne, vnde Papinius,

Cessat centeni moderatrix iudicis hasta.

& Martialis,

Hunc miratur adhuc centum grauis hasta virorum,

Hastæ igitur præesse, idem est ac præesse iudiciis Centumuiralibus; Decem enim illi Centumuiros cogebant iisque præerant, auctore Lucano ad Pisonem, dum ait,

Seu trepidos ad iura decem citat hasta virorum,
Et firmare iubet Centeno iudice causas.

Cui & adstruit Suetonius, dum ita scribit, *Augustus constituit, vt Centumuiralem hastam, quam quæstura functi consueuerant cogere, Decemuiri cogerent.* in Aug.

Itaque inter Centumuiros & Decemuiros istos summa erat differentia; hi enim illos cogebant, eisque præsidebant cum prætore vrbano; præterea Decemuiri magistratus erant, non iudices, & Centumuirorum sententias exequebantur; Centumuiri autem iudices erant, auctore Festo, ex singulis tribubus terni, asciti numero centum, magistratus autem non erant, vnde Ouid.

Utque fui solitus, sedissem forsitan vnus
De centum iudex in tua verba viris.

Et idem Festus ait, *legi eos ad iudicandum*; sic porro à Decemuiris centum illi cogebantur, vt quatuor conscriberentur consiliis.

Postquam autem Centum isti in quatuor distributi essent consilia, tunc in basilica Iulia vnà cum Decemuiris quatuor ascendebant diuersa tribunalia. Quintilianus, *Certè cum in basilica Iulia diceret primo tribunali, quatuor autem iudicia, vt moris est,* lib. xii. cap. 5.

cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris contumeliosum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini;

Ex quibus & illud ediſcitur, de vna eademque cauſa quatuor hæc Centumuirorum tribunalia, ſimul vno tempore cognouiſſe, & iudicaſſe in vno loco, vnd Centumuirale iudicium quadruplex vocatur à Plinio, epiſt. 24. lib. 4. adeo vt quod à Quintiliano lib. 11. cap. 1. ſcriptum eſt, *duplicibus Centumuiralibus partem victam*, accipiendum ſit, duobus Centumuiralibus iudiciis ſeu duobus partibus; quadruplicia enim erant non duplicia ea iu-

lib. 7. cap. 7. dicia; idque etiam Valerius confirmat, cum ſic de milite quodam; *Cum improbiſſimis enim hæredibus de paternis bonis apud Centumuiros contendit, omnibusque non ſolum conſiliis, ſed etiam ſententiis ſuperior diſceſſit.* Quam iudicandi formam dum ſpecto, magis profectò eam ad publici quàm ad priuati iudicij ordi-

li. 6. epiſt. 4. nem video inclinare; eoque fortè reſpiciens Plinius à priuatis iudiciis cauſas Centumuirales videtur diſtinxiſſe; *Interuenit* (inquit) *acribus illis & erectis frequens neceſſitas computandi, ac penè calculos tabulamque poſcendi, vt repente in priuati iudicij formam Cen-*

lib. 5. cap. 10. *tumuirale vertatur*; & Itidem Quintilianus, *proprium & illud cauſæ*, inquit, *quod Amphictyones iudicant, vt alia apud Centumuiros, alia apud iudicem priuatum in iiſdem quæſtionibus ratio ſit.*

lib. 1. de orat. De quibus autem rebus in illa haſta cognoſceretur, ſic Cicero explicat. *Nam volitare*, inquit, *in*

foro, hærere in iure, ac prætorum in tribunalibus, iudicia priuata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate ac iure certetur; iactare se in causis Centumuiralibus in quibus vsucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumque rerum innumerabilium iura versentur, cùm omninò, quid suum, quid alienum: quare denique ciuis, an peregrinus: seruus an liber quispiam sit, ignoret, insignis est imprudentia. Hactenus Cicero.

Cum autem Centumuirales causæ omnium grauissimæ essent, meritò Plinius conqueritur suo tempore tyrones in foro ab iis auspicari. Cæterum Decemuiri illi simul cum prætore ordinariam vrbis iurisdictionem, quod ad priuata spectat, soli videntur exercuisse; qui enim alij erant vrbani magistratus, vel criminibus plurimum muneris operam impendebant, vel rerum publicarum curationi, vt præfecti prætorio, præfecti vrbi, Consules, Quæstores, Ædiles: licet quidam interdum cognoscerent de litibus priuatis.

L. 13. ff. de inoffic. test. l. 30. ff. deliber. cuiusf. l. vlt. c. de petit. hæredit.

Qui olim in prouinciis, priuatis præerant iudicijs.

CAP. 10.

D sciri primùm oportet: prouinciarum hanc fuisse rationem; vt essent quædam proconsulares grauioris momenti, in quas proconsules mittebantur: aliæ au-

tem præſidiales,ſiue prætoriæ, pacatiores, in quas
proſiſciſcebantur præſides miſſu Cæſaris;proconſulares quidem olim quatuor fuiſſe, docet alicubi
Cicero; duas ſcilicet Gallias vnam effeciſſe, Illyricum & Dalmatiam alteram, Tertiam duas Hiſpanias, quartam Syriam & Ciliciam. Poſtea autem
lib. vlt. Auguſtum duas alteras adieciſſe Strabo docet, Libyam nimirum,& Aſiam citra Halym & montem
Taurum;prætorias verò octo fuiſſe ibidem Cicero
indicat,Siciliam ſcilicet,Sardiniam,Ioniam,Aſiam,
Macedoniam, Cretam, Mauritaniam, Bithyniam,
quibus idem Auguſtus addidit Beticam, Narbonenſem,Cyprum, Pontum; Proconſulares ſorte à
lib. 53. Senatu decernebantur, vt Dio docet; præſidiales
autem,extra Senatum,à ſolo Cæſare, vnde & qui
in eas miſſi legati Cæſaris dicebantur, & interdum
præſides,vt Græcis ἄρχοντες διοικηταί.

Fertur denique Auguſtus, Ægyptum in præfecturam erexiſſe, & eum qui ei præeſſet Auguſtalem præfectum nominaſſe,illique Imperium & iuriſdictionem dediſſe, ad ſimilitudinem Proconſulis; atque etiam ſub illius diſpoſitione adieciſſe Libyam, Thebaidem, Aradiam, & Auguſtonicam, vt tradunt hiſtorici.

Porrò Proconſulis Imperium longè maius erat, quàm præſidis. Nam proconſul extra proconſularem prouinciam ei mandatam, voluntariam iuriſdictionem poterat exercere; puta manumittere ſeruum,filium emancipare, vel alium adoptare in filij locum;quod præter noſtros,Plinius etiam ſcri-

pſit in

psit in hæc verba, *Proconsulem Bæticæ prouinciæ in itinere cùm Bæticem iret, seruum quendam vindicta manumisisse*; quod præsidi nusquam licitum. Præterea Proconsul legatum habebat & à Senatu datum, cui iurisdictionem suam mandabat exercendam, & à quo ad Proconsulem ipsum poterat prouocari: Præses autem alterum legatum non habebat, & ab eo cui suam mandasset iurisdictionem, ad ipsum Pręsidem prouocari non poterat, sed recta ad Præfectum prætorio, tanquam ab ipso Præside esset prouocatum: denique maius fuisse Proconsulis imperium, quàm Præsidis, ex Tacito constat, dum scribit, *Achaiam ac Macedoniam postulasse, leuari se Proconsulari imperio, & tradi imperio & regi se à Legato Cæsaris*; quòd nimirum grauiores essent Proconsulum actiones, quàm Præsidum.

l. 2. ff. de offic. Procons. l. emancipari, ff. de adoption. & emanc.

lib. 1. Annal.

Proconsules anno tantum vno magistratum retinebant; Præsides verò in prouinciis plures agebant annos, vt docet Strabo: & discessuri Præsides, post depositam administrationem 50. dies in prouincia commorabantur, excepturi omnium actiones & accusationes; quò non obstricti Proconsules.

lib. 17.

Cæterum ambo vice vrbanorum iudicum & magistratuum fungebantur, eorumque iurisdictionem habebant; atque etiam similem potestatem edictorum proponendorum, vt testes sunt Caij ipsius commentarij ad edictum prouinciale; sicuti & tempore Probi Imper. ius Prætorium omnibus prouinciarum Præsidibus datum esse scribit

tit. de off. Proconf. & de off. Præf. in pandect. Vopiscus; eamque iurisdictionem exercebant non quidem omni tempore, sed stato tantùm, certoque anni tempore, & precipuè hyberno: cùm ferè æstiuum rei militari impenderent. Cuius rei auctor Cicero, dum ita scribit. *Erat mihi in animo recta* *lib. 5. epist. 14.* *proficisci ad exercitum: æstiuos menses reliquos rei militari* *lib. 34.* *dare, hybernos iurisdictioni*; cui adstruit Liuius, *Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quo in hyberna reduxerat copias, totum hyemis tempus iure dicundo consumpsit.* Et eo quidem tempore, omnes suæ prouinciæ ciuitates, & oppida, ad certum aliquem locum conuocabant, de controuersiis eorum cogni turi; idque indicere forum dicebatur; Virgilius,

lib. 5. Æn. *Indicitque forum, & patribus dat iura vocatis,*

id est (vt inquit Seruius) *tempus & locum designat agendorum negotiorum, qui conuentus vocabatur.*

Porrò & illud notandum, non modò Proconsules, Præsidésque in prouinciis ius dixisse, sed etiam Procuratores Cæsaris; Nam aut vicem Pręsidis tuebantur, & sic inter priuatos ius dicere poterant; aut solum simplexque Procuratoris rationalis munus *tit. ff. & C. de off. Proconf. Cæs.* sustinebant, tuncque iudicabant tantum inter fiscum & priuatos, vt præter nostros, scripserunt Dion, & Suetonius; quorum hic Claudium refert *lib. 57. in vita Claud.* precario exegisse, vt rata essent quæ Procuratores sui, in iudicando statuissent.

Cæterum, vt Prouinciæ istæ, sic Proconsules, Præsidesque, vt & vrbani magistratus omnes Præfecto prætorio subditi erãt. Eũ enim secundæ post *lib. 5.* Principem potestatis fuisse, scribit Herodianus;

adeo vt ad illum omnium magiſtratuum appellationes deuoluerentur; ab eo autem non appellaretur, vt Pomponius ait; hoc tamen ſingulare fuit in Procuratoribus Cæſaris, vt aduerſus eorum ſententiam ſolus Princeps in integrum reſtituere poſſet. Ea autem Præfecti dignitas poſtmodum diuiſa fuit; facti enim duo ſunt Præfecti prætorio per orientem; totidemque in partibus occidentis; vt videre eſt in Notitia Mariani Scoti. Habuiſſe etiam eos Præfectos auditorium, teſtimonio eſt l. 40. de reb. cred.[1] in qua Paulus proponit in auditorio Æmilij Papiniani Præfecti prætorio, Iuriſconſulti cautionem.

l. 2. §. populo' ff. de orig. iur. l. 1. ff. de off. Præfect. præt. l. 1. C. vbi & apud quē.

De his qui in ſingulis municipiis & oppidis, priuatis præerant iudiciis.

CAP. 12.

T Imperium in prouincias diſtinctum; ſic & prouinciæ in municipia, vel oppida; municipia autem certo erant deſcripta territorio, id eſt agrorum limitatione certa; Eſt enim territorium auctore Pomponio, vniuerſorum agrorum vnius oppidi vel municipij vel coloniæ metatio; & vt eleganter Siculus Flaccus ait, vniuerſa municipij limitatio, ſiue pertica; cui præerant magiſtratus certi, qui vt erant, ita appellabantur Duumviri.

l. pupillus. §. penult. ff. de verbo. ſignif. lib. 1. de condit. agror. l. duumviri c. de decurio li. 10.

Eorum autem poteſtas, & iuriſdictio arcta &

exigua admodum erat;nam & finibus angustis circumscripta,extra quos nulla erat;atque etiam certo modo,certaque quantitate & summa, supra quam nullæ eorum vires,nisi inter consentientes, vt Paulus scribit.Præterea quę erant imperij magis,quàm iurisdictionis,exequi aut facere non poterant,vt & alibi rescriptum est. Quod tamen debet intelligi de mero imperio;non de mixto;nam licet non habuerint merum imperium, mixtum tamen habuerunt;quia iurisdictio nusquam siue mixto imperio;alioqui ridicula fuisset iurisdictio, si nullæ ei adfuissent imperij vires. Cum autem dico,quæ imperij erant, facere eos non potuisse, puta mittere in possessionem rei seruandæ causa,vel dotis,vel legatorum, vel damni infecti nomine; id ita accipiendum,nisi eis à Præside illa mandata fuissent.

l. vlt.ff.de iurisd.l. 28. ad municip.

Igitur quæ iurisdictionis erant, agebant liberè; quæ verò imperij nusquam,nisi ex mandato; & licet Tullius scripserit,Duumviris istis in cæteris coloniis anteisse Lictores cum bacillis; Capuæ verò cum fascibus duabus; non hinc tamen existimandum,eis imperium fuisse; fascibus enim istis & virgis vtebantur tantum in seruilia, vt addocet Iurisconsultus quidam.

2.agrar.

l.12.ff. ad municip.

Sed erant etiam oppida quædam absque iure municipij,in quæ quot annis Præfecti quidam iuris dicendi causa mittebantur: eaque Præfecturarum nomine nuncupata; vt apud Festum legitur in hæc verba, *Præfecturæ eæ appellabantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat*

quædam earum respublica, neque tamen magistratus suos habebant, in quas his legibus Præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent; Quarum genera fuerunt duo: alterum, in quas solebant ire Præfecti quatuor sex virûm pro populi suffragio creati erant in hæc oppida Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam; Alterum, in quas ibant quos Prætor vrbanus quotannis in quæque loca miserat legibus, vt Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaque complura. De his Præfecturis, eorumque limitibus, vide quid scripserit Hygenus. *lib. 1. de limit.*

Erant denique in ciuitatibus defensores quidam, qui olim cognitionem habebant in causis pecuniariis vsque ad aureos 50. quæ postmodum aucta à Iustiniano vsque ad CCC. Cognoscebant etiam de leuioribus criminibus; quæ enim maiora, remittebant ad Præsidem: vt & omnia quæ pendebant ex Præsidum imperio, & magnitudine forensi digna erant. Illi autem ex plebe electi, vt & municipales magistratus ex ordine decurionum; hi Consulum instar erant; illi verò instar Tribunorum plebis. Vnica autem fuit vrbs Alexandria, quæ vno iudice contenta fuit; eo scilicet quem ei Cæsar dederat, vt Spartianus scribit, isque dictus Iuridicus ab Vlp. & à Strabone δικαιοδότης, vt & legitur in antiquis inscriptionibus. *l. 1. c. de defensor. ciuit. Nouella. 15. l. 7. c. eod. l. vnica. ff. de off. iurid. Alex.*

De Iudicibus datis, qui vulgò Pedanei.

CAP. 13.

DIXIMVS ſupra Romanos magiſtratus perrarò iudicaſſe, & niſi extra ordinem: ſed iudices dare ſolitos, qui de factis cognoſcerent; alioqui haud dubiè ſuccubuiſſent tantis oneribus, propter litium negotiorumque quotidie emergentium innumeram multitudinem. Erat autem olim album iudicum, in quod referebantur, quos Prætor, vel cæteri magiſtratus dirimendis priuatis controuerſiis operam volebant dare; cuius albi meminit Seneca, dum ait, *non poteſt ad hæc ſumi iudex ex turba ſelectorum, quem cenſus in album, & equeſtris hæreditas miſit*; atque etiam Aulus Gellius in hæc verba, *Quo primùm tempore à Prætoribus lectus in iudices ſum, vt iudicia, quæ appellantur priuata, ſuſciperem; libros vtriuſque linguæ de officio iudicis ſcriptos conquiſiui.* Ij autem ſelecti iudices primùm in tres decurias diſtributi; deinde quartam Auguſtus addidit, vt refert Suetonius; eadem videlicet motus ratione; qua paulò ante Iudiciorum tempora amplificaſſet.

lib. 3. de benef. cap. 7.

li. 14. cap. 11.

Illud etiam obſeruabatur, vt non is quem Prætor, vel cæteri magiſtratus volebant; ſed quem partes elegerant, iudex ex ordine ſelectorum à Prætore, vel cæteris eiuſmodi daretur: Conſenſu enim litigatorum iudices olim dari ſolitos, præter no-

ſtros, indicat Tullius cum ita ſcribit, *neminem volue-runt maiores noſtri non modò de exiſtimatione cuiuſquam, ſed ne pecuniaria quidem re minima eſſe iudicem, niſi qui inter aduerſarios conueniſſet.* *l. 23. de app. pro Cluētio.*

Porrò iudices iſti dati Pedanei vulgò ſunt dicti, quòd ſcilicet quaſi plano pede iudicarent, non pro tribunali; à Græcis etiam χαμαιδικασαὶ dicuntur, & διαιτηταὶ κληρωτοὶ. In hiſque differebant à magiſtratibus, quòd Pedaneis dabantur δικαςικὰ ſiue ſportulæ: magiſtratibus verò minimè, quia aliunde ampla habebant ſalaria; Pedanei non habebant aſſeſſores: magiſtratus habebant; magiſtratus plerumque erant viri militares, legum ignari: Pedanei periti legum; magiſtratus habebant tribunal: Pedanei non habebant; ſedere tamen eos Iuſtinianus voluit à matutino ad occaſum ſolis, in porticu Regia; Id autem vel litigatoribus conducentibus ſubſellia, vt fieri ſolitum Tranquillus ſcribit; vel ærario prebente gratuita. *Nouella. lxxxij.* *in Nerone.*

Præterea notandum in omnibus cauſis iudices non dari ſolitos; ſed in his tantùm quæ ſolam facti inquiſitionem continebant. Vnde illud Prætoris cum iudicem daret, SI PARET TITIVM DARE OPORTERE; ſi autē perplexa quædam iuris queſtio incideret, iudex non dabatur, ſed remittebatur ad haſtam Centumuirorum; idque omnium optimè nos docet Seneca, cum ait, *de quibuſdam etiam imperitus iudex dimittere tabellam poteſt; vbi feciſſe, aut non feciſſe pronuntiandum eſt; Ibi prolatis cautionibus, controuerſia tollitur; vbi verò inter diſputantes ratio ius dicit.* *lib. 3. de benef. cap. 7.*

ibi animi coniectura capienda est; vbi id, de quo soli sapientia decernit in controuersiam incidit, non potest ad hæc sumi iudex ex turba selectorum. Igitur iudices in his tantùm dabantur quæstionibus, in quibus an factum, anne datum esset, quæreretur, easque decidebant ex formulæ prescripto eis à Prætore datæ.

Vnde tu disce, quo distinguantur ab arbitris; nam arbitri bonæ fidei causis admittebantur, in quibus liberum eis iudicium, & potestas: vnde hæ formulæ, *ex bona fide*; item, *vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione*; & item, *Quantum æquius melius.* Iudices verò stricti iuris causis tantùm demandabantur, & quibus Prætor certam iudicij prescribebat formulam; quod apertè significat Tullius in hæc verba; *aliud est iudicium, aliud arbitrium; iudicium est pecuniæ certæ: arbitrium incertæ; ad iudicium hoc modo venimus, vt totam litem aut obtineamus, aut amittamus: at arbitrium hoc modo adimus, vt neque nihil, neque tantum, quantum postulauimus, consequamur. Eius rei ipsa verba formulæ testimonio sint. Quid est in iudicio? directum, asperum, simplex,* SI PARET LLS IƆƆƆ. DARI OP. *Hic, nisi planum facit,* LLS IƆƆƆ. *ad libellam, sibi deberi, causam perdit. Quid est in arbitrio? mite, moderatum,* QVANTVM ÆQVIVS, ET MELIVS, ID DARI. Quæ cum Tullius scripserit, hauseritque è nostris; nescio, qua ausus fronte eos sic alicubi illudit; *Iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse, vtrum iudicem an arbitrum dici oporteret.* Vides enim

pro Roscio Comœdo.

pro Mur.

quàm

quàm clara inter vtrumque differentia; arbiter ex compromisso dabatur, iudex sine compromisso; iudex ex præscripto formulę controuersiam distrahebat, arbiter verò negotij arbitrio suo disceptandi potestatem habebat.

Cæterum omitti hic nolo iudices istos interdum recuperatores nuncupatos fuisse, quòd nimirum sæpe de bonorum iniquè ablatorum recuperatione cognoscerent. Quod cum ex pluribus Ciceronis locis colligitur; tum maximè ex oratione pro Cæcina, quam ad recuperatores habuit; in qua persæpe de his agit; cui & adstruit Plautus, *in Bacchid.*

Postquam quidem Prætor recuperatores dedit,
Damnatus, demum, vi coactus reddidit
Ducentos, & mille Philippûm.

Festus etiam, *Reciperatio est, vt ait Gallus Ælius, cum inter populum, & reges, nationesque, & ciuitates peregrinas, lex conuenit: quomodo per reciperatores reddantur res, reciperenturque, resque priuatas inter se persequantur.* Gellius quoque, *Prætores*, inquit, *legem 12. tabularum*, SI INIVRIAM FAXIT VIGINTIQVINQVE ÆRIS POENA SVNTO, *abolescere & relinqui censuerunt; iniuriisque æstimandis recuperatores se daturos edixerunt.* *lib. 2.* *l. 12. ff. de Iudic.* *l. 1. ff. de off. præf. vrb.*

Postremò & illud notandum, omnibus magistratibus Romanis, eodem modò non licuisse iudices istos dare; quidam enim id poterant more maiorum, propter vim imperij, id est iure magistratus sui, vt Prætor, Præfectus vrbi, Consul, & Præfectus prætorio, & omnes magistratus vrbani *l. penult. §. vlt. ff. de consi.* *l. 1. ff. qui, & à quib. appell.* *l. vlt. ff. de iudic.*

cuiuſcumque ordinis; Quidam verò, non more maiorum, aut iure ſuo; cuiuſmodi erant prouinciales magiſtratus; quorum alij ex lege ſpeciali, quæ nominatim eis hanc dediſſet licentiam, vt Proconſul, & Legatus Proconſulis poſt mandatam ſibi iuriſdictionem à Proconſule, l. 5. ff. de off. Præſid. atque etiam Præſes prouinciæ; alij verò Senatuſconſulto, aut conſtitutione aliqua, vt Procuratores Cæſaris, qui in cauſis fiſci iudices dare poterant, & à Principe delegatus iudex poterat etiam alium dare iudicem conſtitutione Gordiani Imperatoris.

l. Legatus. ff. de off. Proconſ.

l. ex conſenſu. §. 1. ff. de app.

l. 5. c. de iudic.

Quæ olim præcipuè ſpectata in eligendis magiſtratibus, iudicibuſque dandis.

CAP. 13.

QVÒD autem iudiciorum vis auctoritaſque tota, fere è magiſtratuum iudicumque pendet perſonis, noluere Romani ciues ſuos paſſim, & ſine delectu in hæc admitti munia; multos enim ab iis prohibuerunt, multis in id expreſſè latis legibus; quas ſi noueris, noti ſimul erunt, qui admitti in ea rectè potuerint. Ideò primum deſpiciamus qui à magiſtratu prohibebantur; ſanè ij imprimis, *qui turpi fuerant damnati iudicio; hi enim in perpetuum omni honore & dignitate priuabantur*, vt inquit Cicero; licetque tale fuiſſet iudicium, cuius pœna exilium non eſſet, eis tamen magiſtratum non dicam gerere, ſed ne

pro Cluētio.

petere licebat; vt exempli gratia ambitus damnatis ante legem Tulliam; Ii enim omnis honoris petitione excludebantur; Nam Pub. Antonius, & Pub. Sylla, quos reperimus ambitus damnatos, hac sunt affecti ignominia, vt ex eodem Tullio potest intelligi, dum scribit à L. Cæcilio Trib. pleb. eodemque fratre Publ. Sextij, rogationẽ promulgatam, de leuanda ignominia fratris; Quam rogationem. Dio dicit fuisse, vt Pub. Autronio, & Pub. Syllæ liceret in Senatu esse, & magistratum petere; qua ignominia etiam obstricti erant, qui repetundarum damnati; vt idem Dio commemorat; & adstruit Vlpianus ex Cassij Longini sententia, dicentis, *non putare ei permittendum, qui propter turpitudinem à Senatu motus, nec restitutus est, iudicare: quòd lex Iulia repetundarum hoc fieri vetet.*

pro Syll. *lib. 37.* *l. 2. ff. de Senator.*

Illud tamen accipe de iudiciaria ignominia, non etiam de Censoria, id est de ea quam inflixit iudex in iudicio, non de ea quam Censor in lustro; Cicero enim auctor est, notam istam Censoriam, quæ nihil aliud quam ruborem adferebat damnato, non potuisse impedire, quominus notati ratio haberetur, in petendis magistratibus. Vt & plerosque legimus, quibus nota Censoria impedimento non fuit, quominus magistratus assequerentur; vt ætate Tullij ipsius Antonius: qui postquam à Censoribus à Senatu motus notæ causa fuerat, postea & Prætor, & Consul cum Cicerone fuit.

pro Cluēt.

Præterea prohibebantur à magistratu, qui nondum iustam attigerant ætatem; Ætas enim magi-

ſtratuum legibus antiquis præfinita erat, quod Ouidius ſignificat, cum ait,

in Faſt.

Iura dabat populo ſenior, finitaque certis
Legibus eſt ætas, vnde petatur honos.

in laudatione Theodoſij.

vnde & Latinus Pacatus, ita ſcribit; *non in ampliſsimis magiſtratibus, ſed in Præturis quoque, & Ædilitatibus capeſſendis, ætas ſpectata eſt petitorum, nec quiſquam annos comitiali lege præſcriptos, feſtinatis honoribus occupauit.*

li. 10. dec. 4.

Quæ autem lex iſta fuerit, quo tempore, & à quibus lata, indicare videtur Liuius, cum ait, legem primum latam Coss. *Q. Fuluio Flacco, & L. Manlio Acidino, anno vrbis* DLXXIIII. *à Lucio Iulio Tribuno plebis, quot annos nati quæque magiſtratum peterent, caperentque; indeque cognomen familiæ inditum, vt qui ex ea eſſent, Annales appellarentur.* Sed quæ ætas, ab antiqua iſta lege præfinita fuerit, non docet Liuius, nec cæteri omnes hiſtorici; diſci tamen facillimè poterit, ex eo quod alicubi Polybius ſcribit, *nulli Romanorum ciuium licuiſſe, vllum magiſtratum vrbanum gerere, qui decem annos non militaſſet*; militare autem nemo poterat, niſi à decimo ſeptimo ætatis anno, quo togam puram eandemque virilem accipiebant Romani adoleſcentes; igitur vides ante annúm viceſimum & ſeptimum, magiſtratum gerere non licuiſſe.

lib. 6.

Ideò Quæſtura, quæ primus vrbanus magiſtratus erat, peti non poterat ante annum viceſimum ſeptimum, nec geri ante annum viceſimum octauum; Et Tribunatus, qui ſecundus magiſtra-

tus erat, peti non poterat ante annum tricesimum; & geri ante annum tricesimum primum: & Ædilitas, qui tertius erat magistratus, peti non poterat ante annum tricesimum sextum; nec geri ante annum 37. Prætura item peti ante annum tricesimum nonum; & geri ante quadragesimum non poterat: & denique Consulatus, qui supremus magistratus erat, peti ante XLII; & geri ante XLIII. annum non poterat, vt apertè & eleganter demonstrant Nicolaus Gruchius, & Petrus Faber, seculi huius ornamenta. *li. 1. de comitiis Romano.* *in cap. 2. de reg. iuris.*

Harum vero legum Annalium multis à populo factam legimus gratiam, nimirum propter magnam indolem virtutis, *ne antequam reipublicæ prodesse potuisset ipsa extingueretur*, vt alicubi dicit Cicero; ideo Africano vix annos pubertatis ingresso, concessus Consulatus, tamque fœlici auspicio, vt hac ætate totam subegerit Africam; Idem Octauio; Idem Neroni, & aliis multis concessum, ob egregiam indolem. *5. Philip.*

Postremò & à magistratu prohibebantur, qui ordinem nō seruassent petendi; scribit enim Appianus, inter leges à Sylla latas; hanc vnam fuisse; *ne cui Præturam petere liceret, nisi qui Quæstor fuisset; neque Consulatum, nisi qui Prætor fuisset*; vnde & Tullius appellat, *extraordinariam Caij Julij Consulatus petitionem*; quia cum Æditis fuisset volebat obmissa Prætura, Consul fieri, teste Asconio. *lib. 1. bell. ciuil.* *in Bruto.*

Et hæc quidem satis accuratè obseruata, cum penes populum potestas maiestasque tota; post- *in comment. orat. pro Scauro.*

quam verò translata in Principem vnum, ſolo cuius arbitrio gradus iſti conferebantur, ferè neglecta omnia; adeo vt, quondam Conſulatum puero collatum fuiſſe legamus; in L. nemo C. de religioſ. & ſumpt. funer. cuius hæc eſt inſcriptio, *Honorio nobili puero Conſuli;* atque etiam Tribunatus numerum: vt in altera Imper. conſtitutione legitur. Quæ rata omnino vt fierent, legem fecere aliam, qua ſacrilegij inſimularetur, qui à Principe datum magiſtratum non approbaret.

l. vlt. C. de mil. teſta.

l. 2. C. de crimine ſacrilegi.

Sed de magiſtratibus dictum ſatis: nunc de iudicibus diſpiciamus, & an promiſcuè quilibet poterat iudex dari; ac non quidem potuiſſe reſpondit Paulus in hæc verba, *non autem omnes iudices dari poſſunt, ab iis, qui iudicis dandi ius habent; Quidam enim lege impediuntur, ne iudices ſint; quidam moribus; quidam natura; natura, vt ſurdus, mutus,* quia nimirum in cognitionibus voce opus eſt, & aurium ſenſu; Item *perpetuo furioſus;* nam is cuius furor temporarius, iudex fieri poterat, etiam dum furore corriperetur, vti furore peracto, iudicio operam daret; natura denique à iudicio prohibebatur *impubes,* quippe qui abſque iudicio; quod tamen extendi video ad eum tantum, qui nondum plenam attigerat pubertatem, id eſt decimum octauum annum; ab hac enim ætate iudicare quiſque poterat inter conſentientes; eiuſque ſententiam Prætor tuebatur, propter rerum iudicatarum auctoritatem. Cogi tamen ea ætate non poterat inuitus, vt iudicaret ante aunum 20. vt lege Iulia Iudiciaria

l. cũ Prætor. ff. de iudic.

l. cum furioſus ff. de iudi.

l. quidam ff. de re iudic.

cautum erat. Ideoque emendandus locus ille Suetonij, vbi sic de Augusto, *Iudices à tricesimo ætatis anno allegit : id est, quinquennio maturius quàm solebant*, legendum enim esse, *vicesimo*, Cuiacius, & Casaubonus rectè conueniunt; nusquam* enim reperitur ante Augustum, non allectos in decurias iudicum minores annis xxxv; cum xxv. annus legitimus ei muneri obeundo fuerit; ab Augusto tamen moderatus, & ad vicesimum redactus.

Moribus verò à Iudiciis arcebantur fœminæ & serui; non quidem quòd non haberent iudicium: sed quia id receptum moribvs, vt ciuilibus officiis non fungerentur; vt & sanè ciuilia officia virilia sunt & liberalia, non seruilia, non fœminea; seruituti enim cū imperio, nec grauitati cū stolæ verecūdia vsquam congrua societas; Etiamsi Plato ipse ad eadem πολιτικῆς διοικήσεως munia fœminas vocauerit cum viris. In quo nec σοφȣ̃, nec νομοθέτȣ instar statuere, sed delirare potius videtur. Vt & viro sobrio nonnunquam vsu venit, dū morbo angitur acuto, & feruore febris eius menti caligo offunditur. Celtæ tamen, Plutarcho teste, fœminas in belli pacisque consilia adhibebant, & lites cum sociis ortas earum opera disceptabant: non, vt quidam voluere, forma allecti mulierum, qua non maior in quacumque gente: sed quòd Celtis discordia in bellum ciuile ruentibus, earum interuentu arbitrioque, admirabilis omniū cum omnibus amicitia per vrbes, singulasque familias extiterit. Tantum valuit acre & inculpatum syncerum-

l. 2. ff. de reg. iur.

que mulierum illarum iudicium. Sed id solis illis contigit. Laudandum itaque omnino est Senatusconsultum illud, quo post Heliogabali mortem cautum, *ne vnquam mulieres Senatum ingrederentur; vtque inferis eius caput dicaretur, deuoueretur que, per quem id esset factum*; vt refert in Heliogabalo Lampridius. Nec enim sexus huius imbecillitas tantis rebus par esse potest; nec honori summo turpitudo infligenda: nec seruilis inurenda macula.

Lege denique impediebatur ne fieri iudex posset, qui ob crimen Senatu motus fuerat, notatusque infamia; is nempe iudex dari prohibebatur lege publicorum iudiciorum, qua damnatus erat, vt supra à nobis expositum. Id autem optimo receptum iure; graue enim omnino est, deturpatum vitæ infamia, & in iudicio damnatum, eidem præfici. Ideoque recte lex ista XII. tabularum, HIC ORDO VITIO VACATO ET CÆTERIS SPECIMEN ESTO. Vt enim iudicij auctoritati multum adiicitur ex probitate iudicis; ita sanè multum detrahitur, ex turpitudine & infamia illius; vt pulchrè olim docuere Lacedæmonij, dum bonam sententiam nisi ab optimo viro dici voluerunt, ne contagione turpissimi auctoris sordesceret. Propterea & Lycurgus non modò seniores, sed optimos in iudices legi voluit; vt nimirum Dij potius, quàm homines iudicare; & rei potius ad aram legum iustitiæque, quàm ad tribunal aliquod sisti deducique viderentur; quibus & conuenit, quod ex Demosthene discimus in orat. aduers. Aristogit.

l. 2. ff. de senator. l. 1. ff. ad leg. iuliam de vi priuata.

Apud

Apud Athenienses infames, qui dicebãtur ἄτιμοι, penitus reiectos à foro, nec quicquam apud populum potuisse. Præterea de cæco quæsitum est, an etiam Iudex fieri posset; ac posse quidem alicubi Paulus respondit, quòd nimirum in priuato Iudice, nihil aliud quàm iudicium, prudentiam, doctrinam, virtutem requirimus; secus quidem putarem de magistratu, in quo præter ista decus quodam, & splendor vultus desideratur; vnde & Persis legem fuisse legimus, qua nefas Regem monoculum constituere. Ideóque Cosroem Cabilis regis filium minorem, maiori, quòd hic altero oculo captus erat, prætulerunt; vt Procopius ait. Et hactenus de personis, quæ iudicia facere potuerunt, feceruntque.

l.6.ff.de iudic.

l.rescripto ff.de muner.& honorib.

lib.1.de bello Persico.

De Adsessu vel consilio Magistratuum, Iudicúmque.

CAP. 14.

IOVEM ferunt si quid ei magni statuendum, suum consilium satis non esse solitum, sed auctores deos admittere & consiliarios; vnde Virgilij illud:

Consiliúmque vocat diuûm pater atque hominum Rex.

Ioui autem ignotum nihil, cui nempe sedes ἐν πυρὶ, vt ait Porphyrius, id est in ipsa luce, & cui veritas perpetuò πάρεδρος, sempérque in conuictu, vt Menander dicit. Homini igitur facturo rem omnium grauissimam, iudicium scilicet de fortuna

hominum, de fama, de sanguine; quid agendum? caueat inter cætera proprio inniti consilio; cæca enim est ipsa per se, & imbecilla hominum virtus.

in Heraclide. Ideò Euripides, μιᾶς γὰρ χειρὸς ἀσθενὴς μάχη, alienum sibi aduocet, vnde iuuetur referátq; consilium. Ita enim hominibus comparatum est, vt coniunctis operis, ad rem quamuis & efficiendã, & dicendam, & cogitandam, maiore etiam & fœliciore valeant facultate, quò & vulgatum illud Diomedis apud Homerum:

li.10. Ilia. Σύν τε δύ' ἐρχομένω, καί τε πρὸ ὁ τοῦ ἐνόησεν.

Hinc erat, vt Prisci illi Iudices: vix aut nusquã iudicarent, sine adsessu vel consilio. Quid verò prospiciendum erat in deligendis adsessoribus cõsiliariísque

nouella 82. Iustinianus noster addocet; vt nimirum scientiam haberent πείρας καὶ νόμων; vbi πεῖραν, intellige continuatam & tritam meditationem trituræ

lib.1. Metamorph. vsusque forensis. Et rectè quidem illud; nam, vt Aristoteles ait, σύναιτια τῆς φρονήσεως ἐμπειρία, prudentiæ consors est experientia; vnde & mauult credi opinionibus τῶν ἐμπείρων καὶ πρεσβυτέρων, quàm syllogismis, atque etiam demonstrationibus eorum, qui artem callent absque experientia.

Huiusmodi instructis assessoribus, maioribus olim iudicibus opus erat, quandoquidem ij vt plerumque imperiti legum erant: & viri militares ex nobiliori familia quadam; quíque arma callerent potius quàm leges. Vnde Cicero, *Populus Romanus magistratuum virtute & innocentia cõtentus est; quotus enim quisque disertus; quotus quisque iurisperitus est?*

Et ideò quicquid decernebat Prætor, id omnino erat ex consilio assessoris, vt Seneca apertè indicat his verbis, *qui inter peregrinos & ciues, aut Vrbanus Prætor, præeuntibus adsessoribus tria verba pronuntiat*; hincque adsessor dictus Iudicis comes, & particeps; comes scilicet sedendi, & particeps consiliorum; quod & confirmat illud veter. Glossar. adsessor est qui ab eo qui iudicandi habet potestatem adsumitur, associatur, vt sibi in causæ cognitione adsideat; vnde & Modestinus, συγκάθεδρον eum appellat in l. ὐ μόνον.ff.de excusat.tut.

l. omnes. C.Theo. de his qui administ. tra d.sunt

Idémque factu opus erat iis equitibus, à quibus quondam facta iudicia: eorum enim plerique publicani erant, tribuníque ærarij, imperiti omnes, vt ex Asconio & Verrinis, atque etiam ex legibus iudiciariis notum est. Non enim tunc ex doctrina, sed ex sensu tantùm fieri soliti erant, vt Plinius ait; vnde & fiebat vt imprudentia his imputaretur nũquam, sed tantùm eorum adsessoribus.

Porrò dubiũ adhuc est hodie, qui & quot olim Prætori Romæ cognoscenti, vel in prouincia Præsidi, adhiberi in consilium soliti erant; an & qui adhibiti perpetui erant, & certi; an verò incerti, & pro arbitrio electi in singulis cognitionibus. Video quidem in manumissionibus Prætori Romæ adsedisse viros decẽ, quinque Senatores, totidémque Equites. Præsidi verò in re eadem viros viginti, qui & dicti recuperatores peregrini; vt Vlpianus in fragmentis, & Theophilus in Institut. addocent: sed non video certò, an iidem in cæteris cognitio-

nibus soliti erant adhiberi; licèt doctissimum quẽdam è Belgis audiam id arbitrari, atque etiam suspicari eos decem, alios non fuisse ab iis decem, qui Decemuiri stilibus iudicãdis dicti; sed videat quàm leuis coniectura ducta à numero decem.

Arbitror verò ipse decem illos qui in manumissionibus, fuisse & certos & perpetuos; quippe qui ex lege Ælia Sentia iudicandis manumissionũ causis constituti; vnde & iudices dicti ab Vlpiano, & interdum Consilium. An verò iidem illi fuerint Decemuiri stilibus iudicandis planè ignoro. Eius enim rei lux nullibi. Et quidem suspicarer eos non fuisse; propterea quòd magistratus erant, non iudices, vt dixi supra. In cæteris autem cognitionibus assessores puto incertos, & pro libitu fuisse à Prętore, vel Præside electos ex Iurisconsultorum turba.

l. penul. ff. de manu. vind.

Decemuiros enim istos assessores ordinarios nõ fuisse argumento est, quòd libertinus assessor esse poterat, vt docet Marcianus; at Decemuir stilibus iudicandis esse non poterat; quia dignitas erat & magistratus: à quo prohebantur, qui huiusmodi conditionis. Præterea Vlpianus dicit se assedisse Prætori, quem tamen è numero Decemuirorum stilibus iudicandis fuisse nusquam legi. Fateor quidem eos Prætorem, Præsidémve non temerè mutare solitos, qui semel ex doctrina, vel ab his, vel ab antecessoribus fuerant electi. Ideóque Verrẽ quòd contra morem fecerat, sic exagitat Cicero, *illud negare posses, aut nunc negabis, te consilio dimisso, viris primariis & honestis, qui in Consilio C. Sacerdotis fuerant,*

l. 2. de off. assessor.

remotis, de re iudicata iudicasse. Quot autem adhibebantur non constat.

Cæterùm & illud notandum, nemini licuisse in sua prouincia assidere, ídque ex constitutione Nigri, vt Lampridius refert in hæc verba, *huius etiam illud fuit, vt nemo assideret in sua prouincia*; quod postea acerba illa sanctione firmauit Iustinianus, vt videlicet, *in eum qui in sua prouincia, vltra quatuor menses moderatoribus assederit aduersus leges antiquas, & diuorum retro principum scita: proscriptio bonorum, & accusatio publici criminis immineat, nisi per cæleste oraculũ,* &c. vbi publici criminis appellatione sacrilegium intelligitur, id est, legum violatarum crimen, vt in altera cõstitutione expressere Impp. Valentinianus & Gratianus his verbis, *ne quis sine sacrilegij crimine desiderandum intelligat gerendæ ac suscipiẽdæ administrationis officium, intra eam prouinciam, in qua prouincialis & ciuis habetur; nisi hoc,* &c. Id autem hac institutum ratione, ne fauore vel odio ductus assessor quidpiã contra ius, æquitatémque faceret. A quibus non admodum dissidet, quod Xiphilinus & Zonaras à Marco constitutum fuisse referunt, vt ne quis patriæ suæ præesset, ἐνομοθέτη, aiunt, τότε μηδένα τοῦ ἔθνους ἄρχειν; ὅθεν ἐγένετο, ὅτι ὁ Κάσσιος ἐν τῇ συρίᾳ ἡγεμονένων, ὅπου καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ ἦν, ἐνεόχμωσεν; sed hæc de iudicibus supremis.

in Nigro.

l. in consiliariis. C. de assessor.

l. fi. C. de crimi. sacril.

Quantùm verò ad minores iudices attinet, mãdatarios nimirum, aut delegatos, dispiciamus an & eis licitum aduocare consilium; licitum quidem video, sed non eodem modo illud cogere potuis-

se, quo Prætor: auctore Vlpiano cùm sic scribit, *is cui mandata est iurisdictio, consilium exercere non potest,* id est cum aduocato cõsilio ascendere in tribunal: tanquam Prætor: vel tanquam Præses; hoc enim es-
2. *Apolo.* se consilium exercere, docet Apuleius dum ait, *testor te Claudi maxime, vósque qui in Consilio estis, vósque etiam qui tribunal mecum adsistitis.*

Aduocare autem Cõsiliarios licuisse Iudici dato, probari potest dilucidè, cùm ex Gellio, cũ sic de se electo Iudice scribit, *tunc ibi amici mei quos rogaueram in consiliã viri exercitati, atq; in patrociniis & operis fori celebres,* &c. tũ etiã ex Quinctiana Cicerõis. Quoties enim C. Aquiliũ nominat Cicero, ferè ad eos qui in consilio eius erant, & quos aduocauerat Aquilius, sermonem conuertit. Cæterùm apud antiquos reperio olim à Præsidibus ipsis salaria adsessoribus præstita; postea verò ab Alexandro Seuero eis de publico constituta, vt Lampridius auctor est. Nec omiserim illud etiam obseruatum, vt in ima senté-tiarum cera, Iudices apponerent, datas eas ex Consilij sententia: licèt adsessores sententiis aut libellis subscribere non soliti.

De Iudicum iuramento.

CAP. 16.

T verò iudicum mentes in re grauissima peragenda, iudicio scilicet, religione tã-gerentur: præclarè id olim in more po-

ſitum, vt ante omnia iurarent in leges; cuius rei teſtis Cicero, dum ſic pro Cluentio, *illi de eo de quo iurati ſententias ferre debebant*, &c. & deinde, *Multam petiuit, qua lege? quòd in legem non iuraſſet; quæ res nemini vnquam fraudi fuit*; idem & alibi, *cùm verò iuratò dicenda ſententia ſit; meminerit Deum ſe adhibere teſtem.* *lib. 3. off.* Hinc præclar⁹ mos rogādi Iudicis, QVAE SALVA FIDE FACERE POSSIT, &c. Cui⁹ iuramēti meminit Iuſtin. in hæc verba, *cui enim non eſt cognitum antiquos Judices, nō aliter iudicialem calculum accepiſſe, niſi prius ſacramentum præſtitiſſent, omnino ſeſe cum veritate, & legum obſeruatione, iudicium eſſe diſpoſituros?*

Quod fortè ex Attico foro videtur deſumptum. Nam & idipſum quotannis iurare Iudices Athenienſes conſueuiſſe, docet Heliaſticum, quod illis proprium erat iuramentum; cuius primū hoc fuiſſe caput, docet Dynarchus contra Demoſthenem, *Demoſt. aduerſus Timoc.* ψηφιοῦμαι κατὰ τοὺς νόμους, καὶ τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, καὶ τῆς βουλῆς τῶν πεντακοσίων.

Hoc autem in leges iuramento, Prætorem olim non obſtrictum Tullius docet, *nunc*, inquit, *eo animo ſum, vt eo Iudice, quàm Prætore, hanc rem tranſigi malim, & iurato ſuam, quàm iniurato aliorum tabellas cōmittere.* *1. act. in Verrem.* Nimirum quia ſi Iudex eſſet Metellus, tabulam iudiciariam iuratus acciperet: ſin Prætor, iniuratus, tabellas omnium Iudicum haberet in poteſtate. Satis enim videbatur, ſi initio magiſtratus ſui iuraret, vt cæteris eiuſmodi Romanis magiſtratibus in more erat.

Poſtea etiam Iuſtinianus, nouella cōſtitutione, *Nouell. 15*

eandem in leges iurãdi necessitatem cæteris remisit Iudicibus; satísque esse voluit vt iurarent se facturos secundùm quod eis visum fuerit iustius & melius; exceptis defensoribus ciuitatum, quos iurare voluit omnia secundum leges & iura se facturos. Omnes tamen iussit iurare munera non accepturos; sed puras & integras manus Deo, Imperatori, & Legi seruaturos. Et præterea actorem & reũ pariter audituros; ac illud denique se nihil gratiæ, nihil precibus daturos; quod & ab Heliastico videtur desumptum, in quo sic pronuntiabant, οὔτε χάριτος ἕνεκα, οὔτε ἔχθρας; quódque à Iudicibus Romanis, præsertim rerum criminalium, sanctè confirmatum legimus apud Senecam, apud

cõtrouers. 2.lib.9. quem Votienus Montanus, *damnaturi* (inquit) *iurant se nihil gratiæ, nihil precibus dare. Postulo vt in hanc legem iures.*

Cæterùm formula iuramenti antiqua erat eiusmodi; SI SCIENS FALLO, TVM ME DIESPITER SALVA, VRBEQVE ARCEQVE, BONIS EIICIAT, VT EGO HVNC LAPIDEM, quæ imprecatio videtur addita, vt & est legi sanctio, ad terrendas Iudicum mentes. Postea autem nouo more introductum, vt corporaliter, tactis scilicet quatuor

l.1. C. si aduer. vẽdit. & l.3. C. si minor se maior. dixer. sacrosanctis Euangeliis, iurarent Iudices. Indéque Impp. rescriptis dictum illud iuramentum corporale; Et à Græcis interpretibus, vt Theodoro Balsamone, σωματικὸς ὅρκος; ad differentiã nimirum illius iuramenti, quod litteris fiebat, & instrumento, cuius mẽtio est in l. vlt. ff. de crimine stellio. Augustius

gustius autẽ omnino erat sacramentũ illud, quod fiebat applicatione ista corporis, ad rem adeò sanctam sacrámve, quàm quòd in scriptis tantùm; vnde fortè intelligendum Chrysostomi illud in sæculi sui quosdam, *qui super Euangelia iurat*, inquit, *magis videtur iurare, quàm qui per Deum iurat*, stulti homines, scripturæ factæ sunt propter Deũ, non Deus propter Scripturas; quibus nõ reprobat quidem solemne illud iurãdi super Euangelia; sed illius temporis superstitionem, quæ ex defectu veræ doctrinæ. *c. si quas per pupillum, &c. seq. 22. q. 1*

Hac autem iuramenti corporalis forma, cùm Iustinianus soluerit Sacerdotes: non tamen ideò minus illud augustum putes iudicasse. Id enim fecit, vt eò distingueretur sacer iste ordo, à populari; vel fortè insequutus leges antiquæ Romæ, quibus Sacerdotes sacramenti necessitate omnino soluti: vt ex fragmẽtis Fabij Pictoris de Sacerdotibus publicis Gellius docet, atque etiam ex edicto perpetuo in hæc verba, FLAM. ET VESTALEM IN OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM.

Postremò locus in quo olim iudices iurare soliti, in Comitio erat ad aram, quæ puteal Libonis dicebatur, de Comitio sic Plautus, *in Curcul.*

Qui periurũ conuenire vult hominẽ, mitto in Comitiũ; de puteali in Comitio, sic Cicero, *Cotẽ illã, & nouaculã defossam in Comitio, supráque impositum puteal accepimus*; atq; & Horatius: *---forum puteálque Libonis Mandabo siccis*, *de diuinatio.* *epist. 20. lib. 1.*

siccis quidem intellige sobriis: quasi dicat, sint illi sobrij, & abstineant à luxu & crapula, qui iudices sortiti ad puteal Libonis in leges iuraturi sese conferunt. Iurabant autem aram istam tenentes, au-ctore Tullio, dum ait: *Ergo is, qui si aram tenens iuraret, crederétque nemo; per epistolam, quod volet, iniuratus probabit?* ideóque de illa euersa, sic quondam conquestus, apud Valent. Theod. & Arcad. Impp. Symmachus, *vbi in leges vestras & verba iurabimus? qua religione mens falsa terrebitur, ne in testimoniis mentiatur? Omnia quidem Deo plena sunt, nec vllus perfidis tutus est locus. Sed plurimùm valet ad metum delinquendi, etiam præsentia religionis vrgeri. Illa ara concordiam tenet omnium, illa ara fidē conuenit singulorum, neque aliud magis authoritatem facit sententiis nostris, quàm quòd omnia quasi iuratus ordo decernit.* Hæc Symmachus; Sed hîc fortè non omnino erit otiosum, si quis quærat, an prætermissa sacramenti illa solemnitate, iudicium irritum fieret? Ea tamen quæstio perfacilis. Nam & in iure Romano id perpetuum, vt in legitimis & solemnibus actionibus, ritus ac formæ prætermissio actum vitiet, *l. fideicommissa. §. j. ff. de leg. 3. l. qui testamento. & veteres. ff. de testam. l. cum quibus. §. si prætor. ff. de transact.* Eóque spectat illud Quintiliani, *esse aliquid natura æquum, sed prohibitum iure, vt libertas testamentorum, &c.* Ideóq; existimo apud priscos illos iudicium nullum, si ab iniurato datū iudice. Sed operæpretium est, vt obseruatis quæ ad magistratus iudicésque attinerent: nunc & de his dicamus qui iudiciis subseruiebant, ac primùm de

Pro Flacco.

lib. 10. epi. epist. 54.

aduocatis & procuratoribus.

De Aduocatis & Procuratoribus.

CAP. 18.

LIM quidem Decemuirorum tempore, nullus aduocatorum, procuratorumque vsus erat. Tunc enim alieno nomine agere non licebat; sed quemque per se, suam orare causam oportebat. Cuius rei argumento est, lex illa Decemuiralis, qua in ius vocato, omnino necessum erat venire, SI IN IVS VOCATO (inquit) MORBVS AEVITASVE VITIVM ESSET, QVI IN IVS VOCABIT IVMENTVM DATO, SI VOLET ARCERAMVE STERNITO. Quod puto desumptum ex foro Attico, vt & ferè cætera Romani fori. Ibi enim non licuisse pro altero agere, docet Quintilianus, dum ait: *Nam & Socrates inhonestam sibi credidit orationem, quam ei Lysias reo composuerat, & tum maximè scribere litigatoribus, quæ illi pro se ipsis dicerent, erat moris; atque ita iuri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibebatur.* lib. 2. inst. cap. 16.

Hócque video generaliter obseruatum, prætérquam tribus in casibus: scilicet cùm pro populo agendum erat, pro libertate, & pro tutela. Pro populo quidem, quòd agere vniuersi non poterát; vnde alicubi Cicero, *Sicilia tota*, inquit, *si vna voce loqueretur hoc diceret, quod auri, quod argenti, &c. quoniam id non poterat, harum rerum actorem quem idoneum* 1. Verr.

esse arbitrata est, ipsa delegit. Pro libertate autem; ne nimirum seruus lege egisse videretur, cùm ad solos ciues legis actiones pertinerent. Pro pupillis denique; cùm hæc imbecilla ætas, parúmque sibi constans consilium, vicariam operam omnino desideret. Quartus postmodum adiectus fuit casus ex lege Hostilia quadam, lata in eorum gratiam, qui apud hostes essent, vel Reipublicæ causa abessent; vt nimirum eorum nomine, furti agere liceret, vt meminit alicubi Iustinianus: in cæteris autem causis, ac etiam criminalibus, alieno nomine experiri illicitum. In vsu porrò hoc erat, vt dicturi causam, parentes amicósque aduocarent; qui nimirum & sibi fauerent, & religionem Iudicibus inicerent; quasi non vnius causa verteretur; sed multorum aduocatorum parentum, amicorumque; vnde & ipsa aduocatio rectè Græcis dicta παράκλησις, cuius multa in historiis exempla reperimus, vt Philotæ apud [a] Curtium, Virginiæ apud [b] Liuium, Orgetorigis apud [c] Cæsarem, Quintij apud [d] Tullium, & aliorum complurium.

inst. per quos ag. poss.

[a] *lib. 6.* [b] *lib. 3.* [c] *lib. 1.* [d] *pro Quintio.*

Postea autem propter vsum necessitatémque Reipublicæ, id ius mitius factum est, cœpítq; passim licere omnibus per aduocatos, procuratorésque ius suum experiri; aduocatos quidē dico eo generali nomine, quo video passim in libris nostris, & aliis auctoribus aduocatum pro patrono, pro oratore, pro deprecatore, pro laudatore vsurpari solitum. Quamuis inter istos quædam annotentur differentiæ; quod nimirum aduocatus pro-

priè fuerit, qui præsentiam suam amico commodabat, aut ius suggerebat. Patronus verò, qui causam orabat, vnde & sæpius orator dictus; quod clarè indicat Asconius in hæc verba, *qui defendit alterum in iudicio; aut patronus dicitur, si orator est; aut aduocatus, si aut ius suggerit, aut præsentiam suam commodat amico.* Laudatores autem atq; deprecatores in causis tantùm publicis admittebantur; qui nimirum lachrymis, qui laudibus iudices promouerent ad rei absolutionē, vt in causa Scauri fecere Faustus, & Antronius; & in Munatij Pompeius; licet antea lata lege, tertio Consulatu suo, huiusmodi publicas laudationes sustulisset; vt & postmodum Imperatorū constitutionibus, omnino sunt antiquatæ: quas & ideò hoc omittam loco, vt persequar de aduocatis dicere; iis nimirum qui in foro causas orabant, postulabántque.

1. Verr.

tit. ne potentio. liceat patroci. li. 3. C.

De quibus illud maximè notandum, non omnibus olim promiscuè in id muneris aspirare licuisse; quòd videlicet è splendore & dignitate iudicum erat, nullum in id absque delectu admitti: vt Vlpianus ait; vbi eos recenset, qui officij huius, aut indigni, aut minimè capaces; indignos quidem vocat qui publico damnati crimine; qui in se muliebria passi; [a] qui in spectaculis locarant operas suas; qui artem exercuerant scenicam; qui denique alia vitæ turpitudine infames, aduocatione interdicti fuerant. Quam pœnam Epicteto causidico irrogatā, quòd incauto sermone virū omnibus probatum perstrinxisset, refert Symmachus, [b] eumque ob id

l. 1. ff. de post.

[a] *Tertul. li. de spect.*

l. 1. §. vel. ff. de off. præf. vrb. l. 9. ff. de pœnis. l. 8. ff. de post. l. 3. ff. de decurio.

[b] *epist. 28. lib. 9.*

esse arbitrata est, ipsa delegit. Pro libertate autem; ne nimirum seruus lege egisse videretur, cùm ad solos ciues legis actiones pertinerent. Pro pupillis denique; cùm hæc imbecilla ætas, parúmque sibi constans consilium, vicariam operam omnino desideret. Quartus postmodum adiectus fuit casus ex lege Hostilia quadam, lata in eorum gratiam, qui apud hostes essent, vel Reipublicæ causa abessent; vt nimirum eorum nomine, furti agere liceret, vt meminit alicubi Iustinianus: in cæteris autem causis, ac etiam criminalibus, alieno nomine experiri illicitum. In vsu porrò hoc erat, vt dicturi causam, parentes amicósque aduocarent; qui nimirum & sibi fauerent, & religionem Iudicibus iniicerent; quasi non vnius causa verteretur; sed multorum aduocatorum parentum, amicorumque; vnde & ipsa aduocatio rectè Græcis dicta παράκλησις, cuius multa in historiis exempla reperimus, vt Philotæ apud [a] Curtium, Virginiæ apud [b] Liuium, Orgetorigis apud [c] Cæsarem, Quintij apud [d] Tullium, & aliorum complurium.

inst. per quos ag. poss.

[a] *lib. 6.* [b] *lib. 3.* [c] *lib. 1.* [d] *pro Quintio.*

Postea autem propter vsum necessitatémque Reipublicæ, id ius mitius factum est, cœpítq; passim licere omnibus per aduocatos, procuratorésque ius suum experiri; aduocatos quidē dico eo generali nomine, quo video passim in libris nostris, & aliis auctoribus aduocatum pro patrono, pro oratore, pro deprecatore, pro laudatore vsurpari solitum. Quamuis inter istos quædam annotentur differentiæ; quod nimirum aduocatus pro-

priè fuerit, qui præsentiam suam amico commodabat, aut ius suggerebat. Patronus verò, qui causam orabat, vnde & sæpius orator dictus; quod clarè indicat Asconius in hæc verba, *qui defendit alterum in iudicio; aut patronus dicitur, si orator est; aut aduocatus, si aut ius suggerit, aut præsentiam suam commodat amico.* Laudatores autem atq; deprecatores in causis tantùm publicis admittebantur; qui nimirum lachrymis, qui laudibus iudices promouerent ad rei absolutionē, vt in causa Scauri fecere Faustus, & Antronius; & in Munatij Pompeius; licet antea lata lege, tertio Consulatu suo, huiusmodi publicas laudationes sustulisset; vt & postmodum Imperatorū constitutionibus, omnino sunt antiquatæ: quas & ideò hoc omittam loco, vt persequar de aduocatis dicere; iis nimirum qui in foro causas orabant, postulabántque. *1. Verr.* *tit. ne potentio. liceat patrocin. li. 3. C.*

De quibus illud maximè notandum, non omnibus olim promiscuè in id muneris aspirare licuisse; quòd videlicet è splendore & dignitate iudicum erat, nullum in id absque delectu admitti: vt Vlpianus ait; vbi eos recenset, qui officij huius, aut indigni, aut minimè capaces; indignos quidem vocat qui publico damnati crimine; qui in se muliebria passi;[a] qui in spectaculis locarant operas suas; qui artem exercuerant scenicam; qui denique alia vitæ turpitudine infames, aduocatione interdicti fuerant. Quam pœnam Epicteto causidico irrogatā, quòd incauto sermone virū omnibus probatum perstrinxisset, refert Symmachus,[b] cumque ob id *l. 1. ff. de post.* *a Tertul. li. de spect.* *l. 1. §. vel. ff. de off. præf. vrb.* *l. 9. ff. de pœnis. l. 8. ff. de post, l. 3. ff. de decurio.* *b epist. 28. lib. 9.*

togæ forensis honore priuatum, *& caruisse foro, & ita inconsultæ linguæ pretium tulisse.*

Quo in ordine & numero etiam mulieres. Cur enim ab hoc prohibitæ munere, sic loquutus Valerius, *Fœminas naturæ conditio, & verecundiæ stola, vt in foro & iudiciis taceant cohibere debet*; cuius rei origo introducta à Caia Frania improbissima fœmina; quòd (vt Vlpianus ait) inuerecundè postularet, & magistratum inquietaret; quãuis & legamus quasdam mulieres, eo munere rectè & fœliciter quondam functas. Nam & Valerius eodem loco memorat, *Amesiam quandam Prætoris sententia ream; maximo Po. Ro. concursu, Lu. Titio Prætore iudicium cogente, egisse vicisséque. Et Hortensiam filiam Q. Hortensij cõmunem matronarum causam, à viris desertam, fœliciter egisse apud Triumuiros, impetrasséque vt maior pars imperatæ matronis pecuniæ remitteretur.*

lib. 8. ca. 3.

Ad hoc verò munus non idoneos dico minorẽ 17. annis, surdum & cæcum vtrisque luminibus; rationque in promptu. Nam surdus Prætoris decretũ exaudire; cæcus illius insignia videre, & reuereri non poterat; sed hic pro se postulare edicto nõ vetatur; minor autem 17. annis, id implere officium non poterat, quòd adhuc esset in prætexta puerili; quæ cuiuscumque muneris haud capax est. In quo vides quantùm Romani Græcis sagaciores. Illi enim pusillam adhuc pueritiam in forum impellebant; adeò vt Demosthenem Quintilianus scripserit, adhuc puerum orationes pupillares habuisse. His autem in foro iudiciali agendi nemo idoneus,

nisi qui vir factus esset. Vnde mos iste apud eos præclarus; vt quo die virilem assumerent togam; eodem in forum deducerentur, simulque tyrocinių auspicarentur muneris huius. Quod satis apertè Fabius indicat in hæc verba, *non differendum est tyrocinium in senectutem.* Dies etiam prætextæ, quo tyrones forensibus sacris initiabantur, tyrocinium dicebatur. *li.12. insti.*

Idque fiebat comitatu virorum primariorum; Plinius, *in foro,* inquit, *ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi aliquo consulari producente:* dein ab amicis, parentibúsque deducebantur ad celebrem quendam patronum, cuius nimirum contubernio fruerentur, quò ad vsum triturámque fori didicissent, qua de re sic Cicero, *ego autem sic à patre ita etiam deductus ad Scæuolam, sumpta virili toga, vt quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem;* & similiter Tacitus, *Ergo,* inquit, *apud maiores nostros iuuenis ille, qui foro & eloquentiæ parabatur, imbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis, deducebatur à patre, vel à propinquis ad eum Oratorem, qui principem locum in ciuitate tenebat; hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus interesse, siue in iudiciis, siue in concionibus assuescebat, ita vt altercationes quoque excipere & iurgiis interesse, vtque sic dixerim, pugnare in prælio disceret. Magnus ex hoc vsus, multùm constantiæ, plurimùm iudicij iuuenibus statim contingebat, in media luce studẽtibus, atq; inter ipsa discrimina; fiebátque Oratorũ discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus & assuefactus alienis experimentis; cui quotidie audienti no-* *lib.2.epist. epist.14.* *dialog. de amic.* *dialog. de orator.*

tæ leges, nota iudicia.

Vnde non mirum si ætas illa, tot & tantos tulerit dicendi & iudicandi artifices; hæc verò nostra non æquè tantorum ingeniorum ferax. Stulti parentes hoc in scientias, moré sque induxere infortunium; dum enim ad cæca properāt vota, cruda adhuc filiorum ingenia, cruda studia, in forum impellunt: non enim acuenda solùm nobis est, & procudenda lingua: sed ornandum, & complendum pectus maximarum rerum, & plurimarum scientia, copia, varietate. Et vt rectè monuit Crassus, *apparatu nobis opus est, & rebus exquisitis vndique collectis, accersitis, comparatis.* Id cæterùm notandum est, aduocatos à Senatu, à Prætore, à Præside peti solitos, vt Vlpianus addocet, & ei adstruit Plinius, *dum se alicubi, & Tacitum adesse Prouincialibus* narrat. Ex quo iocus ille apud Ciceronem de quodā Siculo, *cui tum Prætor Scipio patronum causæ dedisset hospitē suū, hominem nobilem, sed admodum stultum. Quæso,* inquit ille, *Prætor aduersario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis.*

l. 1. ff. de post. l. 9. §. obseruare. ff. de off. Pres. Epi. 11. li. 2. lib. 2. de orat.

Quantum autem ad procuratores attinet, non ita difficilis disquisitio: vt nec tanta cum difficultate, quanta aduocati in forum admittebantur; hoc vno tantùm excepto, quòd aduocatus post 17. cōpletos annos recipiebatur; procurator verò non nisi maior 25. annis esse poterat. Sed huius diuersitatis summa fuit ratio, quòd nimirum procurator actione mandati & tenebatur, & condemnabatur; non autem aduocatus. Procuratorem cùm dico, cognito

l. minor. ff. de procurator.

cognitorem etiam complector, vt sunt sæpe eorũ promiscuæ appellationes: licèt nota quadam à quibusdam distincti; quòd videlicet cognitor sit, qui præsentis causam suscipit; procurator verò, qui absentis; vnde Cicero, *procurator non omnis is qui negotia gerit aliena: sed is dicitur legitimè omnium rerum eius, qui in Italia non sit, absit ve reipublicæ causa, quasi quidam pene dominus, hoc est, alieni iuris Vicarius*; & Asconius, *qui defendit alterum in iudicio*, inquit, &c. *aut procurator est, si absentis negotium suscipit; aut cognitor, si præsentis causam nouit, & sic tuetur vt suam*; postea autem, vt dixi, confusæ sunt denominationes istæ, vt apparet ex complusculis nostrorum responsis. *pro Cæcina. Verr. 1. tit. de procurat.*

Cæterùm de procuratore siue cognitore, illud præcipuè notandum, neminem inuitum cogi potuisse alienam subire defensionem; quòd videlicet procurator, siue cognitor, officio non fungebatur ciuili, nec à magistratu dabatur, sed à priuato: quo olim maximè ab aduocato distinguebatur; hic enim vt publicum ciuiléque munus sustinebat, ita ad id obeundum inuitus compellebatur. Id quod patet ex eo, quòd aduocandi venia solebat antiquitus peti, vnde Plinius, *Ideóque interim veniam* (inquit) *ne à forensibus verbis recedam, aduocandi peto*. Apparet etiam ex edicto Prætoris, in quo quamuis neminem postulare iubet, multos vetat postulare. Attamen ei, *qui certis ex causis, vel ambitione aduersarij, vel metu patronum non inuenit, se daturum aduocatum pollicetur*;[a] *qui si monitus à Prætore, cuicumque parti patrocinium denegauerit, ea excusatione quæ nequeat cõprobari,* *epist. 8. li. 5* *a l. 1. §. ait prætor. ff. de post.*

b l. prouidendum. §.1.C.de postul. eum vult carere foro.[b]

c l.3.§.imperator. ff. de decurio. Et ideò etiam aduocationes inter ciuilia officia, ab Vlpiano numerantur, dum [c] scribit, *cuicumque aut quacumquè causa ad tempus ordine, vel aduocationibus, vel quo alio officio* (ergo aduocatio quoque est officium) *fuisset interdictum: completo tempore, nihilominus fungi honore vel officio possit*: vbi honoris vocem, ad decurionatum; officij nomen, ad postulationē referri conuenit. Quod verò procuratorem dixi, officio non fungi publico excipi id volo *in actore municipij, siue syndico, siue defensore ciuitatis, qui ad certam causam agendam, vel defendendam electus;* [d] *ij enim laborem muneris personalis aggrediuntur, & ciuili publicóque funguntur munere.*

d l. munerum.§.defensores.ff. de munerib.& honorib.

De Aduocatorum iuramento.

CAP. 19.

AN verò ab aduocatis priusquam orarēt, vt à Iudicibus iudicium facturis, sacramentum requirebatur, prisci auctores non retulere; imo verò aduocatos non iurasse Cicero docet, dum ait, *testes hoc dicunt, quod ego iniuratus insimulo*; fortè quidem illis iuramentū eloquentiæ contrarium, minúsque oratoribus cōgruum videbatur; quòd videlicet eorum non alius finis quàm persuadere, quàm vincere; quod vt possent assequi, diuagari & amplificare sese erat necesse. Vbi è cōtra religio, sanctitásque illa iuramēti,

pro Cecina.

eos intra constrictos, & angustos nudæ, simplicíſque veritatis terminos inclusisset. Vt tamē religione aliqua imbuti Oratores sanctiùs officio fungerentur, initio suarum orationum, solemne carmen precémque ad Deum fundere consueuerant, vt videre licet in pluribus veterum orationibus. Nam & Seruius ait vidisse se, legisséque omnes M. Catonis orationes, amborum Gracchorum, Galbæ, & aliorum complurium, quas nobis Gothica barbaries eripuit, obseruasséque has omnes à summi numinis inuocatione incœptas. Quæ respexit Cicero, dum ita suum irridet aduersarium, *si quid ex vetere aliqua oratione Iouem ego Optimum Maximum*; atq; etiam Valerius, cùm ita initio sui operis, *si* (inquit) *prisci Oratores à Ioue optimo maximo orti sunt.* Et denique Plinius, dum sic initio Panegyr. *Bene ac sapienter P.C. maiores instituerunt, vt rerum agendarum, ita dicendi initium à precationibus caperetur: quòd nihil ritè, nihilque prouidenter homines, sine deorum immortaliū ope, consilio, honore auspicarentur.* inn. Æn. in diuina.

Quod puto Romanos istos didicisse ab Atticis Oratoribus. Idem enim illis solemne fuisse docet, quòd passim initio suarum orationum legitur, vt in ea Demosthenis pro Corona, πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι τοὺς θεοὺς εὔχομαι πᾶσι, &c. quæ religio, mira certè, vt ab Ethnicis & Paganis: quæque multum valuit ad moderandos Oratorum mores; nam nulla, nulla tutior officij custodia, quàm religio.

Tandem verò Iustinianus, pari ac Iudices sacra-

. rem non nouam. C. de Iudic. l. 2. C. de iureiur. propt. cal.

mento, patronos omnes adegit, voluítque initio suscepti patrocinij, tactis quatuor sacro-sanctis Euangeliis iurare, omni virtute sua, omníque ope, quod verum & iustum existimarint clientibus suis inferre procuratores; neque creditæ sibi causæ, cognita eius iniquitate, vel penitus desperatæ, & ex mendacibus allegationibus compositæ scientes, prudentésque patrocinaturos. Quibus vides Imper. duo præcipuè ab aduocato requirere; fidelem clientis protectionem curámve: & veritatẽ in patrociniis; quasi his exactè præstitis, nullus iam iniquitati superesset locus, nullus præuaricationi, nullus mendacio, imposturis, decipulis: quæ omnia coniurata in iustitiam, & conspirata dæmonia alicubi dicuntur à Cypriano. Huius etenim diuæ splẽdor omnis, in infimi consistit patrocinio: & in veritate æqui, boníque; vnde Cicero, ex illa parte hãc commendans virtutem, sic eleganter scribit, *Iustitia præter cæteras virtutes, vna ad alienas vtilitates se porrigit, atque explicat, foras spectat, tota proiecta est.* Ex hac verò Plato eandem respiciens scitissimè ipsam appellat, οὐρανοῦ ἀστερόεντος ἄλοχον, quòd videlicet luce veritatis suæ quod æquum & rectum sit omnino pateat.

in epist.

lib. 2. de republ.

Ea itaque dum iubet Imperator aduocatos præstare, vides proculdubio perfectam virtutẽ, vt imitẽtur iubere, vel certè potius Deum ipsum optimũ & maximum, cuius nimirum tota virtus in bonitate & veritate; hac etenim Deum referunt aduocati, dum vbique veraces. Illa etiam dum alienæ sa-

luti inuigilant, alienam tuentur causam, alienæ curæ totum impendũt animum, alienas iniurias quasi in se suscipiunt.

Ideóque non immeritò Valentinianus in eos succenset, qui malis artibus munus istud adeò honoratum dehonestant, & deprauant; dum videlicet id, non ad clientis commodum & salutem; sed ad turpe compendium, stipémque deformẽ conferunt, vel (vt Afer conqueritur apud Tacitum) *dum lucrosam & saginantem eloquentiam deducunt in forum*, vel denique cùm ingeniosè atque artificiosè, suppressa rei veritate, errorem Iudici iniiciunt, atq; hoc modo bonam causam ab aduersario eripiunt, vt quondam de Lucij Cottæ patrocinio conquestus Cæsar cùm Dolabellam accusaret; à quo maximè inter cætera abstinere probum oratorẽ debere censeo; licèt quis possit objicere Demostheni, Demadi, Tullio, quos constat summos, imò principes patronos fuisse, nusquã ductũ probro, quòd multa in causis peragẽdis dicẽdi artificio simularint. Imo verò sic oratorem à Iudice distinxisse; quòd Iudici id quod verum erat amplecti esset necesse; oratori autem satis, quod verisimile. *auth. de postul.*

Sed his, quæso, dij meliora. Demosthenẽ enim Tulliúmque fateor primarios fuisse dicendi artifices; sed non æquè probos, sæpe venalis eorum lingua, imò ipsum silentium. Atque etiam nego, istã Iudicis & aduocati differentiam, circa verum & verisimile, inter bonos & graues sustineri posse; licèt Tullius ipse ex auctoritate Panætij eam firmauerit.

Etenim ſemper duxi patroni eloquentiæ nullam adeſſe poſſe gratiam, ſi non adſit veritas; nec qui nõ verè dicit, cum poſſe bene dicere. Et ideo rectè antiqui; dum Mercurium veritatis antiſtitem effingebant, illius ſtatuam nõ niſi ex marmore, aut dura alia materia, & in baſi cubica efficiebant; his certè firmitatem orationis veræ indicantes. Si enim veritas alicubi deſideretur; ea præſertim in iudicio expectari debet; cùm videlicet iudicium ſit inſtar pudicæ cuiuſdam virginis; pudori autem atq; iudicio ſecundùm naturam odio mendacium ſit; li.2.de leg. quod ſic Plato extulit eleganter, παρθένος γὰρ αἰδοῦς δίκη λέγεταί τε καὶ ὄντως εἴρηται, ψεῦδος δὲ αἰδοῖ καὶ δίκη νεμεσητὸν κατὰ φύσιν. Vnde & qui olim in tabulis pinxere iuſtitiam, ei ſemper veritatem adiunxere, vt perpetuam indiſſolubilémque conſortem. Cum falſo etenim, cum mẽdacio, cum errore iuſtitiæ nuſquam commercium; hinc etiam idem Plato, vt & cæteri authores Græci, his vocabulis δικαίως & ἀληθέως promiſcuè ſunt vſi, quaſi eiuſdem ſignificatus. Nec ipſi verò tantùm, ſed & Latini quoque, verum pro iuſto aut æquo vſurparunt, vt paſſim Tullius, Saluſtius, & alij eiuſdem notæ celebrioris; adeò vt cùm Vlpianus noſter in l.1.§.familiæ.ff.de vi arm.dixerit VERIVS EST, id accipiendum duco pro æquius eſt. Nullum igitur aduocato maius dedecus potuit cõtingere, quàm ſi mendax ipſe teneretur: quippe nihil intereſt inter periurum, & mendacem. Nam qui ſemel à veritate deflexit, hic non maiore religione ad periu-

rium, quàm ad mendacium perduci consueuit.

Cæterùm contra aduocatum, qui contempta iuramenti religione, quid deliquisset, aduocationis interdictio pœna solemnis erat, qua videlicet silẽtium, vel in perpetuum, vel in tempus irrogabatur; vt videre est ex legibus Imperatorum & Iurisconsultorum. Quinimò eadẽ illum insequebatur pœna, si inopia allegationum inter orandum contumeliis lacessisset aduersarium, vt Valent. rescribit, & adnotat Marcellinus. *l. 1. C. de post. l. moris. ff. de pœn. l. 6. c. eodẽ lib. 30.*

De Scribis, & cæteris apparitoribus.

CAP. 20.

ORPVS ipsum humanum absque anima & membris, quid quæso aliud esse diceres, quàm difforme inutiléque pondus? num & verè idem dicere posses de Iudicio, quod sine consilio, sine scribis, sine apparitoribus? Ita sanè; Iudicium enim à Tullio satis scitè & conuenienter corpori æquiparatur humano; *pro Cluẽt.* adsunt enim ei adsessores, aduocati, procuratores, scribæ, apparitores, & denique Iudex ipse, à quo velut à mente corpus, ista reguntur & administrantur.

Quid igitur si caput pedum, aut manus aurium vel linguæ munere fungerentur: num id omnino portentum esset? Iudex similiter si scribæ & apparitoris officium, simul cum suo obiret: num & id

incócinnum esset, inordinatum & difforme? Esset proculdubio. Et ideò prudenter maiores isti, scribas & apparitores quasi iudicij faciendi viuā quædam instrumenta instituere, & institutis voluere Iudices vti in omnibus iudiciorum executionibus; adeò vt si quis olim Iudex, omissa scribæ vel apparitoris opera, ipse quid fecisset egissétve, non modò id irritum fiebat; verùm & ipse Iudex mulctabatur, atque etiam extra ordinem plectebatur, si id in causa publica vel criminali. Etenim C. Cornelius Tribunus maiestatis ideo accusatus quòd dū vellet inuito collega legem promulgare, scriba nō valente eam legere palàm, ob Globuli prohibitionem, is ipse legisset, publicasset, vt Tullius refert.

Hı́ncque puto veteres istos Iudicem effinxisse, instar trūci, vel termini cuiusdam, absque brachiis, pedibus, atque etiam oculis; nimirum non tantùm vt indicarent abstemium eum esse oportere & inflexibilem; sed & vt ostenderent cæteras sui partes esse scribas, apparitores, lictores, quorum videlicet opera & ministerio, leges & iudicia exequeretur. Quid enim quæso de Iudice diceremus, si postquā fustibus aliquem iussisset affici, idem ipse lege ageret, virgásque sumeret? nónne id omnino indecēs, imò verò iniustum? Eamque de causa Chariclidæ pater, Athenis iniuriarum ab eo accusatus, quē celsiorem quàm suæ esset conditionis locum in theatro occupantē, ipse Prætori filio assidens detrusisset, cùm per ministrum id potuisset facere, meritò

Demosth. aduersus Mid.

merito damnatus. Similiter Posthumium Tribunum militum, apud Liuium legimus, *lapidibus ab exercitu suo coopertum, quòd cùm ad vociferationem corũ quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrisset.* Et sanè dij ipsi nunquam admouent nocentibus manus, quibus nimirum imperium satis est. Idem quoque iudicibus faciendum, cùm & deorum vices gerant. *lib. 4.*

Iam verò tempus est, vt de his antiqua quædam hoc loco dispiciamus; initio facto à scribis, vt & eorum ordo inter cæteros honestior, quippe qui Tribunorum ærarij ordini proximus erat: atque ideo Ciceroni ordo honestus dictus, quòd nimirũ eorum fidei, tabulæ publicæ, & pericula magistratuum committerentur; licet tamen Romanis non æquè ac Græcis fuerint in honore; nam apud Romanos mercenarij habiti; apud Græcos verò, nemo nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissus, vt Probus auctor est. Præterea apud Romanos, non tam fuisse honestos, argumento est, quòd eis ad maiores honores, difficilis fuerit aditus; vt Piso addocet, dum sic apud Gellium de Cn. Flauio scriba, *Cneus Flauius* (inquit) *patre libertino natus scriptum faciebat: isque in eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles subrogantur, eúmque primæ tribus ædilem curulem renuntiauerũt. At ædilis, qui comitia habeat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptũ faceret, eum ædilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse: isque ædilis curulis factus est.* *5. Verr.* *in Eumene.* *lib. 6. ca. 9.*

Cùm itaque scribas huiusmodi honestos Tullius

incõcinnum esset, inordinatum & difforme? Esset proculdubio. Et ideò prudenter maiores isti, scribas & apparitores quasi iudicij faciendi viuā quædam instrumenta instituere, & institutis voluere Iudices vti in omnibus iudiciorum executionibus; adeò vt si quis olim Iudex, omissa scribæ vel apparitoris opera, ipse quid fecisset egissétve, non modò id irritum fiebat; verùm & ipse Iudex mulctabatur, atque etiam extra ordinem plectebatur, si id in causa publica vel criminali. Etenim C. Cornelius Tribunus maiestatis ideo accusatus quòd dũ vellet inuito collega legem promulgare, scriba nõ valente eam legere palàm, ob Globuli prohibitionem, is ipse legisset, publicasset, vt Tullius refert.

Hincque puto veteres istos Iudicem effinxisse, instar trũci, vel termini cuiusdam, absque brachiis, pedibus, atque etiam oculis; nimirum non tantùm vt indicarent abstemium eum esse oportere & inflexibilem; sed & vt ostenderent cæteras sui partes esse scribas, apparitores, lictores, quorum videlicet opera & ministerio, leges & iudicia exequeretur. Quid enim quæso de Iudice diceremus, si postquã fustibus aliquem iussisset affici, idem ipse lege ageret, virgásque sumeret? nónne id omnino indecẽs, imò verò iniustum? Ea namque de causa Chariclidæ pater, Athenis iniuriarum ab eo accusatus, quẽ celsiorem quàm suæ esset conditionis locum in theatro occupantẽ, ipse Prætori filio assidens detrusisset, cùm per ministrum id potuisset facere,

Demosth. aduersus Mid.

meritò

merito damnatus. Similiter Posthumium Tribunum militum, apud Liuium legimus, *lapidibus ab exercitu suo coopertum, quòd cùm ad vociferationem eorũ quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrisset.* Et sanè dij ipsi nunquam admouent nocentibus manus, quibus nimirum imperium satis est. Idem quoque iudicibus faciendum, cùm & deorum vices gerant. *lib. 4.*

Iam verò tempus est, vt de his antiqua quædam hoc loco dispiciamus; initio facto à scribis, vt & eorum ordo inter cæteros honestior, quippe qui Tribunorum ærarij ordini proximus erat: atque ideo Ciceroni ordo honestus dictus, quòd nimirũ eorum fidei, tabulæ publicæ, & pericula magistratuum committerentur; licet tamen Romanis non æquè ac Græcis fuerint in honore; nam apud Romanos mercenarij habiti; apud Græcos verò, nemo nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissus, vt Probus auctor est. Præterea apud Romanos, non tam fuisse honestos, argumento est, quòd eis ad maiores honores, difficilis fuerit aditus; vt Piso addocet, dum sic apud Gellium de Cn. Flauio scriba, *Cneus Flauius* (inquit) *patre libertino natus scriptum faciebat: isque in eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles subrogantur, eúmque primæ tribus ædilem curulem renuntiauerũt. At ædilis, qui comitia habeat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptũ faceret, eum ædilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse: isque ædilis curulis factus est.* Cùm itaque scribas huiusmodi honestos Tullius *5. Verr.* *in Eumene.* *lib. 6. ca. 9.*

appellauerit: id quidem accipiendum puto respe-ctu aliorum apparitorum, quòd videlicet eorum munus & officium cæteris erat honestius. Nam simul cum magistratibus versabantur in rationibus, monumentísque publicis, vt idem Tullius indicat locis compluſculis; quinetiam leges quodammodo in manibus habuisse, & magistratibus ius suggessisse ostendit, cùm ita scribit, *animaduerto quoque in magistratibus ignoratione iuris sui, tantum sapere, quãtum apparitores velint.* Quod de scribis esse dictum apertè Plutarchus indicat, cùm Catonem Vticensem scribit, postquam quæsturam iniisset, ministros & scribas coërcuisse: qui publicas tabulas legésq; tractantes, cùm adolescentes nacti essent quęstores nouos quibus apparerent, iíque propter inscitiam doctoribus & magistris egerent, authoritate illis non cedebant, sed ipsi erant magistratus. Eos igitur Cato apparitorum loco, vt erant, tractauit; scribísque, vt ministris vtendum statuit, cùm alios fraudis, alios inscitiæ insimularet; sed cum illi Catuli Censoris & Collegarum Catonis auxilio vsi, resisterent; Cato principem inter eos defraudatæ hęreditatis crimine conuictum, ab ærario expulit; alterum de inertia postulauit.

orat. pro domo sua. & orat. in Pisonem. lib. 3. de legibus.

in Catone Vticensi.

Eorum prætereà erat in apacis sedētium, aut magistratuum in vrbe, aut potestatum in prouinciis, è tribunali decreta, veluti è tripode oracula, excipere, vt addocet alicubi Modestinus; nec ea tantùm, sed etiam patronorum actiones; vnde Suetonius, *Orationes* (inquit) *aliquas relinquit, inter quas temerè*

l. 32. ff. ex quib. causis maior.

in Iulio.

quædam feruntur; vt pro Q. Metello, quam non immeritò Augustus existimat, magis ab actuariis exceptam, malè subsequentibus verba dicentis, quàm ab ipso editam. Et ab hoc munere, vt actuarij, sic & notarij interdum dicti, quòd videlicet notis quibusdam, vel cõpendio quorumdam punctorum, verba currentis orationis comprehendebant; qua de re sic Seneca, *quid loquar verborum notas, quibus quamuis citata excipitur oratio, & celeritatem linguæ manus sequitur*; quò etiam pertinet illud Plinij dum alicubi Atrio Clementi scribit, se *pro tribunali sedere; & litteras, sed illiteratissimas* pingere. Per litteras enim illiteratissimas, quin notas Plinius intellexerit, nemo dubitabit, qui non ignorat notas, non esse litteras Paulum scripsisse; de his etiam notis poëta meminit Christianus, cùm sic de Cassiano martyre: Epist. li. 3

Verba notis breuibus comprendere cuncta peritus, &c.
& item Martialis, cùm scribit,

Currant verba licèt, manus est velocior illis,
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

Postremò illud notandum etiam scribarum munus fuisse, transcribere ea quæ acta fuerant, vt nimirum partibus ederentur; quod apertè Cassiodorus docuit ad scribam Rauennatem scribens, vbi de scribarum munere & officio permulta; *pascat te* (inquit) *edictio decora veritatis; facultas tua habeatur integritas. Da petentibus, quæ olim facta sunt. Trãslator esto, non conditor antiquorũ gestorum. Exẽplar, velut annulũ ceris imprime: vt sicut vultus expressa non possunt signa refugere, ita manus tua ab authentico nequeat discrepare.* epist. 21. li. 12. vari.

Porrò ſcribarum olim denominationes variæ, aut enim quæſtorij, aut prætorij, aut ædilitij, aut præſidiales dicebantur; prout videlicet Quæſtoribus, Prætoribus, Ædilibus, Præſidibus apparebant. Erant & nauales quidam ſcribæ, qui (vt eſt apud Feſtum Pompeium) *in naue apparebant, & inter aliud genus ſcribarum minimæ dignitatis habebantur; quòd periculis quoque eorum miniſterium eſſet obiectum.* Sed hæc quidem de ſcribis ſufficiant.

in nauali ſcriba, fol. 17. fragm. Farn.

Quantum verò ad alios apparitores attinet, accenſos, lictores, præcones; de his quædam iam ſuprà, cùm de magiſtratuum inſignibus ageremus: quibus & hæc lubet addere; hos quidem ſcribis fuiſſe inferiores, cùm ratione muneris; tum quòd ex libertinis eorum ordo conſiſteret; vt apud Tacitum videre eſt, vbi de libertinorum diſſerit ordine. Et etiam apud Tullium dum ſic de accenſo, *Acceſus ſit* (inquit) *eo etiã numero, quo eum maiores noſtri eſſe voluerunt: qui hoc non in beneficij loco, ſed in laboris, ac muneris, non temerè niſi libertis ſuis deferebant; quibus illi quidem non multò ſecus, ac ſeruis imperabant.* De accenſi verò munere, præter quæ ſupra, hoc etiam ſciendum; illius fuiſſe officium, non ſolùm vt acciret ad Prætorem qui ius poſcerent; ſed etiam vt moleſtis interpellationibus ſilentium imponeret; quod idem Tullius indicat, & eodem loco, cùm ait, *His rebus nuper Cn. Octauius iucundiſſimus fuit: apud quem primus lictor quieuit, tacuit accenſus: quoties quiſque voluit dixit, & quam voluit diu.*

lib. 13. annalium.

epiſt. ad Quint. fr. epiſt. 1. li. 1

De lictore autem & viatore, etiam ſupra ſatis

abundè dictum: adeò vt & alia addere onus potius sit, quàm honos. Hoc vnum iam restat sciendum, eosdem Præsidibus in prouinciis, qui Prætoribus in vrbe, scribas fuisse & apparitores. Sed qui illis apparebant bello cõfecto Punico, Bruttij ferè fuerunt omnes; vnde Bruttianos dictos tradit Gellius; qui causam exponens, *cur quendam à Bruttianis verberatum Cato dixisset*, ait: *Romanos ægrè passos Bruttios populos, primos totius Italiæ, ad Annibalem desciuisse, pulsis victisque Pœnis, Bruttios ignominiæ caussa nec milites scripsisse, nec pro sociis habuisse; sed magistratibus in prouincias euntibus parere, & præministrare, seruorum vice iussisse: quòd autem ex Bruttiis essent, Bruttianos ideò appellatos.* *cap. 3. lib. 10.*

Hucusque igitur, adiuuante Deo, prima huius tractatus pars, quæ de Iudicibus, & iis qui iudicia olim fecere exposita. Nunc ad alteram progrediẽdum, quæ de modo & ratione faciendi iudicij; si tamen priùs de arbitris quædã dixerimus; sępe etenim ipsi aditi, priùs quàm res in ius deduceretur.

DE ARBITRIS.

CAP. 21.

PVLCHRE equidem Plato, vbi differit de iudiciorum gradibus; vult litigatores imprimis, & antequam in ius adeãt, per arbitros aut domesticos pacis sequestres experiri, num ita facilè, & amicè possent eo- *lib. 12. de legib.*

rum componi dissidia; Δικαστηρίων δὲ τὸ μὲν πρῶτον, inquit, αἱρετοὶ δικασταὶ γίγνοιντ' ἄν, οὓς ἂν ὁ φεύγων τε καὶ ὁ διώκων ἕλωνται κοινῇ διαιτηταὶ δικαστῶν τοὔνομα μᾶλλον πρέπον ἔχοντες. quod ipsum video Romanis in vsu fuisse, Liuio auctore, *lib. 4.* dum ait, *cùm res peragi intra parietes nequiuisset, ventum in ius est*, atque etiam Cicerone cùm scribit, *pro Quintio.* *nonne si quid in controuersiam veniret, aut intra parietes, aut summo iure experiretur*, & alibi, *pro Cæcina.* *ea iudicia quæ distrahendarum controuersiarum causa reperta sunt, persæpe disceptatore domestico disceptabantur.*

Pulchrè, inquam, hoc institutum; nulla etenim humanior finiendi dissidij ratio, modusque, quàm is quem sine strepitu, sine impensarum mole, sine sudore, & cæteris fori carnificinis, compacto partes sibi constituunt. Heu quàm miserum (exclamabat antiquus ille Orator) ex agro homines traduci in forum; ab aratro, ad subsellia: ab vsu rerum domesticarum, ad insolitam litem, atque iudicium. Ea enim non modò singulos, sed etiam sæpe vniuersas familias euerterunt. Adeò vt non immeritò Isocrates laudaret priscos Athenienses, quòd forum *in Areop.* fugerint, nec eò descenderint vnquam, nisi coacti, & magno cum pudore; nec dispari ratione Cyrum *in Cyrop.* ipse Xenophon extollit, quòd suppressis iudicibus, euersísque foris, omne iudicandi munus reiecisset in arbitros.

Ideo non mirum, si tam raræ tunc temporis lites, aut saltem breues: hac verò tempestate, tam frequentes, tam annosæ; lis nascitur, pertinacia nutrit

controuerſiam; tantúmque abeſt, vt hodie ad noſtras componendas, finiendáſque lites, recurramus ad domeſticos iſtos caduceatores: vt ſi quod ſit importunum, & à penate remotum auditorium, huc trahamus aduerſarium, quò magis ex animi malitia laceſſere eum poſſimus; tanta denique nobis pertinacia, vt ſimul ac coalitum animo diſſidiũ, animum priùs perdere, quàm pacem & reconciliationem velimus. Licétque nos idem ac aduerſariũ inſequatur langor, eadémque miſeria; iucundè tamen perimus, iucundè labimur, modò ſimul ipſe pereat & collabatur. Huius vitioſi affectus cauſam dum exquiro, vitæ noſtræ agnoſco impuritatem corruptóſque mores: quibus rurſum offenſa ipſa diuina ἄτη violatæ vindex iuſtitiæ, animis noſtris tantum immiſit flagitium; de ea enim ſic Heſiodus:

--- κακὸν ἀνθρώποισι φέρουσα. ἔργ. καὶ ἡμέρ.

οἵ τέ μιν ἐξελάουσι, καὶ οὐκ ἰθεῖαν ἔνειμαν.

Sed dolor iſte ex malo tanto, tranſuerſum me agit. Redeo ad noſtros arbitros.

Arbitri igitur fuere, vel compromiſſarij, qui cõpromiſſo facto, interpoſita ſtipulatione pœnæ, deligebantur à litigatoribus, ſi ſententiæ non pareretur; vel honorarij, quibus ſine compromiſſo, rei cognitio deferebatur. Præcipuè verò in iudiciis bonæ fidei, eíſque in rebus in quibus boni viri arbitratu, & interuentu opus erat, arbitri ſumebantur. Itaque in his quæ bonę fidei erant, aduerſarium à quo aliquid contra bonam fidem factum querebantur, arbitrum dare cogebant; quod arbitrium

3. offic. alij ad arbitrium adigere. adigere dicebant; Cicero, *arbitrum illum adigit*, QVICQVID SIBI DARE, FACERE OPORTERET EX FIDE BONA, & alibi, *aquæ pluuiæ arcendæ adigere non possis arbitrum:* quod est, interprete Pōpeio, dare cogere.

In deligendis autem arbitris, non multùm olim fuit negotij; quilibet enim arbiter esse poterat qui pollebat iudicio, nec multùm intererat, *ingenuus quis, an libertinus fuerit: integræ famæ, an ignominiosus:* vt ex Pedio & Pomponio Vlpianus respondit. Seruus tamen arbiter esse non poterat, vt nec pupillus, nec furiosus, aut surdus, aut mutus: cæteri verò omnes poterant; nec enim Romani eam expectabant canitiem, quàm Græci; quibus nimirum nulli poterant esse arbitri; nisi qui supra sexaginta annos nati erant, vt est à Polluce & Suida traditum.

l. 7. ff. de recept. arbitr.

Porrò & id quoque notandum, eo maximè distingui arbitrum, à Iudice; quòd videlicet arbitrij munus voluntarium liberúmque fuerit, vnde & nonnullis honorarium dictum; Iudicis verò munus omnino necessarium, hincque à nostris mercenarium dictum. Recepto tamen arbitrio, cogi poterat eo perfungi: turpe enim fuisset decipi eos qui illum quasi bonum virum, disceptatorem inter se elegissent, postquam nudata ei vtriusque intima & aperta secreta negotij, vt Iurisconf. ait. Cogi (inquam) arbiter poterat, vel dictione mulctæ, vel retentione corporis, vel captione pignorum: quæ ni tandem obtemperasset, ex antiquo ritu palam cōfringebantur, & scindebantur, vt scribit Tullius.

Græci verò hac in re Romanis erát acerbiores. Nam arbitros, quos ipsi διαιτητὰς vocant, arbitria adimplere cogebant, proposita infamia: vt Pollux notat; licetque id tantum de his dixerit arbitris, qui ex Lexiarchicis tabulis quotannis sorte educebantur: id ipsum tamé etiam de arbitris compromissarijs fuisse Vlpianus scribit in Medianam Demosthenis. Romanis tamé certi excepti casus quibus in arbitrum, Prætori nullæ vires erant; puta si consul fuisset, qui arbitrium recepisset, vel alius maior Pretore, vel ipsi æqualis magistratus; superiori enim fasces submittebat Prætor; & in æqualem nullum ei imperium. Item si sacerdos, electus arbiter fuisset; cum enim a Prætore cogi omnino inhonestum videbatur propter maiestatem Dei, cuius è sacris sacerdotes quocúque casu auocare piaculum erat: vt piè Paulus scripsit. (*L. non distinguemus. ff. de recep. arb.*) & ad quem bellé accommodari potest, quod Tullius alicubi scribit. *Pub. Crassum Consulem & Pontificem maximum, Valerio Flacco collegæ & Flamini Martiali mulctam dixisse, si a sacris discederet, & ad bellum cum Aristonico proficisceretur; & eam quidem mulctam Flacco populum remisisse, sed Pontifici Flaminem parere iussisse,* (*Phil. 2.*) hoc est iussisse, ne Flamen è sacris discederet; & tamen ipse Pontifex maximus, ad id bellum profectus est, quod antea nunquam factum erat, vt Liuius scribit; (*Lib. 59.*) nimirum quia Pontifex maximus non ita sacris adstringebatur, vt sacerdos, vt Flamen. Cæteros, vt breuior sim, omitto casus, quibus arbiter cogi non poterat; tibi enim lector adsunt, apud quoddam Pauli responsum, tit. de arbit. (*L. 16.*)

Quamuis autem regulariter cogi arbiter posset: ea tamen perpetuò inter iudicem & arbitrum mansit differentia, quam supra tetigi vt nimirum iudici vel sorte dato, vel ex consensu litigãtium, certa quã non excederet, à Prætore præscripta esset formula; arbiter vero in ferenda sententia, liber esset; iudex enim à formula ne syllaba quidem discedere poterat: arbitro medium ferire licebat, quod Græci *μέσον βάλλειν*, vel *μέσον τέμνειν* dicebãt: quod rectè sic expressit Plutarchus, ἐπειδὲ καὶ ταῦτα ἐρρήθη καὶ τὴν κρίσιν ἀπῄτουν οἱ παρόντες, ἔφην ἐγὼ, διαιτητὴς ἢ ῥηθῶς, οὐ κριτὴς βαδιεῖσθαι διὰ μέσου. vnde & arbiter à bonis auctorib9 sæpe medi9 dicitur, vt apud Marcellinum, *quasi dirimẽte quodã medio feciali*, & apud Cassiodorum, *medijs amicis iurgia atque discordias placabiliter finire dixit*, & apud Horatium pacis & belli medium dici legimus, & denique apud Fabium, *sequestram & mediam litis manum.*

Lib. 1. simpos. probl.

Lib. 18.

Var. 3. epist. 4.

Lib. 12. cap. 8.

Postremò, & illud notandum, non olim in rebus omnibus licitum arbitros adire; ac primùm quidem in liberali causa, *Nam & iudicio libertatis, grauius nullum esse poterat*, quemadmodum Tullius ait; ita & maxima quæque desiderabat tribunalia, veluti Cõsulis, aut Prætoris, aut Procõsulis, adeovt nec omnes Præsides, prouinciales, nisi qui haberẽt ius Prætoriatus, aut Proconsulatus, de causis huiusmodi potuerint cognoscere; ideoque Plinius cum præses esset Bythiniæ, non Proconsul: causas omnes quæ de libertate, de restitutione natalium, & cæteras ad statum pertinẽtes, scribit integras remisisse ad Principem; quòd nimirum per senatusco. earum cognitio, ei vt Præ-

Lib. 1. de orat.

ſidi interdicta erat. Nam & ab initio cauſæ ſtatus, vt quæ de capite erant, certis tantum permiſſæ fuerunt magiſtratibus ſtante Repub. De his Decemviri cognoſcebant, vt Tullius ſcribit. Poſtea conſulibus id permiſſum fuit. Deinde Diocletianus ſtatuit, vt Procuratores Cæſaris, & Magiſtri rei priuatæ, de ſeruitute & libertinitate cognoſcerent, cum id Decio imperante non liceret. Ad extremum Conſtantinus notionem illam omnem Prætoribus attribuit.

Orat. pro Cæci & pro dom. ſua.

L. 4. ff. ſi. lib. Inge. eſſe. l. penult. c. vbi cauſ. ſtat. L. 2. C. eod. l. 1. C. de off. Præt.

Nec præterea ſumi arbiter poterat in quacunque cauſa publica & populari; quòd videlicet ipſis inordinatum videretur & iniuſtum, eas actiones, quæ ius publicum, vel populi tuerentur, huiuſmodi domeſticis cõmitti arbitris. Licet autem potuerint ſumi in cauſis famoſis, quæ ex contractibus proficiſcerẽtur, veluti ſocij, depoſiti, mandati, tutelæ: non tamẽ eorum ſententia irrogabat infamiam, quia ea res tribunal deſiderabat.

Oratio in Neæram.

Qua in re Romanos video Græcis longè religioſiores; ſi enim & in cauſis ſtatus, & publicis, arbitros adibant: quod teſtatur Demoſthenes, vbi Satyrum, Sabriam, & Diogitonem ſcribit electos à Phrynione, & Stephano arbitros, ſuper lite, quam hic Phrynioni intenderat, quòd ad ſe Neæram in libertatem arripuiſſet, poſteaque re cognita, iſtos ſententiã tuliſſe mulierẽ iſtam liberã eſſe; quod & alibi indicat, dum Archenæum ſcribit, & Dracontidem, & Stephanum arbitros aditos vt de falſo teſtimonio ſententiam dicerent. Quanquam tamen lex Solonis, de arbitris,

Oratio in Aphobum. 3.

quæ apud eundé extat, scripta tantum sit, de arbitris sumptis, περὶ συμβολαίων ἰδίων, id est, de cótractib⁹ priuatis, & proprijs, sed aut post; modú neglecta ista fuit: aut certé loci illi Demosthenis, deberét intelligi de sorte lectis arbitris, non de compromissarijs; illorú enim publicum quodammodo erat officium. Nam & annui erant. Et sedebant in Heliæa: & hæc sunt, quæde arbitris præcipuè notanda duximus.

Orat. cont. Midiam orat. in Euergum.

DE VOCATIONE IN IVS.

CAP. 22.

ACTORI aduersarium qui per arbitros, aut domesticos disceptatores, rem transigi componique noluisset, licebat iuris sui experiundi causa in ius vocare, id est, in locum, in quo sella curulis erat, & tribunal Prætoris, Prætoris (inquam) aut Præsidis, non pedanei aut delegati iudicis: cui vt nec iurisdictio, nec tribunal erat; ita & locus, in quo cognoscebat, ius dici non poterat; Vocato auté sequi omnino necessum erat: nam detrectantem ire, attestationis medio trahere, imo rapere actor poterat, obstricta ceruice, obtorta gula: & vt est in Terent. Phormio, *pugnis in ventrem ingestis.* Sic enim in lege Decemuirali cautum erat, *si vis vocationi fuat, antestaminor: nei it, aurem capito antestatu: si caluitur, pedemve struit, manum endo-iacito.* Vbi fuat more prisco, pro fiat accipe: & antestari Græcorú exemplo, pro τὸ προσμαρτύρεσθαι id est testes aliquot

anteaduocare: caluitur pro moratur, frustratur: pedem struit, pro φεύγει: & endoiacito pro inijcito.

Attestatio autem seu antistatio ista sic fieri solebat, auriculam imam actor vnius è superstitibus attingens, sic eum interrogabat, licet antestari? qui si respódisset licet, manus in aduersarium inijciebantur, in iusque hoc modo trahebatur, quod indicat Horatius in hæc verba. *Lib. 1. sermo. sat. 9.*

casu venit obuius illi
Aduersarius; & quò tu turpissime? magna
Exclamat voce, & licet antestari? ego verò
Oppono auriculam: rapit in ius, clamor
vtrinque,
Undique concursus. cui & adstruit
Plautus, his verbis. *In Persa.*
D. Quid me in ius vocas?
S. Illi dicam Pratorem dicam, ted ego in ius voco.
D. Nonne antestaris? S. tuan' ego caussa carnifex
Cuiquam mortali libero aureis atteram.

Ideo verò necessaria erat ista attestatio, ne tam liberè, & sineiusta causa, sic in reos sæuirent actores: adeo vt si olim ea nó interposita manum iniecisset actor, iniuriarum reus constitui posset: vnde illud Plauti,

Hoccine pacto indemnatum atque intestatum me arripi? *In Curcul.*

Forté eorum morem imitabantur, qui debitas pecunias soluunt: nam illi solét ambitiosè multos bonæ suæ fidei testes adduce; requod sic Demosthenes eleganter expressit orat. contr. Phormionem ἴστε γὰρ δήπου πάντες ὅτι δανείζονται μὲν μετ' ὀλίγων μαρτύρων ὅταν δ' ἀποδιδῶσι, πολλοὺς παρίστανται μάρτυρας, ἵνα ἐπιεικεῖς δοκῶσιν εἶναι πε-

εἰς τὰ συμβόλαια. Si tamen qui vocaretur & improbus eſſet, & inteſtabilis: vt ſunt lenones, fures, & alij id genus, non æquè atteſtatio iſta deſiderabatur, quod manifeſtum fit, ex ſupradicto Plauti loco è Perſa; atque etiam ex eo, vbi Pleuſidippum inducit Labracem lenonem in ius vocare, ſic enim interrogabat, Pleuſidippus,

In Rudente.

Rapi te obtorto collo mauis, an trahi?
Vtrum vis opta, dum licet.------ cumque ſe neutrum velle, Leno reſpondiſſet ſubiungit ſtatim Pleuſidippus,

Abi ſanè ad littus curriculo Trachalio,
Iube illos in vrbem ire obuiam ad portam mihi,
Quos mecum duxi, hunc qui ad carnuficem traderent.
& ſtatim ſubiungit
Ego hunc ſceleſtum in ius rapiam exulem,
Age, ambula in ius.

Morem autem hunc, quis merito non culpauerit, vt inhumanum nimis, acerbum, & violentum? quis non inciuile, imo iniuſtum duxerit, tantam licentiã priuatis odijs indulgere? ego profectò magis probo, laudoque Atticorum morem, quo nimirum conſueuerant in ius vocare aduerſarium; non quidem per ſe, ſed per miniſtrũ quendã, quẽ ideo κλητῆρα appellabant, vt & eiusofficium κλητεύειν. id eſt, anteſtari in ius vocare, vnde ill a Demoſthenis, me illum vocaſſe in ius, οἱ κλήτορες teſtantur οἱ κλητεύσαντες & alibi, veni ad κλητῆρα, qui affirmabat ſe κεκλητευκέναι, vnde & eis actio ψευδοκλητείας, qua vtebantur aduerſus eos, qui reum non citauerant, aut non citauerant legitimè.

Vide in Veſp. Ariſtopha. Contra Euergum.

Contra Nicoſtratum.

Itaque vocatio hæc apud Romanos modestius peragebatur, quòd Romano more sæua multa & inhumana ab actoribus in miserabiles reos fierent. Hinc constat introductum, ne quis parentem, patronum, liberos, parentes-que patroni, patronæue, absque Prætoris venia in ius vocaret; & qui aduersus id fecisset, actio pœnalis 50. solidorum in eum converteretur; si quidem eo modo moreque inuitum parentem, & patronum in ius rapere nefas omnino fuisset.

L. quique. § prætor ait l. sed si hac lege. §. liberos & l. in eum ff. de in ius voc.

Similiter, quædam aliæ designantur personæ, quæ tum ob istius vocationis inciuilem modum, cum ob causas alias, prohibebantur in ius vocari: licet tamẽ extra pœnam; vti primùm erat, qui equo publico, in causa publica transuehebatur: cum videlicet Idibus Quintilibus ex. Q. Fabij Maximi instituto, singuli Romani equites curuli insidentes, & equestri insignes ornatu equum manu ducentes, veniebant in forum ad Censores; dum in istũ ordinem, censionẽ facerent & impolitias, si equum ab eis aut malè curatum, aut malè politum inuenirent. qua de re sic scriptum inuenimus apud Gellium, *Item si quis eques Romanus equum habere gracilentum, aut parum nitidum visus erat, impolitiæ notabatur, id est incuriæ.* similiter Pontificem, aut sacerdotem, dum sacra peragerent, in ius vocari piaculum duxerunt; Item eum qui cælibem vitam exuens, vxorem duceret mulieremue dum nuberet; & eum etiam, qui funus duceret familiare, mortuoue iusta faceret, (vt de Furio Camillo Plutarc. ait) quod per nouem fiebat dies, vt Donatus

L. 1. ff. eop.

Lib. 4. cap 12

L. in ius & seq. ff. de in ius voc.

in Phormione,& Augustinus in Genes. docent, atque etiam Iustinianus nouell. 115 & 135. Magistratum denique in ius vocare non licitum, ne quidem cum venia; ne videlicet à munere ad lites distraheretur. Nam nec reipub. vacare potest, qui iurgio vacat, & videbātur ista minuere maiestatē: duci, prehēdi posse magistratum, si quis aduersus eum postularet licere antestari. sed an ideo tutus omnino magistratus, aduersus crediti fidem? certé iniquissimum fuisset maiestatem publicā obtentui esse priuatæ perfidiæ, indeque iniuriā nasci, vnde iura reddi oportuisset. Sed narrat Valerius, cū L. Cotta Tribunus pleb. fiducia sacrosanctæ potestatis, creditoribus suis non satisfecisset: *Collegium Tribunorū decreuisse, vt si pecuniam non solueret, daretur, cum quo sponderetur, se creditoribus auxilio futuros.*

Quod autem diximus magistratum in ius vocare non licuisse, non de omni magistratu debet intelligi, sed de his duntaxat qui maiora auspicia, qui imperium, qui potestatem habebant, vt Prætores, Consules, Censores, Tribuni pleb. Non autem de minoribus magist. qui sine imperio & potestate erant, vt Triumuir, Quæstor, Aedilis, quod Gellius ex auctoritate M. Varonis docuit, adducto exemplo M. Læuinij Aedilis, qui à priuato in ius deductus est *pronunciatumque videri Aedilem sine fraude, in ius ad Prætorem vocari posse.* Tandem verò sub Imperatoribus sensim ab hoc iure recessum: hoc tamen magistratibus concesso, vt nisi ad certos iudices, certaque fora traduci possent, vt postea dicemus. Ex his itaque vides olim non

non licitum quemlibet passim vocare in ius.

Sed an etiam ex quocumque loco, in ius vocare liceret, dispiciamus. Et sanè dubitauit nemo, quemlibet potuisse etiam è vinea, è balneo, è theatro in ius vocari, è domo autem sua, plerique dubitarunt, an liceret. Et tandem responsum, rectè vocari è domo in ius potuisse eum, qui aditum ad se præstaret, aut qui ex publico conspiceretur; at verò inuitum vocari, & extrahi ex domo, omnino nefas fuisse, vt Paulus & Gaius addocent; quòd nimirum domus cuique tutissimum refugium, atque receptaculum sit, & vt ait Tullius, *commune perfugium*, vnde & idem alibi, *miseris ne viatorem, qui Marcum Bibulum domo vi extraheret, vt, quod in priuatis semper est seruatum, id te Tribuno pleb. Consuli domus exilium esse non posset?* Item, alibi *Quid est sanctius (inquit) quid omni religione munitius, quàm domus vniuscuiusque ciuium? hîc aræ sunt, hîc foci, hîc dij penates, hic sacra religionis cæremoniæ continentur: hoc perfugium ita est sanctum omnibus, vt inde abripi neminem fas sit.* Vnde & merito nostri, iniuriarum eum fecere reum qui vocatum in ius domo inuitum extraxisset.

L. plerique l. satisque ff. de in ius voc.

4. in Catil.

Orat. in Vat.

Orat. pro domo sua.

L. qui in domum ff. de iniur.

Illa autem omnia olim quidem obseruabantur, si Romanum ciuem, ciuis Romanus in ius vocasset. Cæterum si cum peregrino manus esset conserenda, nec trahi nec rapi eum in ius passi sunt Decemviri: sed diem duntaxat condici, quod his verbis indicât duodecim Tabulæ AVT STATVS DIES CVM HOSTE.

Sed & interdum, inter ciues temperatum fuit à duro isto & acerbo rapiendi more, puta si honestus, aut certe locuples aduersarius: tunc enim satis esse

ducebant, ei diem dicere, eumque dimittere, modò pœnam promitteret:aut ni prædia possideret, vadesque daret: vnde & à Prætore additum in edicto, *in ius vocati vt eant, aut satis, vel cautum dent.* Sed de antiquo isto vadimonio quædam dispiciamus.

DE VADIMONIO,

CAP. 23.

Adimonium sponsio erat, ad certum diem sistendi se in iudicio, vel per se, vel per alium: & qui pro altero vadimonium promittebat, vas dicebatur, Varrone teste, atq; etiam Acrone dum sic interpretatur versum hunc Horatianum,

Ille datis vadibus, qui rure extractus in vrbem est, *vadibus* (inquit) *id est sponsoribus. à vadimonio, quod promittit is qui ad iudicium prouocatur, certo die affuturum, vades ideo dicti, quòd qui eos dederit, vadendi haberet potestatem*: quibus & à Porphyrione adstruitur, dum ait, *vades sponsores dici notum est: quòd qui eos dederit, vadere, id est discedere interim liceat.*

Lib. 5. de ling. lat.

Qui ergo vadimonium eiusmodi promiserat, tanquam ex sponso obstrictus tenebatur, quo alludens Symmachus *nemo est mortalium (inquit) quem præ te diligam, sic vadatum me honorabili amore tenuisti.* Tenere vadatum illic, pro obstringere. Sunt autem, qui vadem dici tantùm in publicis voluere: in priuatis ve-

In epist. 25. lib. 1. ad Ausonium.

rò prædem: ſed eorum apud antiquos auctores, vſus promiſcuus. Prædam autem dici voluerunt, poſtquam à magiſtratu interrogatus, in publicum vt præſtaret, reſpondiſſet: ex eoque tempore, & ipſe, & prædia ſua ſponſioni erant obnoxia: vnde Aſconius *prædes (inquit) homines ſunt fideiuſſores, quorum res, bona prædia: nunc vno nomine dicuntur*, & paulo ante, *bona prædia dicuntur, bona ſatiſdationibus obnoxia, ſiue ſint in mancipiis, ſiue in pecunia numerata.* *In præt. verba.*

Cæterum dubium pleriſque viſum fuit, an vadandi poteſtas à Prætore impetranda erat, id enim neceſſum fuiſſe, quodammodo videntur indicare illi Plauti verſus *In Aulularia.*

Pulmentum pridem eidem eripuit Miluius,
Homo ad Prætorem plorabundus deuenit,
Infit ibi poſtulare plorans, eiulans,
Vt ſibi liceret Miluium vadarier.

Contra tamen, id ſine Prætoris venia fieri vel ex eo poteſt intelligi, quòd cuique liceret ex edicto in ius quemque vocare, præter parentem, patronumve & cet. Ipſe vero puto, interdum id poſtulandum eſſe à Prætore, quòd ſæpe videam promiſſa vadimonia, ab eo dilata; Iuuenalis, *Satyra. 3.*

Si magna Aſturici cecidit domus: horrida
mater,
Pullati proceres, differt vadimonia
Prætor.

Plinius item *Bebius* (inquit) *repentinò mortuus, iudex dum vadimonium differri iubet.* Cicero denique, qui, *quo tempore primùm male agere cœpit, in vadimoniis differendis* *Lib. 7. cap. 53.* *Pro Quintio.*

tempus omne consumpserit: qui postea quoque vadimonium missum fecerit.

Differebat autem vadimonium Prætor, si iudex morbo sontico correptus, interesse cognitioni non posset: Vlpia. *ideo etiam* (inquit) *lex 12. tabularum*, SI IVDEX VEL ALTERVTER EX LITIGATORIBVS MORBO SONTICO IMPEDIATVR, IVBET, DIEM IVDICII ESSE DIFFISVM. & Iulianus, *morbus sonticus* (inquit) *etiam inuitis litigatoribus, ac Iudice diem differt*; Sonticus autem intelligendus est, qui cuiusq; rei agendæ impedimento est; Gellius. *morbũ vehementiorem, vim grauiter nocendi habentem, 12. tabularum scriptores, non per se morbum, sed morbum sonticum appellarunt.*

L. 2. ff. si quis caut.

L. quæsitum est. De re iudic.

L. morbus sonticus ff. de verb. signif.

Lib. 20.

DE POENA DESERTI VADIMONIJ, & contumaciæ.

CAP. 24.

Adimonij tanta vis erat, vt deserti pœna, interdum esset amissio litis, indicante Horatio, dum ait,

Nunc respondere vadato
Debebat, quod ni fecisset perdere litem.

Sermo. 1. Saty. 9.

In Caligula. Itemque Suetonio his verbis, *comprehensis ad deportandum meritorijs quoque vehiculis* & cet. *adeo vt & litigatorum plerique, quòd occurrere absentes ad vadimonium non possent, causa caderent*; Interdum bona eius, Pretoris decreto possidebantur, vt postea venderentur; vt in causa Quintiana scilicet, Næuius

missus est in possessionem bonorum Quintij, propter Quintij contumaciam deserti vadimonij. Sic enim Cicero; *Ad vadimoniũ non venerat is, quicum tibi affinitas, societas, omnes denique causæ, & necessitudines veteres intercedebant. Illicone ad Prætorem ire conuenit? continuone, verũ fuit postulare, vt ex edicto bona possidere liceret?* si-que per triginta dies continuos missus actor possedisset, nec intra eos quisquam pro reo satis-dedisset, poterat iure suo bona possessa proscribere publicè libellis affixis, venalia. Quod & eadem oratione paulo ante confirmat Tullius, dum ait, *iubet P. Quinctium sponsionem cum Sexto Næuio facere, si bona sua ex edicto P. Burrieni Prætoris dies 30 possessa essent.* Hæc verò, vt opinor, obseruabantur, cum magnæ alicuius rei erat controuersia. *Pro Quint.*

Frequentius enim hæc vadimonij desertio ita plectebatur, vt si stipulationi certa esset adiecta pœna, ea quidem committêretur: nisi tamẽ excederet modum statutum in l. 4. §. vlt. ff. si quis cautionib. qui talis erat, vt si actio esset in c. pœna deserti vadimonij non excederet, cc. & si actio esset incerti, puta de possessione, vel de capite, modus pœnæ imponeretur arbitrio Prætoris, vel Præsidis. Missio namque ista in bonorum possessionem, maxime in eum fiebat qui contumaciter latitabat, ne in ius vocari posset, nec defendebatur, vt Vlp. docet, & Tullius indicat dum ait, *Nego fuisse causam cur postularet: nego ex edicto possidere potuisse: nego possedisse, & cet. edictum pertinet ad eos qui fraudandi causa latitarent: qui in iudicio à nemine sunt defensi, qui cum creditoribus suis male agunt.* litis autem *L. satis ff. de in ius voc.* *Pro Quintio.*

pſa amiſſio, præcipuè eum inſequebatur, qui reſtitans in iudicio tergiuerſatonibus vteretur: quique litem conteſtatione ſemel inchoatam, deſerebat: quod erat eremodicium contrahere. Malè enim quidam eremodicium confundunt cum deſertione vadimonij. Nam eremodicium litis conteſtatæ deſertio eſt; & cuius contrahendi vetus quædam forma à Iuſtiniano traditur; vt nimirum ter citaretur abſẽs legis voce (vt ipſe loquitur) id eſt præconis voce, vt Iulianus & Irnerius interpretantur: cui trinæ citationi præconis, poſtea ſucceſſit noua forma trium edictorum, quibus reus citabatur per ſingula, intermiſſo ſpacio dierum 30. qui ſi preſentiam ſui facere detrectaſſet, ob deſertam litem conteſtatam, damnabatur ſummatim re cognita, & definitiua ſententia. Quod non tantum de reo, ſed & de actore debet intelligi. Nam antiquo iure, actor contumax ea plectebatur pœna, vt poſtea agere volenti denegaretur iuriſdictio, vt Vlpianus tradit. quod & poſtea noua conſtitutione Iuſtiniani firmatum legimus.

L. & tertium ff. de Iud. l. cõtra ff. de re iudic.

Nouella lxix.

L. diuus ff. de re iud.

L. ſed. & ſi ff. ex quib. cauſ. maior. l. omnibus ff. ſi quis ius dicent. non obtempe.

L. aut. qui ſemel. C. quomodo. & quand. iudex.

Vt autem quis vadimonium deſeruiſſe diceretur, talis trium edictorum circuitus non requirebatur. Satis enim erat, ſe non ſtitiſſe iudicio ad condictum diem: tuncque pœna committebatur, ſi quę fuerat ſtipulata: aut à iudice pro arbitrio plectebatur, ad vindicandam contumaciam: poſteaque denuo euocabatur, tabulis affixis, & interdum edictis: qui ſi pertinaciter ſui copiam facere noluiſſet,

causa cognoscebatur: & si contigisset eum condamnari, appellans non audiebatur, in pœnam contumaciæ: cuius quidem & aliæ annumerantur antiquissimæ pœnæ, puta vnius ouis: Gellius, *Marcus* Cap. 1. Lib. 11. *Varro (inquit) verba hæc legitima, quibus minima mulcta diceretur, concepit; M. Terentius quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnum ouem mulctam dico: ac nisi eo genere diceretur, negauerunt iustam videri mulctam.* Postea lex Ateria constituit in oues singulas, æris denos: in boues, æris centum: minima autem multa ouis erat vnius, suprema verò in singulos dies duarum ouium, triginta boum, vltra quam dicere ius non erat, & propterea suprema appellabatur.

Alias etiam contumacia punita fuit pignoris capione: quod Cicero indicat, cum de M. Antonio, 1. Phili. qui interminatus fuerat se disturbaturum Ciceronis domum, quod in senatum non venisset, *quis (inquit) vnquam tanto damno senatorem coegit? aut quid est vltra pignus, aut mulctam.*

Apud Athenienses autem longe grauior fuit eremodicij pœna. Nam si reus, qui iudicio non sisterat absentiam suam excusare non posset, neque ad purgandam moram diem aduersario diceret (quod ἀντιλαχεῖν vel ἀντιγράφειν τὴν μὴ οὖσαν vocabatur, & intra decem dies erat præstandum) mille drachmæ aduersario soluendæ erant. Quod si idem frustrari pergeret, locus erat τῇ ἐξούλης δίκῃ vel potius γραφῇ, & multa publicè pendenda.

Porro sciendum est, non omnibus magistratibus

ius fuiſſe dicendæ multæ, ſed his tantum quibus publicè iudicium erat, vt ait Vlp. Imo vero olim ſolis conſulibus id ius erat, ſed poſtea lege Ateria data hæc poteſtas quibus iudicatio erat, id eſt qui publicè iudicium exercere poterant: cæteris autem ſola capio conceſſa pignoris.

L. aliud eſt fraus ff. de verb. ſignif.

Iure autem Romano certæ quędam admiſſæ ſunt excuſationum cauſæ, quibus perpetuò harum pœnarum conceſſa gratia; puta ſiquis morbo ſontico detineretur, vt ſupra diximus: vel occupatione maioris cauſæ, capitalis forſitan & criminalis cuiuſcunque iudicij, ad quod prædicta die ſiſtere ſe deberet, vt Aſconius ait: vel qui ad maius iudicium vocatus eſſet; hos namque contumaces non habitos Vlpianus ait: vbi etiam addit pupillum indefenſum, eumque qui Reipublicæ cauſa aberat, vel etiam minorem 25. annis contumaces fieri non potuiſſe; & denique eum non videri contumacem, ſed dolo carerę, qui ad iuriſdictionem eius, cui negauit obſequi, non pertinebat Sed & legimus inopiam fuiſſe aliquando iuſtam exceptionem. Nam à Cedreno ſcriptum eſt, Baſilium Macedonem pauperibus, quibus iudicio erat diſceptandum, dediſſe alimenta: ne inopia coacti, vadimonia deſererent.

l. contumacia ff. de re iud.

L. 1. & ſeq. & l. ſi dies ff. de fer.

Interdum etiam remittebatur à Prætore pœna, ſi nihil intereſſet actoris, eo tempore in ius aduerſarium veniſſe, item ſi feriatus fuiſſet dies quo vocatus erat, nec veniſſet, puta meſſis tempore, aut vinde-

vindemiarum, omnino excusabatur, imo verò his rebus occupatos, in forum compelli nefas videbatur, nisi magnis ex causis. Et hæc quidem de absente reo, & detrectante sui facere copiam, sunt dicta. Nunc verò de presente dispiciendum, & de his quę ei ex ordine iudicij erant peragenda.

DE FORI PRÆSCRIPTIONE.

CAP. 25.

DE competenti foro eiusque præscriptione ago hoc loco, quia si forsitan reus ad incongruum iudicem citatus fuisset, hoc à limine & ante omnia opponebat. Forum autem supra dixi locum fuisse publicum, in quo magistratus ius dicebat vel iudicabat: neque verò improbandum quod Isidorus dixit forus, non forum: nam & Lucilius, & Pomponius Attellanarius sic loquuntur.

Competens autem, vel congruum, vel proprium forum erat, vbi conueniri reus debebat, huius etenim forum tenebatur sequi semper actor, & in ciuili, & in criminali negotio: puta vbi domicilium habebat, vel vbi tempore contractus habuerat, nisi tamen actor rescripto Principis veniam obtinuisset, aliô causam euocandi: vt fieri sæpe solitum erat & passim licebat: præterquam si pupilli rei essent, vel viduæ, vel aliæ miserabiles personæ, hoc enim eis ex humanitate indultum, *L. 2. C. de iurisdict.*

vt nunquam é foro proprio in aliud trahi possent: ne dum in ipsum comitatum; sed é contra possent ipsæ aduersarios ibi traducere, vt in imperiali quadam constitutione expressum legitur, vbi comitatum, vt & alibi intellige, vbi Princeps erat: eo videlicet modo, quo Herodianus Romam ibi esse dixit, vbi esset Imperator: & miserabiles personas etiam intellige debiles, & quæ morbo sontico laborarent: miserabiles (inquam) non miseras. si quidem miserum sæpe in malo ducitur. Et inde Hieronymus, cum de scortillis loquitur, miseras potius eas quàm miserabiles vocat. Priuilegij autem illius exemplum habes luculentum apud Cassiodorum, quod indicasse satis erit, vt fiam breuior.

L. 4. C. quando imper. inter pup.
L. 2. §. ignominia ff. de his qui not. inf. l. milites §. ignominiosa ff. de re milit.
Lib. 1.
In Iouinianum.
Lib. 4. variar.

Porro non tantum ratione domicilij, vel contractus forum quis sortiebatur congruum; verùm etiam ratione dignitatis; puta si reus Senator esset vel clarissimus; alibi enim conueniri non poterat quàm apud maiora tribunalia; puta Præfecti prætorio, vel Præfecti vrbi, vel Magistri officiorum: vt præter nostros, Symmachus, & Cassiodorus indicant locis compluribus; quinetiam Dio, & Spartianus scribunt, quosdam Impp. Senatoribus detulisse, vt non nisi in sacro consistorio conueniri possent. Item si miles esset, forum sortiebatur apud magistratum militum; alibique conuentus, hoc fori priuilegio litem poterat ad iudicem suum reuocare, nisi in casibus exceptis in Imperatorum rescriptis.

L. 1. C. vbi senator. vel clariss.
Lib. 10. epistol.
L. 1. C. tit. 23.
Tit. C. in qui. caus. mil. fori. præs. vt.

Præterea & ratione rei, & negotij quo de controuersia erat, forum sortiebatur quispiam; puta-

ſi rei vindicatio erat intendenda: competens forum ibi eſſe dicebatur, vbi poſſeſſor domicilium habebat, vel vbi res ſita erat. Similiter ſi hæreditas petebatur, quæ vindicatio eſt vniuerſalis: forum congruum erat, vbi poſſeſſor domicilium habebat, vel vbi res hæreditariç ſitæ erant. Item ſi de ratiociniis tam publicis, quàm priuatis ageretur, puta de tutela, de negotiis geſtis, mandato, ſocietate: forum proprium erat, vbi negotia geſta erant. Item ſi de ſtatu ageretur, puta de libertate vel ſeruitute: forum competens erat, in vrbe apud Prætorem, vel Conſulem; & in prouinciis, apud Proconſulem, vel Præſidem, ſi ius Prętorium vel Proconſulare haberent. Item ſi de re fiſcali ageretur, puta de bonis fiſco delatis, de caducis, vel de pœna pecuniaria inferenda fiſco, vel de eo quod debebatur fiſco ex contractu: forum competens erat apud Procuratorem Cæſaris, vel Rationalem rei priuatæ Cæſaris, cuius cognitio præcipue de iſtis ciuilibus, non etiam de criminalibus, quia merum imperium non habebat; niſi tamen vice fungeretur Præſidis, vt Pontius Pilatus in Syria erat Procurator Cæſaris, cum iure Præſidiali.

L. 1. C. vbi in rem actio. l. vnica C. l. de alien. mut. Iud.

L. vn. C. ſi de hered. ag.

L. 2. C. vbi de ratioc. tuum publ.

L. 1. C. vbi causa fiſc.

Igitur ſi reus alibi, quàm in congruum huiuſmodi forum vocatus fuiſſet, iſtam fori præſcriptionem opponebat, qua nimirum litem ad ſuum reuocaret iudicem.

Attici autem eam præſcriptionem ſiue exceptionem vocarunt παραγραφὴν, eaque etiam vſi teſte Polluce, & Vlpiano, quoties contendebant, male ſe in

L. 3. C. vbi cauſa fiſc.

L. 1. c. de pedane. iud.

L. 2. c. de pœnis

L. 3. ff. ad leg. Fab. de pleg.

L. vlt. c. de off. Procur. Cæſar.

hæc, vel illud forum, introductos; singulis enim foris singulisque magistratibus, certa causarum præfinita erant genera; & quæ non alibi, quàm apud ipsos poterant disceptari: puta Thesmothetis commissæ erant quæ de peregrinitate, de donis, de calumnia, de falsa citatione, de falsa relatione, de contumelia, de nomine deleto, de adulterio: vt in antiquis eorum legibus proditum videmus, apud Demosthenem & alios: & Archonti etiam delegatæ erant, quę de mala tractatione, ebrietate, diuisorum electione, tutela pupillorum, tutorum constitutionibus, de hęreditatibus, & puellis hęredibus; vt Lysias, Isæus, & Demosthenes etiam testantur.

Orat. contra Neærã. orat. contra Stephanum 2. in Aechinẽ. in Timarchũ. in Theocrinem. & Isocrates cõtra Lochithen.

Poll.

Orat. contra Alcibiad.

In orat. de hæreditate Philocte. Orat. contra Macartatum,

Polemarcho item, causæ omnes quæ inter ciues & μετοίκους & ἰσοτελεῖς incidebant, vt Vesparum interpres docet ex Aristotelis cõmẽtariis, atque etiã Lysias in oratione contra Pancleonem. Prætori item vrbano datæ quæstiones, quæ ἀντίδοσις, τριηραρχία, ἀπόφασις, & ἀστρατεία dicebantur, & cæteræ, quæ ad rem bellicam attinebant, vt apud Demosthenem, & Lysiam legimus. Item Agoranomis specialiter demandatæ causæ, quæ de negotiatione, & nundinatione erant, vt Vlp. addocet in Timocratem Demosthenis, & Lysias in frumentarios; & præterea idem apud eos fuisse obseruatum in causis publicis, ostendam posteriori libro vbi de criminibus. Iis itaque necessaria erat ista παραγραφὴ siue exceptio, si pro controuersiæ aut negotij qualitate, ad incongruum forum fuissent citati.

Orat. de antidosi, oratio. contra Alcibiadem de neglecta militia.

Notandum autem est, opponi præscriptionem il-

lam oportuisse, ante litem contestatam, lite enim contestata, iudex reddebatur competens: ni tamen actor inuitum reum in forum pertraxisset incompetens, fretus forsitam militari executione; hoc enim casu poterat causa reuocari, eaque cadebat actor, in pœnam vis ab eo illatæ. Nec verò litis contestatione tantùm, iudex fiebat competens: verùm & si partes se eius iurisdictioni subiecissent. Dico quidem iurisdictioni; nam non habenti iurisdictionem, priuato homini qui se subiiciebant, nihil agebant; priuatorum enim consensus facere cum iudicem non poterat, qui nulli præerat iudicio. *L. 5. C. de iurisd.* *L. 3. C. eod.*

DE EDITIONE ACTIONIS, eiusque postulatione.

CAP. 26.

SI autem rectè, & ad congruum forum reus citatus fuisset, seque die dicta coram Prætore sistisset, actori quid imprimis agendum erat? Certè antè omnia eum oportebat reo actionem edere. Id quidem apud Græcos fiebat per κλητῆρα id est citatorem: & in ipsa citatione, vt Demosthenes indicat locis compluribus, relicto penes vocatum reum libello, in quo litis genus, & summa comprehendebatur: vt & fit hodie, eamque vocabant λῆξιν *Orat. contra Euergum & orat. contra Macartatum*

quasi litis priuatæ intentionem; quod & ipse o- stendit Demosthenes, contra Stephanum, Vos iurastis indicaturos (inquit) non de quibus vult reus, sed de quibus est ἡ δίωξις, quam oportet ex actoris λήξεως elucere.

Orat. I.

Romanis autem satis erat, vt dixi, id reo exponere cum ventum esset in ius ad Prętorem, quod aperte constat ex his Plauti versibus.

In persa.

Age, ambula in ius leno. D. quid me in
ius vocas?
Sa. Illi apud Prætorem dicam. ted ego in
ius voco.

Fateor tamen sæpius factum, vt prius actor reo actionem ederet, quàm veniret in ius: vt nimirum si contendendum putasset, venisset instructus, *cognita actione qua conuentus esset*, vt Vlpianus ait: eamque editionis rationem sic graphicè expressit Terentius,

L. 1. S. de ed.
in Adelphis.

——*Quid? si ego tibi illam nolo vendere?*
Coges me? Æs. Minimè. S. namque id metui.
Æs. Neque vendundam censeo,
Quæ libera est: nam ego illam liberali assero
caussa manu.
Nunc vide vtrum vis argentum accipere,
an causam meditari tuam.
Delibera hoc, dum ego redeo Leno.

Edere autem erat copiam actionis describendæ facere, vel in libello complecti, & dare vel dictare; eum etiam edere Labeo ait, qui producebat aduersarium ad album, eique demonstrabat, quid dicta-

L. 1. S. edere, ff. de ed.

turus esset, vel quo in dicendo vti vellet. Quod autem fuerit album istud, multi tradidere, & diuersé; sed præ ceteris amplector Reuardi sentétiam, existimantis album hoc loco debere accipi, pro albo non quidem edictorum prętoriorum, sed formularum actionum. Ipsę enim simul ac è Pontificum subreptę scrinio: publicæ à Prætoribus sunt factæ, palamque descriptæ, vt hinc quisque actionem suam instrueret, quoties quid in iure persequi voluisset: vnde & interdum formulæ istæ, legis dictæ actiones. Id verò aperte Tullius indicat, dum sic alicubi *Fraudabat te in sotietate Roscius. Sunt iura, sunt formulæ de omnibus rebus constitutæ, ne quis aut in genere iniuriæ, aut ratione actionis errare possit. Expressæ sunt enim ex vniuscuiusque damno, dolore, incommodo, calamitate, iniuria, publicæ à Prætore formulæ*, ad quas *priuata lis accommodatur*; hæc Tullius. Ad huiusmodi igitur albū aduersarium qui deducebat, vt ei qua dicturus formula esset ostenderet, edere dicebatur. Pro roscio. comœdo.

Porrò præter actionem istam, cætera etiam edenda erant instrumenta; quibus in iudicio actor vsurus erat; sed ista edenda erant, vt in iis, *neque dies, neque Consul apponeretur*, vt Vlp. ait; quia nimirum verebatur, ne quid inde falsi comminisceretur & fabrefaceret reus, vt puta prælato die, quod Græci προχρονισμὸν vocant, & erat falsi genus. L. 1. §. edenda ff. de edendo.

Nunc verò quemadmodum actor reo actionem; an ita è contra reus actori exceptionem edere tenebatur? minimè sanè; non enim vt glossographus

existimat, actionis verbum adeo generale erat, vt & exceptionem complecteretur: siquidem actor instructus & paratus ad agendum venire debebat, certus inquam esse debebat, cum esset in potestate eius, quando vellet experiri, & ante debebat rem explorare, denique ad agendum procedere; & ita Paulus hoc editionis edictum explicans, nominatim definiuit actionis verbo, non contineri exceptionem: quanquam tamen aliàs, quàm in ipso edicto, falsum sit.

L. verbum §. 1. ff. de verb. signif.

Verum enimuero aliquando causa cognita reum aduersario edere oportebat, puta si reus negotia gessisset actoris; tunc enim omnino æquum videbatur, vt ei rationes reus ederet, quò magis fides intentionis, & replicationis suæ probari posset. Similiter si actor suas rationes, & instrumẽta casu amisisse docuisset, aut in longinquo habere. Indistinctè autem fuit hoc in fisco speciale, vt quoties eius nomine ageretur, si opus esset, reus instrumenta ederet.

Arg. l. non est nouum & l. vlt. c. de ede.

L. peregre. ff. ed.

L. 3. ff. de edendo. l. 45. §. neque ff. de iur. fisci.

Edita igitur hoc more actione, eam actor à Prætore postulabat, id est petebat, vt sibi in aduersariũ liceret intendere: quod non quidem passim, & tumultariè Prętor concedebat, sed duntaxat causa cognita. Prius namque videbat, an leges permittebant, an verò prohibebant actionem dari: vel an res de qua controuersia erat, facilè de plano, vel per libellum absque longiori iudicij circuitu, posset expediri: vel denique an talis esset causa, vt in ea disceptanda, suas partes deberet interponere, an verò

verò iudicem dare; vnde frequentissima hæc verba in libris nostris, causa cognita actionem dare, causa cognita actionem denegare. Nec verò tantùm intentionem actoris, verùm & rei depulsionem agnoscebat, aliàs enim illius imperfecta fuisset notio. Quę omnia rectè Mar. Tullius indicat dum ait, *quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur*. Ideoque eadem res bis quodammodo agebatur, apud Prætorem videlicet, & iudicem ab eo datum; sed apud Prętorem quasi velitatio erat; apud iudicem verò quasi iustum certamen. Postremò non obmittendum, hoc etiam apud veteres istos obseruatum, vt antequam daretur actio à Prætore, petitor ab interrogatione rei posset incipere, & postea actionem petere; vnde & interrogatoriæ actiones dictæ, quæque tandem à tempore Callistrati in desuetudinem abierunt, cautumque vt ipse ait, *vt nemo cogeretur ante iudicium de suo iure aliquid respondere.*

Lib. 2. de inuent.

L. 1. ff. de interrog. in iur. fac.

DE TRANSLATIONIBVS SIVE dilatorijs exceptionibus.

CAP. 27.

Ditam postulatamque actionem, reus fere semper conabatur ante iudicij constitutionem transferre, propositis nimirum exceptionibus dilatorijs, de quibus auctor Rhetoric. ad Herenni. li. 1. sic scri-

bit,*ex trãſlatione cõtrouerſia,naſcitur cũ aut tẽpus differendũ, aut accuſatorẽ mutãdũ,aut iudicesmutãdos re⁹ dicit.* Earũ autẽ cauſæ præcipuæ (vt ſingillatim hæc exponam) vel in perſona actoris conſiſtebant, vel ipſius rei conuenti,vel procuratoris,vel etiam iudicis. In perſona quidem actoris & rei, quando nimirum lege impediebantur rem in iudiciũ deducere,cuiuſmodi [a] pupillus erat, vel adoleſcens indefenſus: atque etiam [b] filius familias ſine voluntate patris:& denique ſeruus:huius enim ad litigandum[c] idonea non erat perſona,quia nec perſonam habere intelligebatur;imo ne precis quidem offerendæ[d] capax erat: idem erat de prodigo, cui bonis interdictũ,de furioſo, ſurdo, muto,& mente capto;eorũ nãque legitima perſona non erat ſtandi in iudicio,niſi cum curatoris auctoritate;vt & maieſtatis rei atque etiam repetũdarum.

a L. 1. & 2. qui legit. perſo.

b L. vlt. C. de bonis quæ libe.

c L. 4 C. de obſeq. patr. preſt. l. ſeruũ. C. de iud.

d L. 1. C. de precib. imp. off.

L. ſurd. & l. fatuo ff. de poſtul. l. ſ. C. ad leg. Iul. maieſt. & l. ex iudicio. ff. de accuſat.

Ex perſona autem procuratoris tranſlatio opponebatur modo duplici:nam aut omnino procurator eſſe negabatur,aut eſſe nõ poſſe cõtendebatur:negabatur eſſe, [a] veluti cum mandatum non habebat:cõtẽdebatur eſſe nõpoſſe,veluti cum mileseſſet; ſi quidem [b] milites ne pro patre quidem, aut matre, aut vxore, quamuis reſcriptum impetraſſent, procuratores eſſe poterãt:licet tamẽ eis ſuo nomine experiri,& ſuas agere cauſas permitteretur:atq;etiã ſi in rẽ ſuã procuratores cõſtituti eſſẽt,alienas actiones perſequi;vel etiam,ſi mulier eſſet mulieri enim procuratrix eſſe non licebat: Nam ab omnibus ciuilibus negotiis pudor & verecũdiæ ratio prohibet, vt alibi diximus: niſi tamen in rem ſuam, & proprium lu-

a L. inter quos §. 3. ff. de damno infecto.

b L. filius fa. §. veterani. ff. de procur. l. milité C. eod.

L. neque fæmina ff. de procurat.

crum, mandatæ eis essent actiones.

Item si potentior erat: is enim illegitimus procurator. Et licet causam orare pro quolibet, & aduersus quemlibet posset: non poterat tamen agere procuratorio nomine aduersus mediocres; quia vt ait Caius, *potentioribus pares esse non possunt*. Quod dictum prouerbij speciem habet; nam, & Pindarus,

L. 4. C. eod. & tot. tit. C. ne liceat potent. & l. quisque C. de postul.

Jnl. 3. ff. de alien. iud. mutand. caus. fact.

χαλεπαὶ δ' ἔρεις ἄνθρω-
ποισιν ὁμιλεῖν κρεσσόνων. ----- & Hesiodus, *In Nem. od. x.*
ἄφρων δ' ὅς κ' ἐθέλοι πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν.

Similiter si infamis erat: *nam olim infamis procurator, aut cognitor esse non poterat*; vt dicit Paulus, vnde & Quintilia *male petis; (inquit) procuratori enim tibi esse non licet: sed neque illi, cuius nomine litigas habere procuratorem.* & alio loco, *nō licet tibi agere mecū; cognitor enim fieri nō potuisti.* itē alibi, *nō habes ius abdicandi, quia ignominioso non est actio*; Et Fortunatianus reū negat infamem agere posse; vnde licet intelligere eam exceptionem procuratoriam non tantum opponi propter infamiam procuratoris, sed etiam dantis; infamis enim procuratorem dare non poterat; nam cum *honor esset per procuratorem posse litigare*, (vt ait Diocletianus) eo meritò infamis indignus iudicabatur, sed exceptio ista de agentis procuratorisque infamia tum ex vsu, tum ex iure sublata est: adeo vt infamis esse procurator potuerit, sed non certè aduocatus; infamis namque pro alio postulare omnino non poterat: aduocati longè maior dignitas est, quàm procuratoris; *quandoquidem aduocatorum corpus seminarium est magistratuum*, vt Valentinianus ait nouell.

Lib. 1. sent.

Lib. 4.

L. ult. C. de minorib.

§. f. Inst. de except.

de postula. Et conuenienter Sidonius, *aduocatorum cum finiuntur actiones, tunc incipere dignitates;* Et Ennodius infit, *nota proximitate sociari causidicum, & senatorem.* Apud Athenienses in vniuersum infames, qui dicebãtur ἄτιμοι, arcebãtur à foro, nec quicquam poterant apud iudices, aut populum, vt scribit Demosth. orat aduersus Aristogit.

Ex persona denique iudicis opponebatur exceptio, si suspectus esset. sed non temerè, aut inconsultò. Omnia enim tentabant, priusquàm proponerẽt ipsam refutationem; si iudicem videlicet istum beneuolum reddere, sibi que aliqua ratione præparare possent, ideo Quintilianus, *stultum esset* (inquit) *monere, ne quid in iudicem diceretur; si namque suspectum habebant, eloquentia conciliabat*: Eloquentia (inquam) *cuius ea vis,* (vt Cassiodorus ait) *facere de irato, beneuolum: de suspecto, placatum: de austero, mitem: de aduersante, propitium.* Si verò id vt de nimis duro iudice, & inexorabili sperare non licebat: poterat reus recusationem moliri. Fiebat autem olim ea reiectio, statim post sortitionem, his verbis, HVNC NOLO, vt indicat Plinius, dum ait *sors & vrna fisco iudicem assignat: licet reiicere, licet exclamare,* HVNC NOLO *timidus est.* *Vel interposito iureiurando,* his verbis, (vt Asconius Pedianus docet) *eiero iniquus est,* alio nullo allato suspicionis argumento.

In paneger.

Quod tamen postea immutatum fuit; nam & causa libello iudici porrecto, vel iudice abséte apud acta Præsidis, vel Defensoris, vel Dumuirorum declarari, ac plerumque probari debuit, vt & hodie fit:

neque etiam quæcumque cauſa paſſim admiſſa, ſed quæ iuſta & legitima iudicaretur: puta neceſſitudo, quòd nimirum aduerſarij eſſet conſanguineus, & vſque ad 7 gradum; itẽ affinitas, quia ſororius eſſet, vel gener; item inimicitia, ſi inimicus eſſet, licet ex odio non capitali: item ſi aduerſario, in eadem cauſa eſſet patrocinatus: vt enim eo caſu teſtis eſſe non poterat, ſic nec iudex; item ſi res ſua ageretur; *nemo enim eſt* (inquit Tullius) *qui ſui facti iudex non ſibi ſe, quàm alteri æquiorem præbeat*; receptum tamen fuit, vt interdum quis in ſua cauſa iudicaret, puta cum de ſportulis iudiciariis, atque de iuriſdictione eius ageretur:

L. vlt. C. de Judic. l. ſi pariter ff. de liber. cauſ.

L. non diſtinguemus §. cũ quid ff. de recep. arb.

L. prætor. ff. de iniur.

L. vlt. C. ne quis in ſua cauſ. iudic.

Notandum autem eſt, iudices tantùm datos recuſare licuiſſe: quia magiſtratus non iudicabant, niſi extra ordinem, vt iam ſæpe dictum; vbi tamen iudicarent extra ordinem, non eſt dubium quin recuſari poſſent, vel collegam ſiue *συνδικαστὴν* accipere. Huic denique rei viginti dies ante litem conteſtatam, poſt libelli oblationem, præſcripſit Iuſtinianus: ante litem (inquam) conteſtatam, quia qui litẽ apud ſuſpectum conteſtabatur, tacitè cauſis recuſationũ, quas in eum adferre potuiſſet, renuntiaſſe intelligebatur. Plura autem de iſta iudicum refutatione libro ſequenti videbis: perſequamur nunc cæteras iſtas tranſlationes.

Nouell. 13. & 86.

Nouell. 53.

DE INCONCINNA ACTIONIS *formula, & pluris petitione.*

CAP. 28.

INter translationes etiam relatæ sunt, quę de malè concepta intentionis formula, plurisque petitione, exceptiones à reo initio litis opponebantur. Vnde Cicero, *Atque etiam* (inquit) *ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut, sit ne actio illi qui agit, aut iam ne sit, aut num iam esse desierit, aut illáne lege, hisne verbis sit actio quæritur; quæ etiam si antequàm res in iudicium venit, aut concertata, aut diiudicata, aut confecta non sunt: tamen in ipsis iudicijs permagnum sæpe habent pondus, cum ita dicitur plus petisti, serò petisti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his verbis, non hoc iudicio.* Idem alibi, *Nam & Prætorijs exceptionibus, multæ excluduntnr actiones, & ita ius ciuile habemus constitutum, vt causa cadat is, qui non quemadmodum oportet, egerit.*

In partition.

2. de inuentione.

De concipiéda quidé intétione ex ciuili solénique formula, iá supra annotaui quædá; nec etiá plura hac de re dicere, mihi est cordi, ne tépus perdá & oleú, cú & stultú sit (auctore comico) difficiles habere nugas, & stult⁹ labor ineptiarú: ineptias quidé voco, antiqua illa solénia, quæ in actionibus cóstituendis, nó secus ac in magicis obseruabátur. Quid enim magis inane & ridiculum, quàm ista in vindicationibus manuum consertio, vis festucaria, liticula in ré præsenté, glebæ in ius asportatio, & denique solemnia illa verba vindicátis, EGO ILLVM FVNDVM MEVM ESSE AIO, INDE E-

cap. 26.

GO TE EX IVRE MANV CONSERTVM VOCO:& illa citati rei, VNDE TV ME EX IVRE MANV CONSERTVM VOCASTI, INDE EGO TE REVOCO: tũ etiã illa Prætoris, VTRISQVE SVPERSTITIBVS ISTAM VIAM DICO: INITE VIAM: REDITE VIAM: par stoliditas in cæteris actionibus cõponẽdis vsurpata: quod sigillatim exponere longum profectò esset & omnino inutile,

Ea verò vt stultitiæ, ita & fraudis plenissima erant; adeo enim singulis verborũ litteris, atque etiã interpunctionibus aucupabantur: vt si quis syllaba excidisset, miserè ei causa cadendum erat; vnde Cicero ea perstringẽs alicubi, formulas istas vocat *captiones, tendiculas, & verborũ aucupia*, & alibi, *inanissima prudentiæ*, etiam ipsis Barbaris ridicula. Nec vero tãtũ causa cadebat, qui errasset in formula: sed & qui plus debito postulasset. Itaque Paulus: *causa*, inquit, *cadimus, aut loco, aut summa, aut tẽpore, aut qualitate*: Et alibi, *plus petẽdo causa cadit*: idque *periculum plus petendi* vocat: vt etiam Plautus dũ ait, *si parasitus amplius quàm præfinitum est, postularit: plus petiti periculo strangulet ur.*

Pro Murena

Pro Cæcina.

Lib. 1. sent.

Lib. 2.

Lib. 3.

Sed notandum est hoc in solis stricti iudicij actionibus obseruatum fuisse, vt in illo Plauti exemplo, In mostell.

TR. Quatuor quadraginta illi debentur minæ,
Et sors & fænus. D. tantũm est, nihilo plus peto.
TR. velim quidem hercle, vt vno nummo plus petas.

In iudicijs autem bonæ fidei maior æquitatis & fidei ratio habebatur.

Porrò Pluris petitio, re fiebat, tempore, loco, & causa; re quidem plus petebat, qui maiorem vel summam pecuniæ, vel partem rei, quàm quæ sibi

debebatur petebat: tempore, qui ante diem vel conditionis euentum: loco, qui quod certo loco dari sibi stipulatus fuerat, in alio purè petebat: causa denique plus petebat, qui qualitate plus petebat; puta (vt nostrorum vtar exemplo,) si vinum generaliter stipulatus, specialiter Campanum peteret: plus namque petere videbatur, quia electionem aduersario tolleret, & vinum peteret excellentissimum; tale enim Campanum fuisse Florus indicat, cum ita scribit

L. 1. cap. 1. *Omnium non modo Italia, sed toto orbe terrarum, pulcherrima Campaniæ plaga est. Nihil mollius cælo: denique bis floribus vernat. Nihil vberius solo: ideo Liberi, Cererisque certamen dicitur & cet. Hic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus. & cet.*

Cæterum aduersus hæc pericula tum inconcinnæ formulæ, tum pluris petitionis difficilis olim restitutio erat: nisi fortè minor esset xxv. annis; huic enim

§. si quis agẽs instit. de actio. in his rebus, sicut in alijs causa cognita succurri poterat, si lapsus iuuenture fuerat; vt & fortè maiori xxv. annis, si tam magna causa iusti erroris interueniebat, vt etiam quisque cõstantissimus labi posset. Qua de re sic eleganter Seneca,

Epist. 48. *Hâc* (inquit) *ad summum bonum itur: per istud philosophiæ sunt nigræ, & turpes, infamesque etiam ad album sedentibus, exceptiones. Quid enim aliud agitis, cum eum quem interrogatis, scientes in fraudẽ inducitis, quàm vt formula cecidisse videatur? Sed quemadmodum illum Prætor: sic hos philosophia in integrum restituit.*

Pro Cæcina. Cui rectè Tullij illud addendum, *adeo ad verba rẽ non esse deflectẽdam inquit, vt propterea consiliũ ratio & authoritas relinquantur, nec enim sermonem quotidianum cohærere*

rere, si verba inter nos aucupabimur. Refert etiam Suetonius Claudium Cæsarem ex æquo & bono horum instituisse actiones, qui plus petendo formula excidissent.

Postea autem hæc omnia, vt dura nimis & acerba vel omnino sublata sunt, vel sane coarctata. Sublatæ sunt, & penitus eradicatæ istæ actionum præcisæ formulæ lege in id expressè à Constantino lata. Coarctatus autem, hic pluris petitionis rigor, cum à Zenone, tum à Iustiniano: adeo vt postmodum, qui tempore plus peteret, Zenonis lege sumptus amitteret litis, & inducias debitoris duplicare cogeretur; qui verò re, causa, & loco plus peteret, Iustiniani lege damnum per sportulas illatum triplo compensaret. Alibi tamen legimus Iustiniani cõstitutionem, quæ in odium calumniæ, hoc statuit: vt si quis dolo extorsisset maioris pecunia quàm deberetur cautionem, ex eaque debitorem in ius vocasset, & calumniosè lite fatigasset, huius fraudis conuinctus perderet totum debitum.

L. 1. de form. & impetr. act. sublatis.

§. hodie. instis de except.

§. sed hæc Instit. de actio.

Iul. vnic. C. de plus petit.

DE EXCEPTIONIBVS PEREMPTORIIS.

CAP. 29.

SVperiores exceptiones translationes more rhetorum ideo appellaui: quia dum de his contendebatur, tempus differendum erat constituendi iudicij: quippe quæ petebantur aliunde, quam ex principali controuersia,

vnde auctor Rhetor. ad Herennium lib. 2. *Ergo*, inquit *præscriptio, siue translatio esse videtur quædam exceptio.* *Priorib. annot. in pandectas.* Hisque rectè Budæus noster cóparat eas depulsiones quævulgò apud nos fines nó procedédi dicútur: quæque ante iudicij constitutionem opponi solent. Exceptiones autem de quibus mihi dicendum hoc loco, & quas more nostrorum peremptorias appellaui, *L. 2. ff. de except.* eæ erant quæ, vt petitæ ex controuersiæ visceribus, intentioni actoris oppositæ, vel in ipso litis initio, vel in reliquo iudicij progressu: eam elidebant eludebantque; vnde & Vlpianus eas explicás appellat exclusiones, quæ opponi cuiusque rei actioni solerent, ad excludédum id, quod in intentionem deductum esset; adeo vt si actio dici telum possit, ita & exceptio clypeus, ac veluti aries quo actio infringebatur. Vnde. Plutarch⁹ ἐν ῥωμαϊκοῖς eam cóstituit differentiá inter δίκην & παραγραφὴν, actionem videlicet, & exeptioné: quòd δίκη lité faciat, παραγραφὴ, verò perimat, παραγραφὴ ἀναιρεῖ καὶ λύει κρίσιν, δίκη εἰσάγει. Et elegáter cóparat exceptioné Tribunatui plebis. Ná vt Tribunatus non tam erat magistratus, quàm magistratui opponebatur: ita exceptio non tam est lis, quàm perimit litem.

Cur autem à Marco Tullio exceptio actioni dicitur sub iici, ratio huius rei est in promptu, quia videlicet vtraque simul, atque coniunctim à Prætore dabatur: quòdque vno contextu & tenore adderetur actioni hoc modo: *Quint. Seruili, iudex esto, si paret. C. Seium L. Tit. ex causa crediti C. dare oportere, nisi de non petenda ea pecunia inter se pepigerint, C. Sei. L. Tit. iudex con-*

demna. vnde exceptiones (quo verbo generaliter ſumpto replicationes comprehendi conſtat) iudiciorum eſſe conditiones poſſumus aſſerere Vt enim pura inſtitutio, pura ſtipulatio, conditionali opponitur: ſic & purum iudicium ei quod ſub exceptione dabatur, id eſt ſub cõditione illa, qua exceptio actionem excluſura comprehendebatur; præſertim cum exceptio conditionis modo, per verba *niſi*, vel *ſi non*, vel *extra quam ſi*, aliudue ſimile & eiuſdem poteſtatis concipiebatur, vt ex illo Mar. Tull. loco apparet *Agit is (inquit) cui manus præciſa eſt, iniuriarum. poſtulat is qui cum agitur, à Prætore exceptionem.* EXTRA QVAM SI IN REVM CAPITIS PRÆIVDICIVM FIAT. *Hic is qui agit, iudiciũ parũ poſtulat: ille qui cũ agitur*, exceptionẽ addi ait oportere: exceptio illi, pro cõditione; vt Senecæ, dũ ita ſcribit, *ſpõſũ deſcẽdã, quia promiſi: ſed nõ ſi ſpõdere in incertũ iubebis, ſi fiſco obligabis. Subeſt, inquam, tacita exceptio,* SI POTERO, SI DEBEBO. *Si hæc ita erunt, effice vt idem ſtatus ſit, cum exigis, qui fuit cum promitterem.* *Lib. 2. de invent.* *Lib. 4. de benef. cap. 35.* *Epiſt. 6.*

Comparatæ igitur iſtæ exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus ageretur, cum nimirum ſæpe accideret (vt Iuſtinianus ait) *vt licet ipſa perſecutio, qua actor experiretur, iuſta eſſet: iniqua tamen eſſet aduerſus eũ, cũ quo ageretur*; verbi gratia, ſi metu, vel dolo adductus aliquis ſtipulanti promiſiſſet. Si quis quaſi credendi cauſa pecuniam ſtipulatus fuiſſet, nec numerauiſſet, iuuabatur exceptione doli & metus, atque etiam non numeratæ pecuniæ: idem iuris erat in exceptione pacti conuenti, in iuriſiurandi exceptione: idem denique in exceptione rei iudica- *Inſtit. tit. de except. §. 1.* *L. 2. §. 3. ff. de except.*

tæ, quæ & præiudicium dicebatur: de quo Fabius lib. 5. cap. 2. præiudicium est defensio ex sententia prius dicta, vel in futurum danda; eaque firma erat, si proponeretur iudicatum in ea ipsa causa de qua rursus ageretur. Nam præiudicium in alia pari vel simili causa, (quod exemplum vocat Fabius) non obfuisset, quia exemplis iudicandum non erat, l. nemo c. de senten. & interloc.

Vnde vides has exceptiones vt & cæteras, quæ aut ex legibus, vt ex lapsu temporis, aut ex Senatusconsultis, vt ex Macedoniano, & Velleiano, rectè peréptorias dictas: quia nimirū perimebāt & enecabāt omnino obligationes, inanesque reddebant actiones. Cæterum illud notandum, has exceptiones opponi potuisse, vel litis initio, vel post litem contestatam, quò præcipuè distinguebātur à dilatoriis: quas nimirum oportebat initio litis opponi, vel in ipso limine actionis, vt Symmachus loquitur; cuius quidem differentiæ, etiam hæc addi ratio potest: quòd nimirum illæ ex causis descendant, hæ vero ex personis, & par erat initio litis, personas quibus iudicium constat, certas constitui, veluti iudicis, vel actoris, vel rei, vel procuratoris.

DE SATISDATIONIBVS, QVÆ hinc inde in iure præstabantur.

CAP. 30.

INter cõtentiones istas, quæ super exceptionibus translationibusque ante litem contestatam mouebantur, satisdationes à litigatoribus, vel ab eorum procuratoribus, inuicem stipulabantur: videlicet IVDICATVM SOLVI, & REM RATAM HABERI. Satisdatio autem illa ideo dabatur, teste Marco Tullio, *vt res iudicio facto parata esset*. Et à reo quidẽ exacta videtur tãtum in iudiciis in rem, nõ etiã in iudicijs in personam. Vnde Asconius litem vindiciarum definiens: *lis* (*inquit*) *vindiciarum est, cum litigatur de ea re apud Prætorem, cuius incertum est quis debeat esse possessor*; & ideo is qui tenet, satisdat pro præde, litis vindiciarum aduersario suo, quô illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua iurgium est. Quô & pertinet illud Iustiniani. *Olim si in rem agebatur, satisdare possessor compellabatur: vt si victus esset, nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationẽ: potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus ei⁹*; quô denique spectat Pauli illud è sentẽtiis, *quoties hæreditas petitur* (*quæ vindicatio est generalis*) *satisdatio iure desideratur: & si satisdatio non detur, in petitorem hæreditas transfertur: & cæt.*

Pro Quintio.

L. si plurimũ §. ff. de noxal act. l. qui ex parte ff. de interrog. actio.

Instit. de satisdat.

Sed ipse puto, etiam in iudiciis in personam, si ex edicto Prætoris dies 30. bona possessa fuissent, reum

Pro Quinti.

L. qui rem ff. de reg. iur. L. hac autem §. vlt. ff. quib. ex cauſ. in poſſeſſ. eat.

ſatiſdare debuiſſe IVDICATVM SOLVI, vt à poſſeſſione diſcederetur; hoc indicante Tullio dum ait, (*Næuius*) *à Prætore poſtulat, vt ſibi Quintius iudicatum ſolui ſatiſdet, ex formula, quod ab eo petat,* CVIVS, EX EDICTO PRÆTORIS ROMANI BONA DIES 30. POSSESSA SINT; *non recuſabat Quintius, quin ita ſatisdare deberet, ſi bona poſſeſſa eſſent ex edicto*; erat autem inter Næuium, & Quintium lis de ſocietate, ergo actio in perſonam. Quin verò in vtriſque iudicijs, ſatisdatio illa à procuratore, vel defenſore deſideraretur, dubitauit nemo: cum dictet apertè regula, neminem alienæ litis eſſe idoneum defenſorem, ſine ſatiſdatione; nec vnquam haberi locupletem, qui rem alienam defendit. Huius autem ſtipulationis, IVDICATVM SOLVI, hanc fuiſſe formulam reperio; *Quod fundum Tuſculanum, quem poſſidet L. Titius, ab eo vindicaturus ſum: cuius rei Caius Aquilius iudex datus eſt eam rem rectè defendi, aut ſi ea res ſecundum me heredemue meum erit iudicata; quod à C. Aquilio iudicatum erit, id rectè præſtari, dolumve malum abeſſe, abfuturumque eſſe, & quandiu res non defendatur, aut ſi quod huius rei iudicatum erit non præſtetur, doluſue malus non aberit, quanti ea res eſt dari.*

Pro Roſcio. Comœd.

In diuinat.

Cautionem verò REM RATAM HABERI dare ideo procurator cogebatur; quia iure iſto antiquo, ferri non poterat, qui præter domini voluntatem, ad alienam cauſam accederet; vnde Cicero, *alteri nemo petit, niſi qui cognitor eſt factus; rectè alieno nomine lege agit, ſi tamen de rato caueat*; & idem alibi, *quis neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum cauſa*

lex sit instituta? & paulo post *in huiusmodi re, an quisquam tam impudens reperiatur, qui ad alienam causam inuitis ijs, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat?* Secus enim, res rursus in iudicium deduci potuisset, vt Iustinianus ait; cui maxime conuenit præclarus ille Tullij locus, *Et si fortasse ego à te huius voluntarius procurator petam, quod ipse cui debes, se incommodo exacturum negat. At verò, inquam, tibi ego, Brute, non soluam, nisi prius à te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem, non illum quidem tibi molestum, sed assiduum tamen, & acrem fore.*. §. 1. Inst. de satisd. In Bruto.

Satisdationes autem illæ, & præcipuè IVDICATVM SOLVI, non simplices erant, non nudæ: imo verò maximæ. Fiebant enim prædibus, & prædiis, vt dicitur. Fiebant CVM SPONSORE ASSIDVO, vt est in 12. tab. id est, cum locuplete fideiussore, (*locuples appellatus est assiduus*, vt Aelius ait apud Tullium, *ab asse dando*). Ideo Iustinianus, rei pro suo procuratore satisdantis bona, suorumque hæredum obligari voluit: quod hoc casu propè singulare erat: quòd alias non nisi in populi negotiis adhiberi solebat. Id tamen optima ratione institutum, ne videlicet iudiciorum auctoritas tam facilé eluderetur. Sed ea quidem res videtur postea immutata vastato orbe Romano, bellis tum domesticis, cum externis; cum nimirum in tanta paucitate, & paupertate hominum, atque etiam ipsa animorum ferocia, ex bello In topic.

continuo, non facile inuenirentur fideiussores; aut si reperirentur, vix essent idonei; adeo vt paulatim sublatis istis iudiciarijs satisdationibus, nudæ tantum cautiones, nudæque repromissiones remansisse videantur, vt passim legere licet in libris nostris.

DE IVRAMENTO CALVMNIÆ, dilationis, & pecuniæ datæ.

CAP. 32.

Lim etiam moris erat, vt qui ad iudicium alterum prouocaret, sponsione certæ pecuniæ illum lacesseret, in hæc verba, *spondesne quadraginta si mea sit hæreditas, si fundus Tusculanus sit meus, si res quam detines mea sit, id est, si probauero hæreditatem meam esse, & cæt.* cui reus ita respondebat, *spondeo, & tu spondes ne idem:* idque restipulari erat; pecunia autem ista *Sacramentum* dicebatur, aut *sponsionis pignus*, vt Isidorus ait, vt & Varro; *Ea pecunia* (inquit) *quæ in iudicium venit in litibus, Sacramentum, à sacro dictum; nam qui petebat, & qui inficiabatur de alijs rebus, vterque quinquagenos asses ad Pontificem deponebat: de alijs rebus item certo alio legitimo numero assium. Qui iudicio vicerat, suum sacramentum à sacro auferebat: victi ad ærarium redibat.* Et item Festus, *sacramentum* (inquit) *æs significat, quod pœnæ nomine penditur, siue eo quis interrogatur, siue contenditur: id in alijs rebus quinquaginta assium, est, in alijs rebus quingentorum inter eos, qui iudicio*

Lib. 5. ethimol. lib. 4. de ling. lat.

Alij quingenti æris ad Ponté.

inter se contendunt; qua de re, lege L. Papirij sancitum est his verbis: quicumque Prætor post hac factus erit, qui inter ciues ius dicet, tres viros capitales populum rogato, ijque triumviri capitales, quicumque ex hac lege facti erunt, sacramenta exigunto, iudicantoque; eodemque iure sunto, vti ex legibus, plebeique scitis exigere, iudicare, esseque oportet. Sacramenti autem nomine id æs dici cœptum est, quod & propter ærarij inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem consumebatur id in rebus diuinis, hæc Festus;

Fuit etiam in vsu, vt actor cautionem daret decimæ partis litis calumniæ nomine: quam præstare postmodum cogebatur, si eius appareret calumnia in agendo. Postea verò sublatæ sunt omnino sponsiones istæ, atque etiam ipsa cautio decimæ partis litis; & pro eis introductum est iuramentum calumniæ, quo nimirum adigeretur vtraque pars initio litis, iurare, *non se calumniandi, animo litem intendere vel ad inficias ire: sed iuris sui opinione & fiducia fretum* Et quamuis Iustinianus se profiteatur auctorem istius iuramenti: reperio tamen id tempore Ciceronis in vsu fuisse; quod animaduerti ex oratione pro Qu. Roscio, vbi sic scribit, *Prò dij immortales: esse ne quenquam tanta audacia præditum, qui quod nomen referre in tabulas timeat, id petere audeat? quod in codicem iniuratus referre noluit, id iurare in litē nō dubitet?* Et alibi pro Sylla, *vos* inquit *dij patri ac penates testor, integro animo ac libero P. Syllæ causam defēdere* & cæt. Id autē Atticorū exemplo fortè introductum, quibus nimirum duplex iusiurandum in hac re erat, προωμοσία, & ἀντωμοσία: προωμοσία, teste Polluce, iusiurandum erat, quo primùm

debebatur petebat:tempore,qui ante diem vel conditionis euentum: loco, qui quod certo loco dari sibi stipulatus fuerat, in alio purè petebat:causa denique plus petebat, qui qualitate plus petebat; puta (vt nostrorum vtar exemplo,) si vinum generaliter stipulatus,specialiter Campanum peteret:plus namque petere videbatur, quia electionem aduersario tolleret, & vinum peteret excellentissimum; tale enimCampanum fuisse Florus indicat,cum ita scribit

L. 1. cap. 1. *Omnium non modo Italia, sed toto orbe terrarum, pulcherrima Campaniæ plaga est. Nihil mollius cælo:denique bis floribus vernat. Nihil vberius solo: ideo Liberi, Cererisque certamen dicitur & cet. Hic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus. & cet.*

Cæterum aduersus hæc pericula tum inconcinnæ formulæ, tum pluris petitionis difficilis olim restitutio erat:nisi fortè minor esset xxv.annis;huic enim in his rebus, sicut in alijs causa cognita succurri poterat, si lapsus iuuentute fuerat; vt & fortè maiori xxv.annis, si tam magna causa iusti erroris interueniebat, vt etiam quisque cõstantissimus labi posset. Qua de re sic eleganter Seneca, *Hâc* (inquit) *ad summum bonum itur: per istud philosophiæ sunt nigræ, & turpes, infamesque etiam ad album sedentibus, exceptiones. Quid enim aliud agitis, cum eum quem interrogatis, scientes in fraudẽ inducitis, quàm vt formula cecidisse videatur? Sed quemadmodum illum Prætor: sic hos philosophia in integrum restituit.* Cui rectè Tullij illud addendum, *adeo ad verba rẽ non esse deflectẽdam inquit, vt propterea consiliũ ratio & authoritas relinquantur, nec enim sermonem quotidianum cohærere*

§. si quis agẽs instit. de actio.

Epist. 48.

Pro Cæcina.

rere

rere, si verba inter nos aucupabimur. Refert etiam Suetonius Claudium Cæsarem ex æquo & bono horum instituisse actiones, qui plus petendo formula excidissent.

Postea autem hæc omnia, vt dura nimis & acerba vel omnino sublata sunt, vel sane coarctata. Sublatæ sunt, & penitus eradicatæ istæ actionum præcisæ formulæ lege in id expresse à Constantino lata. Coarctatus autem, hic pluris petitionis rigor, cum à Zenone, tum à Iustiniano: adeo vt postmodum, qui tempore plus peteret, Zenonis lege sumptus amitteret litis, & inducias debitoris duplicare cogeretur; qui verò re, causa, & loco plus peteret, Iustiniani lege damnum per sportulas illatum triplo compensaret. Alibi tamen legimus Iustiniani constitutionem, quæ in odium calumniæ, hoc statuit: vt si quis dolo extorsisset maioris pecunia quàm deberetur cautionem, ex eaque debitorem in ius vocasset, & calumniose lite fatigasset, huius fraudis conuinctus perderet totum debitum.

L. 1. de form. & impetr. act. sublatis.

§. hodie. instit. de except.

§. sed hæc Instit. de actio.

In l. vnic. C. de plus petit.

DE EXCEPTIONIBVS PEREMPTORIIS.

CAP. 29.

SVperiores exceptiones translationes more rhetorum ideo appellaui: quia dum de his contendebatur, tempus differendum erat constituendi iudicij: quippe quæ petebantur aliunde, quam ex principali controuersia,

Q

vnde auctor Rhetor. ad Herennium lib. 2. *Ergo*, inquit *præscriptio, siue translatio esse videtur quædam exceptio.* Hisque rectè Budæus noster cóparat eas depulsiones quæ vulgò apud nos fines nó procedēdi dicūtur: quæque ante iudicij constitutionem opponi solent. Exceptiones autem de quibus mihi dicendum hoc loco, & quas more nostrorum peremptorias appellaui, eæ erant quæ, vt petitæ ex controuersiæ visceribus, intentioni actoris oppositæ, vel in ipso litis initio, vel in reliquo iudicij progressu: eam elidebant eludebantque; vnde & Vlpianus eas explicās appellat exclusiones, quæ opponi cuiusque rei actioni solerent, ad excludēdum id, quod in intentionem deductum esset; adeo vt si actio dici telum possit, ita & exceptio clypeus, ac veluti aries quo actio infringebatur. Vnde. Plutarch⁹ ἐν ῥωμαικοῖς eam cóstituit differentiā inter δίκην & παραγραφὴν, actionem videlicet, & exeptionē: quòd δίκη litē faciat, παραγραφὴ, verò perimat, παραγραφὴ ἀναιρεῖ καὶ λύει κρίσιν, δίκη εἰσάγει. Et elegāter cóparat exceptionē Tribunatui plebis. Nā vt Tribunatus nòn tam erat magistratus, quàm magistratui opponebatur: ita exceptio non tam est lis, quàm perimit litem.

Prioribus annot. in pandectas.

L. 2. ff. de except.

Cur autem à Marco Tullio exceptio actioni dicitur subiici, ratio huius rei est in promptu, quia videlicet vtraque simul, atque coniunctim à Prætore dabatur: quòdque vno contextu & tenore adderetur actioni hoc modo: *Quint. Seruili, iudex esto, si paret. C. Seium L. Tit. ex causa crediti C. dare oportere, nisi de non petenda ea pecunia inter se pepigerint, C. Sei. L. Tit. iudex con-*

demna. vnde exceptiones (quo verbo generaliter sumpto replicationes comprehendi constat) iudiciorum esse conditiones possumus asserere Vt enim pura institutio, pura stipulatio, conditionali opponitur: sic & purum iudicium ei quod sub exceptione dabatur, id est sub cõditione illa, qua exceptio actionem exclusura comprehendebatur; præsertim cum exceptio conditionis modo, per verba *nisi*, vel *si non*, vel *extra quam si*, aliudue simile & eiusdem potestatis concipiebatur, vt ex illo Mar. Tull. loco apparet *Agit is (inquit) cui manus præcisa est, iniuriarum. postulat is qui cum agitur, à Prætore exceptionem.* EXTRA QVAM SI IN REVM CAPITIS PRÆIVDICIVM FIAT. *Hic is qui agit, iudiciũ parũ postulat: ille qui cũ agitur,* exceptionẽ addi ait oportere: exceptio illi, pro cõditione; vt Senecæ, dũ ita scribit, *spõsũ descẽdã, quia promisi: sed nõ si spõdere in incertũ iubebis, si fisco obligabis. Subest, inquam, tacita exceptio,* SI POTERO, SI DEBEBO. *Si hæc ita erunt, effice vt idem status sit, cum ixigis, qui fuit cum promitterem.* *Lib. 2. de inuent.* *Lib. 4. de benef. cap. 23.* *Epist. 6*

Comparatæ igitur istæ exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus ageretur, cum nimirum sæpe accideret (vt Iustinianus ait) *vt licet ipsa persecutio, qua actor experiretur, iusta esset: iniqua tamen esset aduersus eũ, cũ quo ageretur*; verbi gratia, si me tu, vel dolo adductus aliquis stipulanti promisisset. Si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuisset, nec numerauisset, iuuabatur exceptione doli & metus, atque etiam non numeratæ pecuniæ: idem iuris erat in exceptione pacti conuenti, in iurisiurandi exceptione: idem denique in exceptione rei iudica- *Iustit. tit. de except. §. 1.* *L. 2. §. 3. ff. de except.*

tæ, quæ & præiudicium dicebatur: dequo Fabius lib. 5. cap. 2. præiudicium est defensio ex sententia prius dicta, vel in futurum danda; eaque firma erat, si proponeretur iudicatum in ea ipsa causa de qua rursus ageretur. Nam præiudicium in alia pari vel simili causa, (quod exemplum vocat Fabius) non obfuisset, quia exemplis iudicandum non erat, l. nemo c. de senten. & interloc.

Vnde vides has exeptiones vt & cæteras, quæ aut ex legibus, vt ex lapsu temporis, aut ex Senatusconsultis, vt ex Macedoniano, & Velleiano, rectè peremptorias dictas: quia nimirũ perimebãt & enecabãt omnino obligationes, inanesque reddebant actiones. Cæterum illud notandum, has exceptiones opponi potuisse, vel litis initio, vel post litem contestatam, quò præcipuè distinguebãtur à dilatoriis: quas nimirum oportebat initio litis opponi, vel in ipso limine actionis, vt Symmachus loquitur; cuius quidem differentiæ, etiam hæc addi ratio potest: quòd nimirum illæ ex causis descendant, hæ vero ex personis; & par erat initio litis, personas quibus iudicium constat, certas constitui, veluti iudicis, vel actoris, vel rei, vel procuratoris.

DE SATISDATIONIBVS, QVÆ hinc inde in iure præstabantur.

CAP. 30.

INter cõtentiones istas, quæ super exceptionibus translationibusque ante litem contestatam mouebantur, satisdationes à litigatoribus, vel ab eorum procuratoribus, inuicem stipulabantur: videlicet IVDICATVM SOLVI, & REM RATAM HABERI. Satisdatio autem illa ideo dabatur, teste Marco Tullio, *vt res iudicio facto parata esset.* Et à reo quidẽ exacta videtur tãtum in iudiciis in rem, nõ etiã in iudicijs in personam. Vnde Asconius litem vindiciarum definiens: *lis (inquit) vindiciarum est, cum litigatur de ea re apud Prætorem, cuius incertum est quis debeat esse possessor;* & ideo is qui tenet, satisdat pro præde, litis vindiciarum aduersario suo, quô illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua iurgium est. Quô & pertinet illud Iustiniani. *Olim si in rem agebatur, satisdare possessor compellabatur: vt si victus esset, nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationẽ: potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus ei⁹;* quô denique spectat Pauli illud è sentẽtiis, *quoties hæreditas petitur (quæ vindicatio est generalis) satisdatio iure desideratur: & si satisdatio non detur, in petitorem hæreditas transfertur: &c.*

Pro Quintio.

L. si plurimũ §. ff. de noxal act. l. qui ex parte ff. de interrog. actio.

Instit. de satisdat.

Sed ipse puto, etiam in iudiciis in personam, si ex edicto Prætoris dies 30. bona possessa fuissent, reum

satisdare debuisse IVDICATVM SOLVI, vt à possessione discederetur; hoc indicante Tullio dum ait, (*Næuius*) *à Prætore postulat, vt sibi Quintius iudicatum solui satisdet, ex formula, quod ab eo petat,* CVIVS, EX EDICTO PRÆTORIS ROMANI BONA DIES 30. POSSESSA SINT; *non recusabat Quintius, quin ita satisdare deberet, si bona possessa essent ex edicto*; erat autem inter Næuium, & Quintium lis de societate, ergo actio in personam. Quin verò in vtrisque iudicijs, satisdatio illa à procuratore, vel defensore desideraretur, dubitauit nemo: cum dictet apertè regula, neminem alienæ litis esse idoneum defensorem, sine satisdatione; nec vnquam haberi locupletem, qui rem alienam defendit. Huius autem stipulationis, IVDICATVM SOLVI, hanc fuisse formulam reperio; *Quod fundum Tusculanum, quem possidet L. Titius, ab eo vindicaturus sum: cuius rei Caius Aquilius iudex datus est eam rem rectè defendi, aut si ea res secundum me heredemue meum erit iudicata; quod à C. Aquilio iudicatum erit, id rectè præstari, dolum ve malum abesse, absuturumque esse, & quandiu res non defendatur, aut si quod huius rei iudicatum erit non præstetur, dolusue malus non aberit, quanti ea res est dari.*

Pro Quinti.

L. qui rem ff. de reg. iur. L. hac autem S. vlt. ff. quib. ex caus. in possess. eat.

Cautionem verò REM RATAM HABERI dare ideo procurator cogebatur; quia iure isto antiquo, ferri non poterat, qui præter domini voluntatem, ad alienam causam accederet; vnde Cicero, *alteri nemo petit, nisi qui cognitor est factus; rectè alieno nomine lege agit, si tamen de rato caueat*; & idem alibi, *quis neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa*

Pro Roscio. Comœd.

In diuinat.

lex sit instituta? & paulo post *in huiusmodi re, an quisquam tam impudens reperiatur, qui ad alienam causam inuitis ijs, quorum negotium est, accedere aut aspirare audeat?* Secus enim, res rursus in iudicium deduci potuisset, vt Iustinianus ait; cui maxime conuenit præclarus ille Tullij locus, *Et si fortasse ego à te huius voluntarius procurator petam, quod ipse cui debes, se incommodo exacturum negat. At verò, inquam, tibi ego, Brute, non soluam, nisi prius à te cauero, amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem, non illum quidem tibi molestum, sed assiduum tamen, & acrem fore.* — *§. 1. Inst. de satisd.* — *In Bruto.*

Satisdationes autem illæ, & præcipuè IVDICATVM SOLVI, non simplices erant, non nudæ: imo verò maximæ. Fiebant enim prædibus, & prædiis, vt dicitur. Fiebant CVM SPONSORE ASSIDVO, vt est in 12. tab. id est, cum locuplete fideiussore, (*locuples appellatus est assiduus*, vt Aelius ait apud Tullium, *ab asse dando*). Ideo Iustinianus, rei pro suo procuratore satisdantis bona, suorumque hæredum obligari voluit: quod hoc casu propè singulare erat: quòd alias non nisi in populi negotiis adhiberi solebat. Id tamen optima ratione institutum, ne videlicet iudiciorum auctoritas tam facilé eluderetur. Sed ea quidem res videtur postea immutata vastato orbe Romano, bellis tum domesticis, cum externis; cum nimirum in tanta paucitate, & paupertate hominum, atque etiam ipsa animorum ferocia, ex bello — *In topic.*

inter se contendunt; qua de re, lege L. Papirij sancitum est his verbis: quicumque Prætor post hac factus erit, qui inter ciues ius dicet, tres viros capitales populum rogato, ijque triumviri capitales, quicumque ex hac lege facti erunt, sacramenta exigunto, iudicantoque; eodemque iure sunto, vti ex legibus, plebeique scitis exigere, iudicare, esseque oportet. Sacramenti autem nomine id æs dici cæptum est, quòd & propter ærarij inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem consumebatur id in rebus diuinis, hæc Festus;

Fuit etiam in vsu, vt actor cautionem daret decimæ partis litis calumniæ nomine: quàm præstare postmodum cogebatur, si eius appareret calumnia in agendo. Postea verò sublatæ sunt omnino sponsiones istæ, atque etiam ipsa cautio decimæ partis litis; & pro eis introductum est iuramentum calumniæ, quo nimirum adigeretur vtraque pars initio litis, iurare, *non se calumniandi, animo litem intendere vel ad inficias ire: sed iuris sui opinione & fiducia fretum* Et quamuis Iustinianus se profiteatur auctorem istius iuramenti: reperio tamen id tempore Ciceronis in vsu fuisse; quod animaduerti ex oratione pro Qu. Roscio, vbi sic scribit, *Prò dij immortales: esse ne quenquam tanta audacia præditum, qui quod nomen referre in tabulas timeat, id petere audeat? quod in codicem iniuratus referre noluit, id iurare in litē nō dubitet?* Et alibi pro Sylla, *vos* inquit *dij patri ac penates testor, integro animo ac libero P. Syllæ causam defēdere* & cæt. Id autē Atticorū exemplo fortè introductum, quibus nimirum duplex iusiurandum in hac re erat, προωμοσία, & ἀντωμοσία· προωμοσία, teste Polluce, iusiurandum erat, quo primùm

id non facere se calumniandi animo. Sed quantum ad probationes attinet, Iustinianis nouella sua constituit, vt non toties, sed semel, & initio tantum litis, iuraret vtraque pars se differendi negotij causa probationes ab aduersario minime petiturum, illudque iuramentum appellat dilationis. Voluit & alia constitut. Iustinianus actores iurare & cauere sese intra duos ad summum menses litem contestaturos: vel omne damnum ijs, qui conuenti essent, in duplum restituturos; idque, vt reprimeretur improbitas ipsorum actorum:

L. vlt. C. de quest.

49.

Nouell. 46. de execut. §. 1.

Aliud etiam iusiurandum à litigatoribus initio litis ex S. C. exigebatur, quod iuramentum de pecunia data dicebatur; cuius fit mentio apud Plinium iuniorem in hæc verba, *Omnes qui quid negotij haberēt, iurare priùs quàm agerent iubebantur, nihil se ob aduocationem cuiquam dedisse, promisisse, cauisse.* Quod & renouauit Iustinianus, nouella 124. Ibi enim vult, vt iurent litigatores, nihil se iudicibus, alijsue personis patrocinij causa, dedisse, cauisse; præterquam honoraria aduocatis, & sportulas exequutoribus, quod etiam vult iterari in causa appellationis: & præstari quoque in consistorio principis. Sed hactenus de præparatorijs iudiciorum satis dictum. Nunc agendum est, de iudicio faciendo, ducto initio à litis contestatione, vt & ista est iudicij totius fundamentum.

Lib. 5. epist. Rufo.

DE LITIS CONTESTATIONE.

CAP. 33.

O modo moreque ordinato iudicio, litem contestabantur: id est eius rei, de qua controuersia erat apud iudicem, ab vtraque parte narratio fiebat, præsentibus testibus; hoc enim propriè est, litem contestari: vt indicant verba illa apud Macrobium, *iubent dicere, quorum negotium est, narrant: iudex testes poscit*; quibus sic Festus adstruit, *contestabatur lis, cum ordinato iudicio vtraque pars dicebat, testes estote*: & Iustinianus etiam dum ait, *lis contestata est, cum iudex per narrationem negotij, & responsionem, causam audire cœperit.* Rectè autem à Græcis litis ista contestatio, προκατάρξις τῆς δίκης dicitur, quòd initium det iudicio.

L. 1. C. de lit. contest.

Dixi quidem supra vocationem initium esse actionis: sednō iudicij. Propriè enim tunc dicitur incipere iudiciū, & res in iudiciū deduci, cū sit ista contestatio. Tempus autē litis cōtestandæ definiebatur olim post decem dies: deinde post viginti ab oblatione libelli, auctore Iustiniano nouella 53. Ante id tempus lis contestabatur inutiliter; totidem enim dies reo dabantur ad deliberandum: vtrum cedere, an contendere deberet.

DE CONDICTIONE DIEI, ET *Eremodicio.*

CAP. 34.

Ite conteſtata, diem condicebant litigatores: id eſt ſibi inuicem denuntiabant, quo conuenirent accepturi iudicium. Condicere enim eſt, ſimul dicere, auctore Feſto: & quaſi communi conſenſu cõſtituere, quò quid fiat. vnde condicere cœnam, dictũ Ciceroni, & Suetonio. Morem autẽ iſtum, verba illa demõſtrãt apud Plautum, & Gellium: SI STATVS CONDICTVSVE DIES CVM HOSTE. Sed multo planius, locus ille Tullij rem omnem explicat; *Quid enim factum eſt? veniſti domum vltro Roſcij: ſatisfeciſti: quod temere commiſiſſes, in iudicium vt denuntiares: rogaſti, vt ignoſceret: te affuturum negaſti: deberi tibi ex ſocietate nihil, clamitaſti*; vbi denuntiare pro condicere. *Cicero ad Titulum. Sueto. in Tiberio.* *In curcul.* *lib. 16. c. 4.* *Pro Comœdo.*

Sed ſanè hoc nemo elegantius expoſuit Aſconio, dum ſic ſcribit, *comperendinatio eſt, ab vtriſque litigatoribus inuicem ſibi denuntiatio, in perendinum diem; namque cum in rem aliquam agerent litigatores, & pœna ſe ſacramenti peterent, poſcebant iudicem, qui dabatur poſt tertium diem: quo dato deinde inter ſe in perendinum diem, vt ad iudicium venirent, renuntiabant.* Eoque pertinent, notæ illæ apud Valerium Probum, I. D. T. S. P. *in diem tertium ſiue perendinum.* Quam formulam Cicero in Mu- *Verr. 3.*

ræna exagitat. Illæ autem denuntiationes à Iustiniano sublatæ sunt, vt videre est in §. sic itaque disc. Inst. de act. Quod & repetitum ab Impp. Aug. Hon. & Theod. statutumque, vt si quis actioné institueret, is omissis denuntiationum ambagibus, earumque interuallis, statim in ipso iudicio ré, causamque suam exponeret, l. si quis 6. C. Theodos. de denunt. vel edit. sed interim apud eos manserat ea ciuilitas, vt priusquam ageretur, admonerent & interpellarent debitorem: ne videlicet securum eum actor opprimeret ex improuiso. A Græcis códictio ista κονδικτίκιος δανειακὸς, dicebatur, vt passim apud Demosthenem videre licet.

Si vero códicta die non adfuisset reus, atque etiam tribus edictis aut denuntiationibus, aut litteris adesse iussus, presentiá sui, per cótumaciá facere detrectasset; iudex nihilominus causam à presente iubebat peragi; idque eremodicium dictú, id est, litis inchoatæ per contestationem desertio; verbum ἀπὸ τῆς ἐρήμου δίκης compositum, quod desertam litem sonat, Ἔρημον auté δίκην Hesychius exponit μονομερῆ ἀγῶνα, ὅταν μὴ ἀπαντήσας ὁ διωκόμενος, καταδικασθῇ, cuiusmodi iudicia

L. 8. C. quo & quando iud. sent. prof. vno tantum ex litigatoribus constant, vt in specie l. vlt. ff. ad senatus. Trebel. Morem autem istum sic Iustinianus explicat *consentaneum iuri fuit* (inquit) *temporibus ad presentiam partis aduersæ præscriptis, Presidem prouinciæ impleta iuris solemnitate, & aduersario tuo ternis literis, vel vno pro tribus peremptorio edicto, vt presentiam*

L. de vnoquoque ff. de re iud. *sui faciat commonefacto; si in eadem contumacia perseuerauerit presentis allegationes audire, & pronuntiare.* Idque in odium contumaciæ sancitum; nam regulariter, nec

causæ cognitio, nec pronuntiatio ex iuris solemnitate fieri poterat, nisi præsente vtraque parte; quod erat ex illa lege 12. *presentibus omnibus litem addicito.*

DE IVDICIS, ET IVDICII DATIONE.

CAP. 35.

Lite contestata, dum dies tertius, condictusq; expectabatur: iudicē iudiciū que postulabāt litigatores: vt ex illo Asconij loco colligitur quem capite proximo citauimus. Nō enim prius iudicem Prætor dabat, nec componebat iudicium, quàm ab eo inquisita, audita, cognitaque vtrinque causa fuisset, eodem auctore Asconio. *Verr. 3.* Formula autem postulandi iudicis hæc erat. IVDICEM ARBITRVMVE POSTVLAMVS, VTI DES IN TERTIVM DIEM, SIVE PERENDINVM; vt ex Muræniana, & Cæciniana Ciceronis apparet: vbi cum legitur, *postulamus*: id ita accipe, quia necessum erat vt vtraque pars in collocando iudice consentiret; vnde illa verba, inter eos hac in re solemnia; SI ALIVM PROCAS, NIVE EVM PROCAS, id est poscis, vt auctor est Festus; Oportebat namque prius inter se, de iudice conuenire, deinde à Prætore, eum postulare; vt supra ex Tullio Valerio, & nostris patefecimus.

Formula autem dandi iudicis, iudiciique hæc erat C. AQVILI IVDEX ESTO, ET SI PARET REM ITA ES-

SE, PRONVNTIA. Singulas iudiciorum formulas scire si desires, consule doctum istum Præsidem, hac in re tam variũ, tam curiosum: hic enim actum nolo agere. In hac autem formula, cum legitur, si paret, id ita intellige, quod Prætor dato iudici, nudam simplicemque veritatis inquisitionem (quæ facti) commendabat, vt & supra ex Seneca docuimus; Prętor enim de causa cognoscebat, vt quo iure actor reũ in ius traheret, quo item se defenderet reus, definiret; iudex verò datus, de causa cognoscebat, vt videret, an sic se res haberet, quemadmodum ea tum ab actore, tum à reo, coram prætore dicta erat; Illud enim fuisse dati iudicis officium, ex Vlpiani verbis probari potest, *quo fit vt eo casu ipse iudex, apud quem hoc iudicium agitur, cognoscat an cohæres sit.* Si autem de iure controuerso quæstio fuisset, causam Prętor iudici nõ demandabat; sed ad centumviros remittebat, quibus & ipse præerat; quod apertè Tullius indicat his verbis, *Nam quòd maximas Centumvirales causas in iure positas, protulisti: quæ tandem earum causa fuit: quæ ab homine eloquenti, iuris imperito, non ornatissimè potuerit dici?* Cui & adstruit Fabius, dum in hunc modum scribit: *Id accidit aliquando vtrique parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de iure quæritur: vt apud Centumviros, filius an frater debeat esse intestato hæres.*

cap. 13.

L. 30. ff. de pact. dotal. l. 22. §. 6 ff. soluto. matr.

L. 1. ff. fam. herci∫c.

Lib. 1. de orato.

Lib. 4. cap. 2.

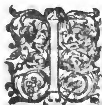
Hoc verò Prætoris munus, in causis siue ad Centumviros, siue ad selectos iudices reijciendis dum tracto; Atheniensium recordor: apud quos magistratus certi erant, quorum idem munus, in litibus in singula fora remittendis, pro earum qualitate varia

ria; Iique ideo dicebantur εἰσαγωγεῖς, id est, introductores: vnde & δίκη εἰσαγώγιμος dicta est lis, quæ per leges à magistratu introduci, nec ab eo repudiari potuit; idque tetigit Harpocration, cum quid sit ἡγεμονία δικαστηρίων exponit.

Itaque causa à Prætore, vel apud Centumviros, vel apud selectos iudices introducta, litigatores eos adibant, ac primum verba ista solemnia pronuntiabant, *testes estote*; dein cognosci causam, audirique patronum postulabant. Sed quis olim mos fuerit in foro dicendi, dispiciamus; acturi postea de testimoniis, & cæteris *iudicij partibus*.

DE VETERE IN IVRE DICENDI modo.

CAP. 36.

IVsso patrono dicere, vel à prætore Centumviris præsidente, vel ab alio iudice: ei consurgendum erat. Stantem enim dicere eum oportebat, auctore Fabio dum scribit *cum iudex aut Prætor dicere de causa iusserit, leuiter consurgendum*: atque etiam in hæc verba *ipse cum Tribunus essem abstinui causis agendis: primùm, quòd deforme arbitrabar cui assurgere, cui loco cedere omnes oporteret, hunc omnibus sedentibus stare. & cæt.* Forma autē dicendi patronis, non semper eadem, similisve fuit; vt enim immutata tempora: sic & formæ, generaque dicēdi;

Lib. 11.

Lib. 1. epist. 23.

Aliud nãque sub Cicerone, sub Hortensio, Gracchis, Bruto Carbone, Cœlio, Catone, Aspio; & aliud sub Cassio Seuero; aliud sub Tacito, Plinio, Suetonio, Apro Fabio. Illis enim æui prioris, longua principiorum præparatio, alté repetita narrationis series, multarum diuisionum ostentatio, mille argumentorũ genera, & quidquid Hermagoræ & Apollodori libris præcipitur, de voce, de gestu, de pronuntiatione, in honore erant; quòd his præcipuè primus ille populus, vt nouus, vt rudis, & imperitus, mirè capiebatur.

Alijs autem ætatis secundæ, à Cassio Seuero, (quem primum affirmãt flexisse ab illa vetere & antiqua dicendí via) longè strictior placuit oratio: sed non incultior, nec minus numerosior; quippe quibus dicendum erat, non iam apud populum istum rudem, sed apud eos iudices, qui hisce studiis imbuti, & instructi erant; adeo vt nouis & exquisitis eloquentiæ itineribus opus esset, per quę fastidium conditarum eiusmodi aurium possent effugere.

Mutatio autem hæc longioris orationis, assignata videtur Pompeio, lege in id expressè lata, dum tertium ageret Consulatum, vt Tacitus auctor est, in hæc verba, *tantò illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas dicere cogebatur, & liberæ comperendinationes erant, & modum dicendi sibi quisque sumebat: & numerus neque dierum, neque patronorum finiebatur. Primus tertio Consulatu Gn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti frænos eloquentiæ, ita tamen vt omnia in foro, omnia in legibus, omnia apud Prætorem gererentur.* Hæc

Dial. de clar. orato.

Tacitus; quibus Pompeium refrænatæ eloquentiæ auctorem citat: eius tamen legem in eam rem non profert; ſed tu ipſam pete ex Dione, qui docet ea lege reis ad dicendum tres horas: accuſatoribus verò duas duntaxat præſtitutas fuiſſe; in hæc verba, χρόνον τὸ τῷ μὲν διώκοντι δύο ὥρας, τῷ δὲ φεύγοντι τρεῖς δίδοσθαι ἐκέλευσε. Idque temporis clepſydra denotatum tradit; more nimirum ducto ab Atticis oratoribus, quibus etiam hora ex lege ad dicendum præfinita clepſydra notabatur. Vnde & illud ſpacium διαμεμετρημένην ἡμέραν appellabant. Erat autem clepſydra, vas perforatum, in quo (vt Veſparum interpres ſcribit) aquam infundebant, eamque fluere ſinebant vſque ad foramen; atque ita oratori ſilentiũ imponebãt, ne fortaſſe dicẽdo diẽ eximeret, atque alios ne dicerẽt impediret. Pollux autẽ miniſtrũ affuiſſe quendã ſcribit, qui dicebatur ἐφύδωρ, qui clepſydrę æqualitatem aſſeruaret. Lib. 40.

Quod optimè factum duco; tum quia periculoſa omnino erat effrænis illa, & tam liberè diffluens oratio. Eo enim modo oratores poterant, multa artificioſè inuoluere; & ita bonis, & incautis iudicibus, tenebras offundi & errorem obijci, plerumque contingebat; tum etiam quòd parum grata proiecta illa, & vaga oratio. Non enim [a] Tullium fero, nõ [b] Fabium, [c] non Plinium, clepſydram ipſam eloquentiæ inimicam affirmantes; imo ipſe laudo, amplectorque magis adſtrictam orationem & breuem; idque Pindari teſtimonio, dicentis,

Καιρὸν εἰ φθέγξαιο πολλῶν.
Πείρατα συντανύσαις

[a] epiſt. ad Quint.
[b] Lib. 12. cap. 6.
[c] lib. 8. epiſt.

In pith. od. 1. Ἐν βραχεῖ, μείων ἕπεται
Μῶμος ἀνθρώπων. ἀπὸ γὰρ κόρος ἀμβλύνει

Καιρὸν εἰ φθέγξαιο πολλῶν πείρατα συντανύσαις ἐν βραχεῖ,... Αἰανὴς ταχείας ἐλπίδας,id eſt,ſi oportunè cecineris,multarum rerum ſummas complicans breuiter, minor ſequitur reprehenſio hominum. nam prolixitas cótinua, obtundit celeres mentes.

Velim tamen in ea re, hoc prudens adhiberi conſilium,vt pro auditorum,captu aut rei ſubiecto,orator modo breuis, & conſtrictus; modo longus, & diffuſus fiat; quia profectò orationis modus, non in eo conſiſtit, qui dicit, ſed in eo qui audit. Qua ſententia vſus Plato, dum Antiſthenem, qui diſſerendo erat prolixior, admoneret ὅπ τῦ λόγου μέτρον ἐστιν οὐχ ὁ λέγων, ἀλλ᾽ ὁ ἀκούων; vnde & ipſe Pindarus ſcitè ait, magnas virtutes longuam orationem deſiderare: eum verò qui de re ardua breuiter dicere conſtituit, ſapientem auditorem requirere; verba illius hæc ſunt

Hymno. 9. pyt. Ἀρεταὶ δ᾽ αἰεὶ μεγάλαι πολύμυθοι.
βαιὰ δ᾽ ἐν μακροῖσι ποικίλλειν, ἀκοὰ
Σοφοῖς.. Ideoque oratori, ſi indoctos nactus ſit auditores, aut certe graue quoddam argumentum: prolixitas neceſſaria Quo modo accipiẽdum Plinii illud

Lib. 1. epiſt. 20. ex epiſtolis, *præuaricatio eſt, inquit, curſim & breuiter attingere quæ ſunt inculcanda, infigenda, repetenda. Nam pleriſque longiore tractu vis quædam & pondus accedit, vt corpori ferrum, ſic oratio animo, non ictu magis, quàm mora imprimitur*; nec mirum, ſi curſim dicere, præuaricari Plinius dixerit; nam & Symmachus epiſt. x. lib. 1: præſtare ait *iterando obtundere, quàm fraudare reticendo*; Cui & congruit Amianus Marcell. lib. 29. dum ait,

fallere non minus videtur, qui gesta præterit sciens: quàm ille qui nunquam facta fingit; atque etiam illud Plauti, in Querula, *peierat sæpe qui tacet, tantum est enim verum, quantum & falsum dicere.*

Vnde & à iudicibus, multis hoc indultum legimus, vt in eiusmodi grauissimis causis, quãtum vellent, dicerent; atque ipse Plinius auctor est, Theophanem in causa Bassi dixisse in noctem, atque illatis lucernis; cui & adde celebrem illam Papyrij dictatoris, cum Q. Fabio Magistro equitum contentionem: cui, Liuio auctore, *nox velut in prælio, certamini finem fecit.* Si verò lene exileque nactus argumentum orator, in eo desudet profusa & illustri oratione: hoc profecto ineptum duco, & putidum; Rectè enim Seneca, *non grandem, non illustrem afferre debet orationem, nisi qui causam parem inuenit*; Id namque est, quod dici vulgo solet, paruo pedi magnos inducere calceos; quod & lepidè irridet loco vulgari Martialis, dum sic in ineptum eius generis aduocatum. Lib. 8.

Non de vi, neque cæde, nec veneno; 6. Epigr. in Posthumum.
Sed lis est mihi de tribus capellis,
Vicini queror has abesse furto:
Hoc iudex sibi postulat probari,
Tu Cannas, Mitridaticumque bellum,
Et periuria Punici furoris,
Et Syllas, Mariosque, Mutiosque
Magna voce sonas, manuque tota.
Iam dic Posthume de tribus capellis.

Modus itaque dicendi qui fuerit antiquis, breuiter docet Marc. Tullius, in quadam sua epistola ad Pa-

DE LITIS CONTESTATIONE.

CAP. 33.

EO modo moreque ordinato iudicio, litem conteſtabantur: id eſt eius rei, de qua controuerſia erat apud iudicem, ab vtraque parte narratio fiebat, præſentibus teſtibus; hoc enim propriè eſt, litem conteſtari: vt indicant verba illa apud Macrobium, *iubent dicere, quorum negotium eſt, narrant: iudex teſtes poſcit*; quibus ſic Feſtus adſtruit, *conteſtabatur lis, cum ordinato iudicio vtraque pars dicebat, teſtes eſtote*: & Iuſtinianus etiam dum ait, *lis conteſtata eſt, cum iudex per narrationem negotij, & reſponſionem, cauſam audire cœperit.* Rectè autem à Græcis litis iſta conteſtatio, προκάταρξις τῆς δίκης dicitur, quòd initium det iudicio.

L. 1. C. de lit. conteſt.

Dixi quidem ſupra vocationem initium eſſe actionis: ſednó iudicij. Propriè enim tunc dicitur incipere iudiciũ, & res in iudiciũ deduci, cũ ſit iſta conteſtatio. Tempus auté litis côteſtandæ definiebatur olim poſt decem dies: deinde poſt viginti ab oblatione libelli, auctore Iuſtiniano nouella 53. Ante id tempus lis conteſtabatur inutiliter; totidem enim dies reo dabantur ad deliberandum: vtrum cedere, an contendere deberet.

DE CONDICTIONE DIEI, ET Eremodicio.

CAP. 34.

Ite conteſtata, diem condicebant litigatores: id eſt ſibi inuicem denuntiabant, quo conuenirent accepturi iudicium. Condicere enim eſt, ſimul dicere, auctore Feſto: & quaſi communi conſenſu cõſtituere, quò quid fiat. vnde condicere cœnam, dictũ Ciceroni, & Suetonio. Morem autẽ iſtum, verba illa demõſtrãt apud Plautum, & Gellium: SI STATVS CONDICTVSVE DIES CVM HOSTE. Sed multo planius, locus ille Tullij rem omnem explicat; *Quid enim factum eſt? veniſti domum vltro Roſcij: ſatisfeciſti: quod temere commiſiſſes, in iudicium vt denuntiares: rogaſti, vt ignoſceret: te affuturum negaſti: deberi tibi ex ſocietate nihil, clamitaſti*; vbi denuntiare pro condicere.

Cicero ad Atticum. Sueto. in Tiberio. *In curcul.* *Lib. 16. c. 4.* *Pro Comœdo.*

Sed ſanè hoc nemo elegantius expoſuit Aſconio, dum ſic ſcribit, *comperendinatio eſt, ab vtriſque litigatoribus inuicem ſibi denuntiatio, in perendinum diem; namque cum in rem aliquam agerent litigatores, & pœna ſe ſacramenti peterent, poſcebant iudicem, qui dabatur poſt tertium diem: quo dato deinde inter ſe in perendinum diem, vt ad iudicium venirent, renuntiabant.* Eoque pertinent, notæ illæ apud Valerium Probum, I. D. T. S. P. *in diem tertium ſiue perendinum.* Quam formulam Cicero in Mu-

Verr. 3.

ræna exagitat. Illæ autem denuntiationes à Iustiniãno sublatæ sunt, vt videre est in §. sic itaque disc. Inst. de act. Quod & repetitum ab Impp. Aug. Hon. & Theod. statutumque, vt si quis actioné instituerent, is omissis denuntiationum ambagibus, earumque interuallis, statim in ipso iudicio ré, causamque suam exponeret, l. si quis 6. C. Theodos. de denunt. vel edit. sed interim apud eos manserat ea ciuilitas, vt priusquam ageretur, admonerent & interpellarent debitorem: ne videlicet securum eum actor opprimeret ex improuiso. A Græcis códictio ista κονδικτίκιος δανειακὸς, dicebatur, vt passim apud Demosthenem videre licet.

Si vero códicta die non adfuisset reus, atque etiam tribus edictis aut denuntiationibus, aut litteris adesse iussus, presentiã sui, per cótumaciã facere detrectasset; iudex nihilominus causam à presente iubebat peragi; idque erémodicium dictũ, id est, litis inchoatæ per contestationem desertio; verbum ἀπὸ τῆς ἐρήμου δίκης compositum, quod desertam litem sonat, Ερημον autẽ Δίκην Hesychius exponit μονομερὴ ἀγωγὴν, ὅταν μὴ ἀπαντήσας ὁ διωκόμενος, καταδικασθῇ, cuiusmodi iudicia vno tantum ex litigatoribus constant, vt in specie l. vlt. ff. ad senatus. Trebel. Morem autem istum sic Iustinianus explicat *consentaneum iuri fuit* (inquit) *temporibus ad presentiam partis aduersæ præscriptis, Presidem prouinciæ impleta iuris solemnitate, & aduersario tuo ternis literis, vel vno pro tribus peremptorio edicto, vt presentiam sui faciat commonefacto; si in eadem contumacia perseuerauerit presentis allegationes audire, & pronuntiare.* Idque in odium contumaciæ sancitum; nam regulariter, nec

L. 8. C. quo & quando iud. sent. prof.

L. de vnoquoque ff. de re iud.

causæ cognitio, nec pronuntiatio ex iuris solemnitate fieri poterat, nisi præsente vtraque parte; quod erat ex illa lege 12. *presentibus omnibus litem addicito.*

DE IVDICIS, ET IVDICII DATIONE.

CAP. 35.

Lite contestata, dum dies tertius, condictusq; expectabatur: iudicẽ iudiciũ que postulabãt litigatores: vt ex illo Asconij loco colligitur quem capite proximo citauimus. Nõ enim prius iudicem Prætor dabat, nec componebat iudicium, quàm ab eo inquisita, audita, cognitaque vtrinque causa fuisset, eodem auctore Asconio. *Verr. 3.* Formula autem postulandi iudicis hæc erat. IVDICEM ARBITRVMVE POSTVLAMVS, VTI DES IN TERTIVM DIEM, SIVE PERENDINVM; vt ex Muræniana, & Cæciniana Ciceronis apparet: vbi cum legitur, *postulamus*: id ita accipe, quia necessum erat vt vtraque pars in collocando iudice consentiret; vnde illa verba, inter eos hac in re solemnia; SI ALIVM PROCAS, NIVE EVM PROCAS, id est poscis, vt auctor est Festus; Oportebat namque prius inter se, de iudice conuenire, deinde à Prætore, eum postulare; vt supra ex Tullio Valerio, & nostris patefecimus.

Formula autem dandi iudicis, iudiciique hæc erat C. AQVILI IVDEX ESTO, ET SI PARET REM ITA ES-

SE, PRONVNTIA. Singulas iudiciorum formulas scire si desires, consule doctum istum Præsidem, hac in re tam variũ, tam curiosum: hic enim actum nolo agere. In hac autem formula, cum legitur, si paret, id ita intellige, quod Prætor dato iudici, nudam simplicemque veritatis inquisitionem (quæ facti) commendabat, vt & supra ex Seneca docuimus; Prętor enim de causa cognoscebat, vt quo iure actor reũ in ius traheret, quo item se defenderet reus, definiret; iudex verò datus, de causa cognoscebat, vt videret, an sic se res haberet, quemadmodum ea tum ab actore, tum à reo, coram prætore dicta erat; Illud enim fuisse dati iudicis officium, ex Vlpiani verbis probari potest, *quo fit vt eo casu ipse iudex, apud quem hoc iudicium agitur, cognoscat an cohæres sit.* Si autem de iure controuerso quæstio fuisset, causam Prętor iudici nó demandabat; sed ad centumviros remittebat, quibus & ipse præerat; quod apertè Tullius indicat his verbis, *Nam quòd maximas Centumvirales causas in iure positas, protulisti: quæ tandem earum causa fuit: quæ ab homine eloquenti, iuris imperito, non ornatissimè potuerit dici?* Cui & adstruit Fabius, dum in hunc modum scribit: *Id accidit aliquando vtrique parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de iure quæritur: vt apud Centumviros, filius an frater debeat esse intestato hæres.*

cap. 33.

L. 30. ff. de pact. dotal. l. 22. §. 6 ff. soluto. matr.

L. 1. ff. fam. hercisc.

Lib. 1. de orato.

Lib. 4. cap. 2.

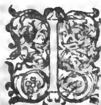
Hoc verò Prætoris munus, in causis siue ad Centumviros, siue ad selectos iudices reijciendis dum tracto; Atheniensium recordor: apud quos magistratus certi erant, quorum idem munus, in litibus in singula fora remittendis, pro earum qualitate varia

ria; Iique ideo dicebantur εἰσαγωγεῖς, id eſt, introductores: vnde & δίκη εἰσαγώγιμος dicta eſt lis, quæ per leges à magiſtratu introduci, nec ab eo repudiari potuit; idque tetigit Harpocration, cum quid ſit ἡγεμονία δικαστηρίων exponit.

Itaque cauſa à Prætore, vel apud Centumviros, vel apud ſelectos iudices introducta, litigatores eos adibant, ac primum verba iſta ſolemnia pronuntiabant, *teſtes eſtote*; dein cognoſci cauſam, audirique patronum poſtulabant. Sed quis olim mos fuerit in foro dicendi, diſpiciamus; acturi poſtea de teſtimoniis, & cæteris *iudicij partibus*.

DE VETERE IN IVRE DICENDI modo.

CAP. 36.

Vſſo patrono dicere, vel à prætore Centumviris præſidente, vel ab alio iudice: ei conſurgendum erat. Lib. 11. Stantem enim dicere eum oportebat, auctore Fabio dum ſcribit *cum iudex aut Prætor dicere de cauſa iuſſerit, leuiter conſurgendum*: atque etiam in hæc verba *ipſe cum Tribunus eſſem abſtinui cauſis agendis: primùm, quòd deforme arbitrabar cui aſſurgere, cui loco cedere omnes oporteret, hunc* Lib. 1. epiſt. 23. *omnibus ſedentibus ſtare. & cæt.* Forma autē dicendi patronis, non ſemper eadem, ſimiliſue fuit; vt enim immutata tempora: ſic & formæ, generaque dicēdi;

Aliud nãque sub Cicerone, sub Hortensio, Gracchis, Bruto Carbone, Cœlio, Catone, Aspio; & aliud sub Cassio Seuero; aliud sub Tacito, Plinio, Suetonio, Apro Fabio. Illis enim æui prioris, longua principiorum præparatio, altè repetita narrationis series, multarum diuisionum ostentatio, mille argumentorũ genera, & quidquid Hermagoræ & Apollodori libris præcipitur, de voce, de gestu, de pronuntiatione, in honore erant; quòd his præcipuè primus ille populus, vt nouus, vt rudis, & imperitus, mirè capiebatur.

Alijs autem ætatis secundæ, à Cassio Seuero, (quem primum affirmãt flexisse ab illa vetere & antiqua dicendi via) longè strictior placuit oratio: sed non incultior, nec minus numerosior; quippe quibus dicendum erat, non iam apud populum istum rudem, sed apud eos iudices, qui hisce studiis imbuti, & instructi erant; adeo vt nouis & exquisitis eloquentiæ itineribus opus esset, per quę fastidium conditarum eiusmodi aurium possent effugere.

Mutatio autem hæc longioris orationis, assignata videtur Pompeio, lege in id expressè lata, dum tertium ageret Consulatum, vt Tacitus auctor est, in *Dial. de clar. orato.* hæc verba, *tantò illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas dicere cogebatur, & liberæ comperendinationes erant, & modum dicendi sibi quisque sumebat: & numerus neque dierum, neque patronorum finiebatur. Primus tertio Consulatu Gn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti frænos eloquentiæ, ita tamen vt omnia in foro, omnia in legibus, omnia apud Prætorem gererentur.* Hæc

Tacitus; quibus Pompeium refrænatæ eloquentiæ auctorem citat: eius tamen legem in eam rem non profert; sed tu ipsam pete ex Dione, qui docet ea lege reis ad dicendum tres horas: accusatoribus verò duas duntaxat præstitutas fuisse; in hæc verba, χρόνον τε τῷ μὲν διώκοντι δύο ὥρας, τῷ δὲ φεύγοντι τρεῖς δίδοσθαι ἐκέλευσε. Idque temporis clepsydra denotatum tradit; more nimirum ducto ab Atticis oratoribus, quibus etiam hora ex lege ad dicendum præfinita clepsydra notabatur. Vnde & illud spacium διαμεμετρημένην ἡμέραν appellabant. Erat autem clepsydra, vas perforatum, in quo (vt Vesparum interpres scribit) aquam infundebant, eamque fluere sinebant vsque ad foramen; atque ita oratori silentiũ imponebãt, ne fortasse dicẽdo diẽ eximeret, atque alios ne dicerẽt impediret. Pollux autẽ ministrũ affuisse quendã scribit, qui dicebatur ἐφύδωρ, qui clepsydrę æqualitatem asseruaret. Lib. 40.

Quod optimè factum duco; tum quia periculosa omnino erat effrænis illa, & tam liberè diffluens oratio. Eo enim modo oratores poterant, multa artificiosè inuoluere; & ita bonis, & incautis iudicibus, tenebras offundi & errorem obijci, plerumque contingebat; tum etiam quòd parum grata proiecta illa, & vaga oratio. Non enim [a] Tullium fero, nõ [b] Fabium, [c] non Plinium, clepsydram ipsam eloquentiæ inimicam affirmantes; imo ipse laudo, amplectorque magis adstrictam orationem & breuem; idque Pindari testimonio, dicentis,

[a] epist. ad Quint. [b] Lib. 12. cap. 6. [c] lib. 8. epist.

Καιρὸν εἰ φθέγξαιο πολλῶν.
Πείρατα συντανύσαις

fallere non minus videtur, qui gesta præterit sciens: quàm ille qui nunquam facta fingit; atque etiam illud Plauti, in Querula, *peierat sæpe qui tacet, tantum est enim verum, quantum & falsum dicere.*

Vnde & à iudicibus, multis hoc indultum legimus, vt in eiusmodi grauissimis causis, quãtum vellent, dicerent; atque ipse Plinius auctor est, Theophanem in causa Bassi dixisse in noctem, atque illatis lucernis; cui & adde celebrem illam Papyrij dictatoris, cum Q. Fabio Magistro equitum contentionem: cui, Liuio auctore, *nox velut in prælio, certamini finem fecit.* Lib. 8. Si verò lene exileque nactus argumentum orator, in eo desudet profusa & illustri oratione: hoc profecto ineptum duco, & putidum; Rectè enim Seneca, *non grandem, non illustrem afferre debet orationem, nisi qui causam parem inuenit*; Id namque est, quod dici vulgo solet, paruo pedi magnos inducere calceos; quod & lepide irridet loco vulgari Martialis, dum sic in ineptum eius generis aduocatum.

Non de vi, neque cæde, nec veneno; 6. Epigr. in Posthumum.
Sed lis est mihi de tribus capellis,
Vicini queror has abesse furto:
Hoc iudex sibi postulat probari,
Tu Cannas, Mitridaticumque bellum,
Et periuria Punici furoris,
Et Syllas, Mariosque, Mutiosque
Magna voce sonas, manuque tota.
Iam dic Posthume de tribus capellis.

Modus itaque dicendi qui fuerit antiquis, breuiter docet Marc. Tullius, in quadam sua epistola ad Pa-

actio; si frigidus, languida: si nullus, mortua.

Igitur modũ hũc in dicendo adhiberi velim, vt nec nimis argutæ manus, aut gestuosæ: nec etiam nimis remissæ, & languidę; & vox non nimis ferociens, aut exestuans; nec etiam nimis demissa, & mollis; vnde M. Tullius, Gracchum scribit solitum adhibere sibi tibicinem seruum concionatorium, qui sonis tum placidis, tum citatis, aut demissam iacentemque eius orationem erigeret, aut ferocientem sæuientemque cohiberet. Nec denique minus reprehendendi, qui rebus relictis, tropis in dicendo totum animum impendebant, verbisque aut nimijs, aut translatis, aut factitijs lasciuiebant. Hoc enim erat flores præferre fructibus. Quò Synesius respiciens, comatam orationem semper κάπηλον dixit. Et sanè hoc Rhetoribus fortè in scholis conuenit; sed Astreæ sacerdotibus nec decorum, nec gratũ in suis sacrarijs vsquam duxi; vt & Sicyonios calceos habiles aptosque ad pedem dicebat Socrates: sed Socrati nõ conuenire; adeo vt Periclis orationibus elaboratis, & luculentis, nihil se moueri diceret Alcibiades: sed Socratis verbis nudis & simplicibus. Vnde & Areopagitæ affectus istos omnes, qui è pompa, floreque orationis, è foro suo, quasi præstigias & captiones arceri voluerunt. Et certè à fucato isto sermone semper timendę insidiæ: vnde Aeschines Demosthenem prædonem appellabat, quòd in Repub. verbis, tanquam naue veheretur. Quæ igitur (dicet aliquis) Oratori vel Patrono fidem conciliabunt? Audiat, quid respondet Lactantius: *si bonus fuerit* (inquit) *si veridicus:* si id genus dicendi

In fine 3. de Orat.

appetens, quod potius ex horrendo fluxerit antro, in quo dixit Heraclitus latitare veritatẽ: quàm quod ex amœnis musarum syluis. Laudabilius enim, Mercuriũ, musasque habere in animo, in pectore: quàm in labris. Sed tamen fugienda sordida, & lutulenta oratio; hac enim minueretur iurisprudentiæ dignitas: Medium quendam tenorem, & filum dicendi habendum duxi,

Cæterum veteris orationis hæc fuit series; vt primò esset, προοίμια; secundò, διήγησις, & μαρτυρίαι; tertiò, τεκμήρια, quartò εἰκότα; sic enim eius artis appellata sunt ornamenta, quæ plenius poterunt percipi apud Rhetores.

Eaque, quòd sæpe inuoluta erant, & ob prolixitatem obscura iudicibus: solebãt oratores, priusquam agerent eorum mentem præparare, per indicem nimirum, id est scripto breuem facti narrationem exponendo, vnde dictum per indicem causam cognoscere: & ea breuis cognitio dicta, etiam causæ coniectio. Eam rem Asconius indicat dum scribit: *cum litigatores ad iudicem venissent, antequàm causa ad iudicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt*: Atque id ipsum dictum, causæ coniectio: quasi causæ suæ in breue coactio. Vnde Quintilianus lib. 4 ait, *vt in foro, antequam haberetur oratio ita & in scholis quoque ante declamationem, aliquam velut litis imaginem exponi solitam fuisse*, Quod videtur originem habuisse à 12. tabulis, in quibus sic scriptum legitur; IN FORO, AVT IN COMITIO, ANTE MERIDIEM CAVSAM CONIICITO, CVM PERORANT AMBO PRÆSENTEIS.

Act. 3. in Verrem.

TEIS. Nec enim omnino placet, quod Nonius ex Afranio, atque etiam Cuiacius, causam simpliciter agi interpretati sunt; causam enim conijcere, vt dixi, est in breue referre; causam verò agere, est continua oratione exponere, depromptis ex re ipsa argumentis, ex testibus, ex litteris. Sed iam agamus de istis probationibus, in quibus patrocinij vis præcipua.

DE PROBATIONIBVS.

CAP. 37.

Mnis quæstio, quæ apud magistratum, siue iudicem inter litigantes incidit, aut iuris esse dicitur, aut facti; *Quæstio* autem *iuris præcipuè continetur, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis coniectura,* vt Fabius ait; *facti verò quæstio est, cum non constat, an id factum sit super quo lis orta est, quodque inficiatur reus,* vt Marcus Tullius ait. Vt autem decidenda illa erat ex consilijs tum iurisconsultorum, cum magistratuum & Principum: sic & hæc facti quæstio (quam rhetores coniecturalem appellant) ex gestis & probatis diiudicanda; vtque relicta ea erat iudicis arbitrio, ita & prudenter è re nata statuere eum oportebat, perpensis omnibus circumstantijs, an satis probatum fuerit, necne. Magisque eum in eo negotio instruebant rhetores, quàm iurisconsulti; & quamuis apud hos quædam reperiantur, quæ ad eam rem perti-

Lib. 12.

Lib. 2. top.

neant:ea tamen à Rhetoribus mutuati sunt. Vtrique igitur probationem rectè definierunt, intentionis suæ legitimam fidem; quam facit iudici actor, vel reus, vel vterque; Licet enim regulariter actori probatio incumberet; nonnunquam tamen exigebatur ab vtraque parte, prout religioni iudicantium videbatur; vt in criminalibus, in mixtis iudicijs, familiæ erciscundæ, finium regundorum, communi diuidundo, & in quæstione legis vlt. C. de probationibus.

Probationis autem duas præcipuè species constituerunt: personas, & instrumenta; sed & pro tertia addi possunt, argumenta, signa, indicia indubitata, *& omni luce clariora*, vt Tullius ait. Nam & imperator Galba apud Suetonium, *cum de proprietate iumenti quæreretur, leuibus vtrinque argumentis & testibus, ideoque difficilis coniectura veritatis: ita decreuit, vt iumentum ad lacum vbi adaquari solebat, duceretur capite inuoluto, atque ibidem reuelato: & eius esset, ad quem sponte se à potu recepisset*; & hac arte cum deficerent argumenta, inuenit verissimum signum, quo deprehenderet verum dominum; vt & Salomon deprehendit veram matrem, indicta nece pueri; & Claudius indicto iuueni matrimonio, quem mater pro filio nó agnoscebat: atque vt statim indictum fuit matrimonium, abhorrere cœpit lege naturæ mulier. Quò etiam referri potest, quod Vlpia. alicubi scribit, *non esse facile credendum, eam puellam suppositam esse, quam dicuntur ambo parentes, charam habuisse filiam*. Hæc

Pro Cælio.

L. 1. §. ad quæstio. ff. de quæstio.

Hæc ſigna quia indubitata videntur: quis negat inter probationes legitimas poni debere, earumque tertium quoddam genus poſſe conſtituere?

Alia autem quæ leuia ſigna ſunt,& mediocria: quæque in ſuſpicionem tantùm iudicem poterãt adducere, reiectæ in ſeriem illegitimarum probationum; earum videlicet, quæ plenam non faciunt fidem. Cuius generis etiam ſunt, ſcripturæ priuatæ, puta teſtationes, adnotationes,& id genus. Hæc enim fidem non faciunt: adeo vt Tullius ſcripſerit, ſuum codicem teſtis loco citare, arrogantiæ eſſe; *Pro Roſcio.* eiuſdem generis etiam iuſiurandum fecere, dixereque tantùm adminiculum eſſe probationum infirmarum. Sed hæc omnia ſingilatim diſpiciamus. Rectè enim ait Corinnæ ad Pindarum, τῇ χειρὶ δεῖν σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὅλῳ τῷ θυλάκῳ id eſt, manu ſerendum eſſe, non toto ſacco. Et incipiamus à Teſtibus.

DE TESTIVM FIDE.

CAP. 38.

Teſtibus, inquam, non teſte: plures enim teſtes exacti ad conſtituendam fidem; nec ſufficit vnus teſtis, ſiquidẽ vnius nulla eſt fides. Quod dictum tribuitur Quinto Scæuolæ, ex Valerio Maximo, interdum tamen Theophilus in teſtamento militari teſtimonium vnius admiſit; *Lib. 4.* Et Conſtantinus vnius Epiſco-

L. vlt. C. Theod. de episc. iudicio.

pi testimonio credi voluit; Sed id ex iure speciali quodam; regulariter enim ad probationem, vnus non sufficit; vnde & antiquis legibus, in vno quoque negotio, videmus certum plurium testium definitum numerum, vt in coemptione, quod genus erat nuptiarum, decem requirebantur, vt auctor est Vlpia. in hac verba, *farre conuenitur in manum, certis verbis, & testibus decem præsentibus; & solemni sacrificio & cæt.* & in testamentis, vt & in diuortijs, septem exigebantur: & in codicillis, atque etiam in testamentis rusticanorum quinque; Quinetiā inuenio apud Valerium in causa repetundarum, *lege accusatori licuisse centum & viginti hominibus denunciare testimonium.*

In fragme. tit. 9.

L. nullum ff. de diuor.

L. hæc cōsultissima §. vlt. C. de test. & vlt. l. eod.

Lib. 8. cap. 1.

Vbi verò legibus non erat definitus testium numerus: vt puta in vindicijs sumendis, & furti conceptione: quæ leges 12. tab. voluere fieri superstitibus, id est præsentibus testibus, non adhibito numero: ijs casibus duo testes sufficiebant. Sed an licitum litigatoribus, tot euocare testes, quot libitum? Minimè sane. Nam & refertur, apud Valerium Probum de notis, scripta edicti prætorij particula, quæ hoc habet, *Quanti ea res erit, tantæ pecuniæ iudicium recuperatorium dabo: testibusque publicè duntaxat decem denunciandi potestatem faciam.* Quod desumptum videtur ex lege Mamilia, cuius quintum caput tale erat. *inque eam rem is qui hac lege iudicium dederit, testibus publicè duntaxat in res singulas decem denuntiandi potestatem facito.*

L. vbi numerus ff. de test.

Porro non passim quilibet testis admissus. Testis enim, vt Modestinus ait, fidem dignitas, mores, grauitas examinabantur: adeo vt admitteretur tan-

L. in testibus ff. de testi.

tùm; qui careret suspicione, vel inimicitiæ, vel lucri, vel gratiæ; inimicos quidem omni video receptum iure testes non recipi, si essent capitales id est si iudicium capitale inter se exercuissent; leues enim inimicitiæ, testis fidem non impediebant. Similiter suspicione gratiæ, pater in causa filij nec filius in causa patris: nec libertus in causa patroni: nec seruus in causa domini admitti soliti; nisi extra ordinem. Lucri item causa egentes personæ, à testimonio repulsæ sunt; & ij insuper omnes, quorum proprium, in re qua de ageretur, interesse verteretur.

Præterea & iure receptum, intestabiles haberi eos, qui iudicio publico damnati; qui vinculis, custodiaue publica carcerati erant: quique ad bestias depugnãdas se locauerant: qui palam quęstum facerent, fecerantue; & cæteros denique eos, qui lege Iulia de vi sunt comprehensi. Quibus adde impuberes; & eos etiam qui auriti tantum; eorum enim pusilla fides, vnde Plautus,

Non placet cùm illi plus laudant, qui audiunt, quàm qui vident. In Trucul.

Pluris est oculatus testis vnus, quàm auriti decem.

Qui audiunt, audita dicunt: qui vident, planè sciunt.

Oculi enim rebus ipsis interueniunt, & contrectant quodammodo negotia, totaque percipiunt adiuuante luce, per quam illustrantur deprehendunturque omnia: aures autem minus fidei habent, quàm oculi: vt quibus non cũ ipsis rebus sit commercium: sed cum sermonibus rerũ interpretibus; & non semper veritatem sectãtibus. Ideoque Moses noluit iu-

dices ſuos, vſquam teſtimonia eiuſmodi admittere;

Attici autem ea recipiebant, ſed imbecilla ducebant; eorum teſtimonia, qui viderant, μαρτυρίαι appellabant: eorum verò qui audiuerant ἐκμαρτυρίαι. De quibus alicubi Iſæus in hęc verba, καὶ ἐπὶ μὲν ταῖς μαρτυρίαις αὐταῖς τοῖς παραγενομένοις αὐτοῖς, ὁποῖοί τινες ἂν ὦσι, τούτοις μάρτυσι χρῆσθαι ἀναγκαῖόν ἐστιν ἡμῖν. περὶ δὲ τῶν ἀσθενούντων ἢ τῶν ἀποδημεῖν μελλόντων ὅταν τις ἐκμαρτυρίαν ποιῆται, τοὺς ἐπιεικεστάτους τῶν πολιτῶν καὶ τοὺς ἡμῖν γνωριμωτάτους ἕκαστος ἡμῶν παρακαλεῖ μάλιστα. καὶ οὐδὲ μεθ' ἑνὸς οὐδὲ μετὰ δυοῖν. ἀλλ' ὡς ἂν μετὰ πλείστων δυνώμεθα τὰς ἐκμαρτυρίας πάντες ποιούμεθα. id eſt *in μαρτυρίαις eos, qui affuerint, qualeſcumque ſint, adhibeamus neceſſe eſt; vbi verò de imbecillis, aut peregrinaturis ἐκμαρτυρίαν elicimus, optimum quemque ciuem, & nobis notiſſimum, omnes aduocamus; neque cum vno aut duobus; ſed quam plurimis poſſumus ἐκμαρτυρίας facimus.*

In orat. de hered. Pyrrhi.

Illud autem obſeruabatur olim, vt ante teſtimonij perhibitionem, iurarent teſtes, ſe è veritate dicturos; quod Tullius indicat dum ait, *iurati teſtes dicunt, quod ego iniuratus inſimulo*; & etiam alibi, cum de M. Scauro teſte cuius (inquit) *iniurati nutu propè terrarum orbis regebatur, iurati teſtimonio, neque in C. Fimbrium, neque in C. Memmium creditū eſt*; ibidemque, de Gallis per ironiā, *ab iiſdem gentibus* (inquit) *ſanctis, & in teſtimonio religioſis obſeſſum capitolium eſt, atque Iupiter, cuius nomine maiores noſtri ſanctam teſtimoniorum fidem eſſe voluerunt*. Iuſiurandum enim eiuſmodi ſub Iouis nomine fieri ſolitum erat, vt & Græcis Platone auctore, τοὺς τρεῖς θεοὺς, Δία καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ Θέμιν ἀπομόσας. Et eo etiam à Romanis differebant: quòd Romani

Pro Fonteio.

Lib. 11. de legib.

ante testimonij perhibitionem, iurabant: hi verò tantùm testimonio dicto; idque tangentes aras; Cuius rei documento est vir integerrimus sanctissimusque Xenocrates: *qui cum testimonio dicto, iurandi causa ad aras accederet, vna voce omnes iudices, nè is iuraret, reclamarunt.* Vnde & celebris vox illa Periclis manauit. qui rogatus ab amico, vt pro se falsum deieraret, probè respondit, amicum se illi tantum vsque ad aras futurum. *Cic. pro Balbo.*

Notandum præterea est, olim in dicendis testimonijs obseruatam fuisse quandam ἀκαταληψίαν: vt qui testificarentur, non se scire nec pro certo compertum habere pronuntiarent; sed Socratico more, assertionem quasi temperarent, vocabulo modesto, dum arbitrari se dicerent. Quod apertè Tullius indicat, dum in hunc modum recenset formam testimonij dicti à quondam Gallo, *Credo hæc eadem Indutiomarum in testimonio timuisse, aut cogitasse; qui primùm illud verbum consideratissimum nostræ consuetudinis* (ARBITROR) *quo nos etiam tunc vtimur, cum ea dicimus iurati, quæ comperta habemus, quæ ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit, atque omnia se scire dixit.* Idemque alibi, *quam rationem, maiorum etiam comprobat diligentia: qui primùm iurare* EX SVI ANIMI SENTENTIA *quemque voluerunt: deinde ita teneri,* SI SCIENS FALLERET, *quòd inscientia multa versaretur in vita: tum qui testimonium diceret,* VT ARBITRARI *se diceret etiam quod ipse vidisset: & quæque iurati iudices cognouissent, vt ea non esse facta, sed vt* VIDERI *pronuntiarent.* *Pro Fonteio.* *IIII. Academic.*

Illud etiam olim obseruabatur, vt inuiti testimo-

L. 4. 20. 21. ff. de testib. nium dicerent in causis criminalibus tantùm; Plinius, *E testibus quidem siue iratus, quòd euocatus esset inuitus, siue subornatus ab aliquo reorum, vt accusationem exarmaret*, & cæt. In causis verò ciuilibus testes erant voluntarij, vt Quintilianus, auctor est. Lib. 5. Postea autem Iustinianus, nouella constitutione de testib. etiam xc. inuitis in causis ciuilibus testimonium denuntiari voluit; exceptis affinibus, & cognatis, & viris illustribus, & ijs qui supra eos sunt; ij siquidem neque in iudicio, neque ex scripto testimonium dicere cogebantur, nisi iussione sacra; exceptis etiã mediatoribus: si illo vocabulo sacris literis peculiari vti liceat: quo significari putat Theodorus, sequestres, apud quos res litigiosa deponitur, quos μεσεγγύους μεσίτας, nõnulli μεσάζοντας, interuentores, alij sequestres pacis, siue honorarios arbitros appellant.

Epist. 9. lib. 3.

Apud Atticos verò, ij tantùm qui viderant, testimonium dicere cogebantur: aut ἐξόμνυσθαι id est abiurare se non affuisse, aut certè mille drachmas pendere, isque qui ad dicendum testimonium citabatur, κλητεύεσθαι; per quem citabatur κλητήρ; & qui mille drachmarum terrore testimonium dicere cogebatur, ἐκκλητεύεσθαι, vt ex Polluce, & Harpocratione licet intelligere. Sed hic subsisto, cætera enim dicam lib. sequenti, & commodiori loco. Agendum nunc est de altera probationis specie summa; quæ est de fide instrumentorum.

DE FIDE

DE FIDE INSTRVMENTORVM.

CAP. 39.

INstrumētorum æqua ſemper fuit fides, ac teſtium: modò legitimè fuiſſent confecta; adhibitis nimirum teſtibus, & ſubſcriptionibus; Teſtibus, inquam, idoneis, non enim huic rei agendæ teſtes omnes erant idonei: ſed ſoli equites, aut ornati viri, ſi Romæ id fieret: ſi verò in prouincijs, ipſi tantùm Duumviri, aut Decuriones: ſiquidem penes eos ius ſigilli erat. Quod Seneca indicat, dum ait, *Quidam nolunt ſecum nomina fieri, nec interponi pararios, nec ſignatores aduocari, nec chirographum dari* & alibi multo apertius, *vtinam quidem*, inquit, *perſuadere poſſemus, vt pecunias creditas tantùm à volentibus acciperent; vtinam nulla ſtipulatio emptorem venditori obligaret: nec pacta conuentaque expreſſis ſignis cuſtodirentur: fides potius illa ſeruaret, & æquum colens animus. Sed neceſſaria optimis prætulerunt: & cogere fidem, quàm ſpectare malunt. Adhibentur ab vtraque parte teſtes, ille per tabulas plurium nomina interpoſitis pararijs facit, ille non eſt interrogatione contentus, niſi rem manu ſua tenuit. O turpem humano generi fraudis ac nequitiæ publicæ confeſſionem: annulis noſtris pluſquam animis creditur. In quid iſti viri ornati adhibiti ſunt? in quid imprimunt ſigna? Nempe ne ille neget accepiſſe ſe, quod accepit.* Quo etiam ſpectat Plauti illud.

Lib. 2. de benef.

Lib. 3. de Genef.

In Aulularia.

Noſtras ætas non mulum fidei gerit,

Tabulæ notantur, adsunt testes duodecim,
Tempus, locumque scribit Actuarius,
Tamen inuenitur rhetor qui factum neget.

Ex quibus Senecæ & Plauti, vides præter testium delectum, aliaque solemnia in instrumentis conficiendis: obseruatum etiam illud, vt in his locus, dies, Consulque designarentur. Quibus & alia postmodum addita est à Iustiniano solemnitas, vt scilicet protocolla in instrumentis retinerentur; iussit namque Iustinianus, ne Tabelliones in mundum redigerent contractum, alia charta, quàm ea quæ habuerit protocollon; quòd forté ex eo argui falsum posset; Protocollon autem Cuiacius rectè interpretatur, breuem adnotationem, quæ declarabat, quo comite largitionum, (sub cuius cura erant chartariæ) quo tempore, & aquo præparatæ fuissent chartæ; vt & hodie habent chartæ notam aliquam, ex qua dignoscuntur quis eas preparauit.

Nouella 44.

Πρωτό-κολλον.

Ea verò instrumenta hoc modo moreque confecta, publica dicebantur; interdum etiam forensia: Augustinus, *cum chartis veteribus non archiuis publicis, non gestis forensibus agimus*; & aliquando etiam regesta, vt à Prudentio, *hic in regestis est liber cælestibus, monumenta seruans laudis indelebilia*; Sed propriè forensia, & regesta dicebantur, ea quæ ab ijs confecta, qui acta iudiciorum scribebant. Ea verò omnia perpetuam fidem faciebant, siue eorum authenticum produceretur, siue etiam exemplar, modò factum fuisset iudicis accedente auctoritate, & ab ipsa persona publica; Actuario vel Tabellione: eaque integritate, quam sic

Epist. 162.

In hymno rom. Antioch.

L. quicumque ff. de fide inst.
L. procuratoria c. de edendo.

attingit Cassiodorus ad scribam Rauennatem scribens, *Pascat te editio decora veritatis, facultas tua habeatur integritas. Da petentibus, quæ olim facta sunt. Translator esto, non conditor antiquorum gestorum. Exemplar, velut annulum, ceris imprime: vt sicut vultus expressa non possunt signa refugere, ita manus tua ab authentico nequeat discrepare.* Epist. 21. lib. 12. varia.

Quantùm autem attinet ad instrumenta priuata, nudas scripturas, & sola contrahentium auctoritate factas, iure receptum est, plenam fidem non facere. Licet forté comparatione litterarum, possent confirmari; Nam *& formas agrorum priuatas non obligare,* Siculus Flaccus ait. Fuerũt tamen instrumenta quædam priuata, quæ fidem faciebant, puta chirographa, syngraphę acceptilationes, apochæ, antapochæ, & testimonia suffulta testiû voce; eaque priuata dicebantur, qòud domi, & nulla adhibita solemnitate conficiebantur: vnde & domestica dicta: vt in epistola Commodi ad Claudium Albinum, apud Iulium Capitoli. *Alias* (inquit) *ad te publice de successore, atque honore tuo misi: sed hanc familiarem & domesticam omnem* (*vt vides*) *manu mea scriptam epistolam, dirigo.*

DE FIDE IVRISIVRANDI.

CAP. 40.

IVsiurandum dixerunt affirmationem religiosam esse, qua affirmantur pleraque inter homines Deo immortali interposito tum iudice, tum teste: sicque iusiurandum appellatum, quasi ius sacratū, quod nimirum fieret deo iudice, & teste, vt est apud Næuium Poëtam,

Ius sacratum Iouis iurandum sanguine, id est, obtestatione Iouis, vel confirmatione, vel sanctione: vt & Virgilius significat, dum ait,

Fas mihi Graiorum sacrata resoluere iura.

Eius itaque cum tanta antiquis istis fuerit sanctitas & religio, quis rectè dixerit iurisiurandi cęcam pusillamque fidem? cum & fere omnes controuersiæ olim, hoc iuramento sanctissimè deciderentur? Nam & legimus Numam Pompilium sanxisse, vt dubij contractus iureiurando terminarentur; & Diodorus testatur, magnum iurisiurandi vsum fuisse apud Aegyptios. Notumque est, quod Apostolus scribens ad Hebreos cap. 6 ait, πάσης ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὅρκος, *Iurare enim, teste Ambrosio, indicium scientiæ, testimonium conscientiæ est.*

Lib. 12. de legib. Græcis præcipuè id in vsu ad sedandas lites, ex institutionē Radamanthi, & Plato auctor est; censuit

enim Radamanthus, non hominum vlli, sed Dijs ipsis iudicia esse committenda; idcirco simpliciter, & magna celeritate iudicia peragebat; de singulis enim controuersiæ capitibus iureiurando à litigatoribus exacto, breuiter, & certò liti finem imponebat. *Seruius 14. in psal. 118.*

Romanis verò in litibus decidendis, adeo etiam frequens: vt à Caio apppellatum sit, *maximum litium expediendarum remedium:* huic namque præstito, iudici & litigatoribus standum erat: nec vltra quid amplius quærebatur. At eam religionem non omni iuramento, vt Græci detulere: sed ei tantùm, quod ex conuentione proficiscebatur: cum pars scilicet, aduersario iuramentum deferret, vt si iuraret rem, qua de ageretur suam esse, eam ei cederet; tūc enim eum de causa sua iudicem faciebat, ex eoque strictissimè tenebatur. Vnde Aristot. εἰ δὲ δίδωσιν, ὅτι εὐσεβὲς τὸ θέλειν τοῖς θεοῖς ἐπιτρέπειν. καὶ ὅτι οὐδὲν δεῖ αὐτὸν ἄλλων κριτῶν δεῖσθαι· αὐτῷ γὰρ δίδωσι κρίνειν. *Lib. 1. Rheto. ad Theodict.* Aequum autem erat reum, ex hoc iureiurādo sic teneri, quasi cum actore ita conuenisset; vt si sibi deberi iuraret, debere se fateretur. *L. admonendi ff. de iureiur.* Qua de re intelligendus Cicero, dum ait, ***nullum vinculum ad adstringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluisse;***

Ideoque hoc iuramento ex conuentione præstito, causa nunquam retractabatur: præterquam in causa testamentaria, vt videre est in celebri quadam Iustiniani constitutione. *L. cum quis legatum C. eod.* Sed cur idem iure non est receptum de altera iuramenti specie quod à iudice deferebatur, cum per se legitima & plena probatio non esse: id sane inductum puto, quòd iudex illud deferre non poterat, nisi aliquid probasset a-

ctor, nisi semiplena probatione suffultus. Actore enim nihil probáte, reus omnino erat absoluendus. Igitur iusiurandum huiusmodi adminiculum tantùm, vel supplementum infirmæ & illegitimæ probationis duxerunt; & ipsi rhetores inter cæca posuerunt testimonia; vnde etiam illius vis, semper adeo imbecilla fuit, vt eo præstito sæpissime causa retractaretur; vt à Caio scriptum est in hæc verba, *Generaliter in omni iudiciali iureiurando, hoc obseruari constat, cum sæpe soleant iudices, in dubijs causis, exacto iureiurando, secundum eum iudicare qui iurauit: interdum tamen etiam post iusiurandum exactum, absoluto reo à iudice, causa ex integro agitur, iuxta id quod constitutionibus permissum est; si quis videlicet noua instrumenta se inuenisse dicit: & cæt.* Reliquas auté illegitimæ probationis species ostēdere, falce & viatico, vt dicitur, opus esset; ideo de his rhetores consules, si ocium, si opus.

AN IVDEX OLIM, EX GESTIS ET probatis an ex conscientia iudicare teneretur.

CAP. 41.

Nutile, nec ociosum duxi, post probationum tractatum, hanc subijcere quæstionem; quia sæpe dubium hoc iudici olim, vt & hodie, potuit occurrere. Nec indignam *fortè operam dices cum & quondam sinuosæ quæstionis disputatio illa* viros celebres exercuerit,

Phauorinum, & Gellium. Gellius enim sustinebat iudicem iudicare debuisse secundum acta & probata in iudicio: adeo vt litem voluerit addici ei, vnde pecunia petebatur: quamuis eum nouisset probri plenum, spurcissimæ ac diffamatissimæ vitæ; illum verò qui petebat, virum esse ferme bonum, notæque & expertæ fidei, & vitæ inculpatissimæ. Quod videlicet petitor ille exilibus argumentis, & probationibus niteretur. Lib. 14. cap. 2.

Et sane tutior, securiorque hæc fuit ratio finiendarum litium; quàm si obtentu scientiæ iudicis, licuisset, probationũ nullã habere rationem. Vt enim iniquã sentẽtiam iudicis vnius valere præstat, quàm incertam esse rerum iudicatarum auctoritatem; ita profectò multo melius erit, probationes sequi iudicem, quàm quod se scire profitetur, & dicit verò, an falsò, cæteris nescientibus.

Præterea si secus fecisset iudex, num simul testis, & iudicis partes egisset? Coire quidẽ ea possunt in adversario, cuius iureiurando res committitur: at coire nusquã possunt in eo qui iudicandi munus suscepit; eaque ratione prudenter vsus posterior Africanus in Censura, recognoscens centurias equitum; dum iussit Caium Licinium sacerdotem traducere equum, & lucri facere Censoriam notam: quem tamen dixerat se scire verbis conceptis peierasse, quod idem nemo alias testificabatur, vt Valerius scribit. Lib. 4. cap. 1.

Cæterum si iudici licuisset, secundum ea quæ sciuisset iudicare: probationibus, aut ijs quæ producta erant neglectis & contemptis; num etiam cõsequẽs

fuisset, deficiéte accusatore damnare quemlibet iudicé potuisse? Hoc vero nusquã iura sunt passa. Et Vlpia. videtur id dubij expresse dissoluisse, dũ differens de officio Præsidis, e dicit sequi debere fidem eorum quæ probantur, ne errore, vel metu, vel mendacio gestorum vitietur rerum veritas.

L. illicitam. §. veritas.

Sed videamus quæ pro Phauorino contra innitente faciant. Et sane pro illius sentẽtia pugnat ipsa veritas, contra quam iudici eam scienti, iudicasse: quis non dixerit summum fuisse scelus? Veritatem enim qui fallit, vt à sapiente dictum est, Deum prodere dicitur, qui ipsa est veritas. Hinc Pythagoras interrogatus, quid Deo simile homines facerent, scitè respondit, ἐὰν ἀληθεύωσιν id est, cum veritatem exercent. maximũ enim deorum Horomasdé aiunt, corpore quidem luci similem, anima vero veritati. vnde & olim Osymandius Aegyptiorum rex, proposuit sculptas imagines iudicum, quibus ab collo dependebant veritatis effigies.

Stob.

Diodor. Sicul.

Præterea si secundum testes, rationes, aliaue instrumenta producta, sine dubitatione, iudici iudicãdum fuisset, sapiente & probo iudice quid iam opus esset? cur alius alio iudice melior existimaretur? quô respiciens M. Tullius eleganter scripsit in hæc verba, *quid est, vbi elucere possit prudẽtia? vbi discerni stultus auditor, & credulus, à religioso, & sapienti iudice? nimirum illud, in quo ea quæ dicuntur à testibus, coniectura, & cogitatione traduntur, quanta auctoritate, quanta animi æquitate, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonæ, quanta cura, quanto timore dicuntur*

Pro Fonteio.

L. 3. §. 1. & 5. eiusdem ff. de testib.

cuntur; cui è nostris Calistratus adstipulatur, dum scribit, *debere iudicem ex animi sententia æstimare, quanta sit fides testibus adhibenda, quidque credendum probationibus.* Igitur si bonum iustumque sit prudenti iudici, in ponderandis æstimandisque probationibus, liberum concedi arbitrium; cur non æquè iustum, illius sciētiæ plus credi, quàm ijs testimonijs quæ falsa nouit; Ideoque Demosthenes non putauit absurdum dicere, Aristogitonem (cuius omnibus nota erat improbitas) priuatim damnatum esse ab omnibus iudicibus, etiam priusquam esset aliquid in iudicio gestum. Denique huius sententiæ legimus quondā fuisse Ioannem Riuium virum doctissimum, cuius verba hic lubet apponere; *Quid si iudex id ipsum, quo de apud eum agitur, casu fortè aliquo, priusquam sit in iudicium deductum, cognitum compertumque habeat; nec id interim fuerit in agenda causa probatum: quid hîc tandem faciendum? secundùmne ea quæ sint ei comperta, an quæ negantur, probanturque iudicandum? & id ne verum censendum, quod re ipsa verum: an quod ex actis ita esse probatur, quum res aliter se habeat? quamquam scio præclaros quosdam & præstantes ingenio doctrinaque viros, ea in sententia esse, vt secundū ea demum quæ probantur, non quæ ipse iudex fortè nouit iudicandum putent; propterea quod illud iudicis, hoc testis esse dicunt: quumque iudex publico munere fungatur, ea illum sequi spectareque censent oportere, non quæ vt priuatus ipse nouit, sed quæ personæ quam gerit atque sustinet: iureiurando, tabulis, testibus, alijsque probationibus, & documentis legitimis, plana in iudicio fiunt: ego tamen intimæ illi cordis approbationi, hoc est, cōscientiæ, satis eum facere malim,* *Lib. 2. de conscientia.*

X

quàm hac reclamante, aut innocentem condemnare, aut absoluere nocentem. Quod si alio pacto honestè quomodo inde habeat, nescit; aut non liquere sibi fateatur; aut rē apud alios, quò ipse iudicandi onere leuetur, agendam curet. Hæc Riuius.

Huic verò pugnæ qui caduccatores adesse voluerunt, hac sunt vsi distinctione: aut ambigebat tantùm iudex, vt in causa obscura; aut errorem vel falsitatem prospiciebat: illo casu, ex æquo & bono causam, quam lædi putabat adiuuare poterat: puta supplendo & proferendo quæ minus erant à partibus probata: licet hoc magis patrocinari, quàm iudicare dixerit Agellius; vel poterat iudex ipse in tali dubio iuramentum deferre, vt probationis infirmæ adminiculum; ita enim anxius dubiusque iudicare non debebat; nam vt eleganter Tullius ait, *benè præcipiunt qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.* Si autem bonam causam falsitate aliqua, vel instrumentorum, vel testium lædi vidisset iudex: quoniam tunc de conscientia, & religione sua agebatur, videri iam ex animi sententia potuisse pronuntiare: in quid bellè facit Seneca, dum ait, *Clementia liberum arbitrium*
" *habet: non sub formula, sed ex æquo & bono iudicat. Et ab-*
" *soluere illi licet, & quāti vult, æstimare litem.* Sed illud qui-
" dē olim de maiori iudice, & cuius liberior potestas, dici poterat; secus autem de infimo iudice, dato videlicet, sub hac similiue formula; SI PARET LVC. TIT. DARE OPORTERE.

Lib. 1. off.

L. 1. c. vt quæ desunt aduoc.

Lib. 2. de clementia.

Malim autem ipse in ista varietate, quemuis iudi-

cem hoc ſequi conſilium: vt ſi religione moueatur, quominus iudicet, contra quàm ipſe ſciat rem ſe habere; perſonam iudicis deponat, & ſuſcipiat teſtis, vel accuſatoris; vt apud Liuium *C. Iulius Decemuir, accuſator apud populum maluit eſſe eius rei, cuius iudex legitimus erat*. Nec enim, vt dixi, & teſtis, & iudicis partibus fungi quiſquam poteſt; ſi iudicis partes ſuſcipit, deponat teſtis; vt eſt à Platone in legibus ſcriptũ hoc modo, Ἐὰν δέ τις τινὰ δικάζοντα ἀναστήσηται μάρτυρα, μαρτυρήσας, μὴ διαψηφιζέσθω περὶ ταύτης τῆς δίκης. *Lib. 3.* *Lib. 11.*

OBSERVATA QVÆDAM DE AMpliatione, de æquitate, & ſententiarum paritate.

CAP. 40.

IVdici ante pronuntiationem, multa exactè proſpicienda erant; & illud primum, vt pleniſſimè cauſa cognita eſſet, adeo vt ſi quid adhuc obſcuritatis, poſt penſatas probationes remaneret, eum diem differre oporteret: ampliusque pronuntiare. Quod ſiebat deſcriptis in tabella duabus litteris, N. L. vel ſi difficultas è iuris defectu, aut varietate: Principem aut ſenatũ conſulere: nouo vt feciſſe ſe Plinius Bithyniæ Præſes docet, in hæc verba: *quid debeam ſequi, rogo domine, ſcribas: præſertim cùm pertineat ad exemplum*. Quod poſtea abolitum fuit, noua Iuſtiniani conſtitutione; ſemper tamen permiſſum, ampliatione vti, & dilatione, vt quod obſcurum, habito conſilio *Lib. 10. epiſt. 38.* *Auth. noue iure C. de relat.*

possset iudex diluere, & rectè id quidem. Nam & Cyprianus, *festinationem, iustitiæ nouercam* appellat; Id verò iudici facere non licitum, nisi prius præstito iuramento, sibi non liquere; hoc enim prætextu, ab eo timebatur gratia. Vnde miror, qua mente Asconius dixerit, etiam ampliationem interdum factam in causa manifesta.

In Epist.

Præterea & illud iudici obseruandum erat, vt in componenda sententia, semper æquitatem præferret iuri stricto; id Constantino docente, cum ait, *placuit in omnibus iudicijs, tam publicis, quàm priuatis,* (sic enim habet correctior codex) *præcipuam esse iustitiæ, æquitatisque, quàm stricti iuris rationē.* Et illud etiā rectè; strictum enim ius, & (vt Aristoteles ait) τὸ ἀκριβοδίκαιον plerumque iniquum, & iniustum est. Vnde & Celsus adolescens (vt apud Paulum relatum est) eleganter ait, *plerumque sub auctoritate iuris scientiæ, perniciosè errari.* Cui simile est, quod M. Tullius alicubi, *Existunt sæpe* (inquit) *iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida iuris interpretatione. Ex quo illud* SVMMVM IVS, SVMMA INIVRIA, *factum est iam tritum sermone prouerbium.* Ius enim strictum, vt Donatus ait in Terentium, *est quod omnia recta & inflexibilia exigit; æquitas verò est, quæ de iure multum remittit;* vnde interdum Græci eam appellant φιλανθρωπίαν, quasi benignitatem, & humanitatem.

L. placuit C. de iudic.

L. si seruum. §. sequitur ff. de verbo. oblig.

Lib. 1. de off.

In adelph. act. 1. scen. 1.

Ea autem iudici amplectenda erat, non modò si legis verba ambigua: sed & interdum, si legis verba non paterentur, vt à Labeone responsum est; imo & contra sententiam legis; Quo respiciens Themi-

l. licet. ff. de arbit.

stius sic eleganter scripsit in Sophista, εἰσί που ὑμῖν κείμενοι (μᾶλλον δ' ἴσως καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις) καθ' οὓς ἅπαντα ἐπιεικῶς ὑμῖν ἀναγκαῖον καὶ πράττειν καὶ ὀνομάζειν, καὶ εἰ δεῖ τι ἀμφισβητοῖντε, ἰόντες ἐπὶ τοὺς νόμους. Sed heus, dicet aliquis, Modestinum qui solues, dum ait, *valere non debere sententiam, quæ expressim contra iuris rigorem data fuerit*. Ipse verò respondeo, quamuis plerumque ius ab æquitate separetur: ibi tamen sic accipiendum esse iuris rigorem, vt scilicet æquitatem quoque complectatur, & iuris tenorem, verba, mentemque legum, & constitutionum significet.

In orat. 4.

L. si expressim ff. de appell.

Porro non omnibus iudicibus fuit licitũ, leges æquitate moderari; sed Principibus tantùm, & ijs, quibus illi vel respondendi de iure facultatem permisissent, vel iudicandi, aut iudicis dandi licentiam cum imperio concessissent; quo ex numero erant nimirum magistratus, ij potissimum, qui vice sacra iudicabant; inferioribus autem iudicibus id nusquam permissum, quippe iuramento in leges adstringebantur, vt supra indicauimus.

Præterea & illud iudicibus obseruandum erat, vt eam retinerent sententiam, quæ non à senioribus, prudentioribus, dignioribus dicta esset: sed quæ à maiori parte; vt à [a] Pomponio responsum est: vnde [b] Plinius, *nec aliud* inquit, *in publico consilio potest fieri, in quo nihil est tam inæquale, quàm æqualitas ipsa. nam cum sit impar prudentia, par omnium ius est.* quod eleganti versu Prudentius contra Symmachum expressit, dicens:

Si consulta patrum subsistere conscriptorum,

[a] *L. ff. de iure iudic. l. diẽ §. si plures ff. de arbitr.*

[b] *Epist. 12. lib. 1.*

Non aliter licitum prisco sub tempore, quàm si,
Trecentum sensisse senes legerentur in vnum,
Seruemus leges patrias, infirma minoris
Vox cedat numeri, paruaque in parte silescat.

Vnde fluxit vetus illud verbum apud Festum, NVMERA SENATVM, *quod obijciebat quiuis Senator Consuli, cum impedimento esse volebat, quominus fieret senatusconsultum.* Sed id non tantum in senatu locum obtinuit, verùm etiam in alijs ordinibus. P. Decius apud Tit. Liuium, milites alloquens: *vbi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt: in dexteram partem, tacitè transibitis: quæ pars maior erit, eius stabitur consilio*. Et venustè Annæus Seneca, cum de beata vita agitur, ait *non est, quòd mihi illud discessionum more respondeas: hæc pars maior esse videtur. Ideo enim peior est. Non tam bene cum rebus humanis agitur, vt meliora pluribus placeant. Argumentum pessimum turba est*, Id autem videbatur magis expedire, ne contentiones orirentur inter iudices, de ipsorum dignitate & conditione.

Lib. 7.

Lib. de vita beata, cap. 2.

Quid verò si pares numero sententiæ? faueri reo solitum respondit Vlpianus. Cui Cicero assentit dum sic pro Cluentio, *In consilium erant ituri iudices triginta, & duo; sententijs decem & sex absolutio confici poterat*. Et Seneca, *quemadmodum reus* (inquit) *sententijs paribus absoluitur, & semper quidquid dubium est, humanitas inclinat in melius.* & cæt. quod & apud Græcos in vsu fuisse reperio apud Antiphontem, dum scribit in hunc modum, καὶ μὲν δὴ τὰ ἐξ ἴσου γενόμενα, τοῦ φεύγοντός ἐστι μᾶλλον, ἢ τοῦ διώκοντος· εἴπερ γε τῶν ψήφων ὁ ἀριθμὸς

Epist. 81.

περὶ τοῦ ἡρώδου φόνου.

ἐξ ἴσου γενόμενος, τὸν φεύγοντα μᾶλλον ὠφελεῖ ἢ τὸν διώκοντα; fingebatur enim Minerua suum suffragium super adiecisse, cuius interuentu superaretur pars, quæ contra reum faceret: vt fecit dea ipsa in Martis Orestisque iudicio; vnde & illis factum prouerbium ἡ Ἀθηνᾶς ψῆφος, vt videre est apud Philostratum: id que ex humanitate quadam obseruabatur, atque vt Aristides loquitur, διὰ τῶν δικαίαν τινὰ φιλανθρωπίαν; semper enim pro laborantibus fauor naturalis. Sed num his contrarium respondit Modestinus, dum ait alicubi, pluribus datis iudicibus, si pares pro reo stent, ac pro actore, sententiam in pendenti manere; at loquitur ipse de datis iudicibus, in quibus expectanda erat confirmatio eius magistratus, qui eos dederat: secus verò in reliquis iudicibus obseruabatur.

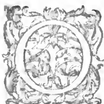
In Aristote.

In panathen.

In l. duo iudices ff. de re iudic.

DE SENTENTIÆ PRONVN-tiatione.

CAP. 43.

Rdinato iudicio, discussaque & examinata à Consilio causa, iudici sententia pronuntianda erat: pronuntianda, inquam, ex tabella, hic enim ferendæ sententiæ frequentior modus, id indicante Suetonio dum ait

In Claudio.

de quodam etiam negotio, ita ex tabella pronuntiasse creditur, secundum eos se sentire, quii vera proposuissent, & Apuleio etiam dum scribit, in hæc verba, *Præco cum Procõsule, & ipse tribunal ascẽdit, & ipse togatus illic videtur, & quidem perdiu stat, aut ambulat, aut plerumque contentissimè clamitat. Enimuero ipse Proconsul moderata voce, rarenter & sedens loquitur, & plerumque de tabella legit, quippe Præconis vox garrula, ministerium est. Proconsulis autem tabella sententia est,* & cæt. quibus congruenter D. Augustinus in sermone de sancto Cypriano Martyre, *cum Galerius Maximus* (inquit) *decretum ex tabella recitasset, (in Tascium Cyprianum gladio animaduerti placet) respondit ille, deo gratias.* Et denique Tertullianus, *quid de tabella* (inquit) *recitatis illum Christianum, cur non & homicidam?* quô denique referendum est, quod in Codice à Iustiniano rescriptum est, titulo de sententijs ex periculo recitandis; ibi enim periculum, pro tabella, siue pila, in qua sententia præscribebatur, accipiendum

Lib. 1. Florido.

In apolog. cap. 2.

accipiendum esse Cuiacius auctor est; citato Probo Aemilio, qui in Epaminonda periculum dixit, quod Plutarchus, & Aelianus ψῆφον id est pilam, vel vt glossæ veteres, indicem & scriptionem, in qua scribenda erat Epaminondæ condemnatio; Cui & addi potest, quod Festus testatur, Catonem posuisse in ea oratione, quam ad lites censorias scripsit (periculatus sum) pro eo quod est commentatus sum, vel libello complexus, vt obseruauit acuti vir ingenij Reuardus; Morem autem hunc sententiæ ex libellis pronuntiandæ, ipsos etiam datos iudices obseruasse, docet euidenter Seneca, dum ait: *de quibusdam etiam imperitus iudex dimittere tabellam potest. Vbi fecisse aut non fecisse pronuntiandum est, ibi prolatis cautionibus, controuersia tollitur.* *Lib. 3. de benef. cap. 7.*

Græci verò (quos cum dico, Athenienses intelligo) per tabellam, aut libellum sententiam non ferebant: sed tantùm per χαδίσκους tam in publicis, quàm in priuatis iudicijs; sed in priuatis, quatuor apponi solitos inuenio apud Demosthenem, adeo vt Aristoteles lib. 2. Polit. Hippodami Milesij legislatoris consilium reprobet, dum suis permittit iudicibus, conferre inuicem capita, ad ferendam sententiam; id enim erat contra Atheniensium leges quæ hoc omnino vetuerant, omnemque facultatem eripuerant iudicibus communicandi iudicia; iubebant enim vt singuli, quid sentirent sequerentur, nec ad aliorum sententias se applicarent; vnde etiam eo auctore, Nomothetæ Athenienses præceperant, sedilia ipsorum ita ædificari, vt si vellent capita conferre,

communicareque opiniones inter se, non possent; sic enim Areopagitæ olim sententias libellis inscriptas, in vrnam conijciebant, ne quæ à quo lata esset, intelligi posset:

Orat. contra Macartat.

Præterea apud Romanos illud obseruabatur, vt Latino tantùm concepta sermone ferretur sententia, tam Romæ, quàm in prouincijs, vt à Tryphono responsum est; & Liuius indicat, dum scribit, *silentio per Præconem facto, Paulus Latinè, quæ senatui, quæ sibi ex consilij sententia, visa essent pronuntiauit.* Et ideo ijs, qui in munere constituti publico, non turpe solùm erat, sed periculo iunctum, linguam latinam ignorare; & extant exempla, ob vnam hanc noxam, ademptæ ciuitatis; Claudius certe imperator, ait Suetonius, *splendidum virum, Græciæque prouinciæ principem, verùm latini sermonis ignarum, non modo albo iudicum erasit; sed etiam in peregrinitatem redegit.* Solus enim Romanorum sermo publico in vsu erat; vnde Valerius id seruatum esse ait, non in vrbe tantùm Romana, sed etiam in Græcia, & Asia: quô scilicet latinæ vocis honos, per omnes gentes venerabilior diffunderetur. Adeo etiam vt Imperator Tiberius (Suetonio auctore) militem Græcè testimonio interrogatum, nisi latinè respondere vetuerit. Et in Verrinis etiam inuenimus, Marco Tullio quasi crimen obiectum, quòd domi cum Carneade cæterisque Græciæ legatis, Græcè colloquutus fuisset. Vnde Augustinus, de hac Romanorum ambitione, *At enim opera data est,* (inquit) *vt ciuitas imperiosa, non solùm iugum, verumetiam linguam suam domitis gentibus per pacem sociatis*

L. 48. ff. de re iudic.

In Claudio.

Lib. 19 de ciuit. dei, cap. 7.

imponeret; Et ſane non ſine bono, Romani ita linguam communicabant; nam vt vetus quiſpiam ſcripſit, *efficit loquendi varietas, vt externus alieno non ſit hominis vice.* Plutarchus ait ſuo æuo omnes fere homines ea vſos, exceptis fortè Græcis, qui non faciles cedere, & faſces ſubmittere ſermoni, quem præ ſuo putabant parum cultum; at Afri, Galli, Hiſpani, Pannonij, Britanni, auidi arripuerunt. Gallos quidem Strabo docet (quos negat dicendos vltra barbaros) mutatos iam in Romanum morem, & lingua, & vita, & ciuili gubernatione; Idem de Hiſpanis Strabo, qui ad Bætim colunt: plenè planéque conuerſi iam in Romanos ritus: adeo vt nec ſermonis ſui patrij meminerint. Ea autem latini ſermonis neceſſitas non ſolùm in ferendis ſententijs, ſed in cæteris quoque publicis negotijs, remiſſa fuit; poſtquam imperiũ in Græciam tranſlatum eſt; Tunc enim cœpit Latini, Græcique ſermonis vſus eſſe promiſcuus.

In quæſt. Platon.

Lib. 4.

Præterea & illud in concipiendis ſententijs obſeruabatur, vt iudices nihil quicquam cum aſſertione pronuntiarent: ſed modeſto hoc verbo (VIDERI) vterentur. Idque ex ἐποχὴ Academicorum, puta Socratis, Democriti, Anaxagoræ, Empedoclis, & aliorum, qui vt Marcus Tullius ait, *nihil certò cognoſci, nihil percipi nihil ſciri poſſe dixerunt: anguſtos ſenſus, imbecillos animos, breuia curricula vitæ, & in profũdo veritatem eſſe demerſam, opinionibus & inſtitutis omnia teneri: nihil veritati relinqui: deinceps omnia tenebris circumfuſa eſſe*; Cui ex Platone adde illud Democriti, αἰτὴν οὐδὲν ἴσμεν, ἐν ϐυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθεια

Lib. 1. academ quæſt.

Lib. 4. quæ. acad. Morem hunc ἀπορίας in iudicijs, sic Cicero extulit, *quam rationem maiorum, etiam comprobat diligentia: qui primum iurare* EX SVI ANIMI SENTENTIA *quemque voluerunt: deinde ita teneri* SI SCIENS FALLERET, *quòd inscientia multa versaretur in vita: tum qui testimonium diceret, vt* ARBITRARI *se diceret, etiam quod ipse vidisset; quæque iurati iudices cognouissent, vt ea non esse facta, sed vt* VIDERI *pronuntiarent.* Ad quem etiam morem, videtur respexisse Valerius, *at is* (inquit) *iure eum cæsum* VIDERI *respondit*; & Tacitus, *pronuntiemus vltrò, dominum iure cæsum* VIDERI; Cum verò capitis condemnabant, sic pronuntiasse Festus ait; *reum parum cauisse* VIDERI. Centumuiralem quoque in querela inofficiosi testamenti pronuntiationem, ex Plinio in epistolis hoc modo conceptam fuisse intelligimus: VIDERI *patrem iustas irascendi filio causas habuisse.* Idem in Senatusconsultis, Augurumque ac Pôtificum decretis seruatum, Liuius, Cicero, & auctor rhetor. ad Her. demonstrant. Interdum etiam iudices, in pronuntiatione, hac vtebantur formula, SI QVID MEI IVDICII EST, vt Cicero auctor est, cum ait, *priuatarum litium iudices sumus: nihil enim possumus iudicare, nisi quod est nostri iudicij: in quo frustra iudices solent addere, cum sententiam pronuntiant*, SI QVID MEI IVDICII EST. & cæt.

Lib. 14. [margin, beside "quit) iure eum cæsum…"]

Lib. 14. & 26. Lib. 4. epist. ad Att. lib. 1. [margin, beside "filio causas habuisse… cero, & auctor rhetor."]

Lib. 2. de finib. [margin, beside "Cicero auctor est…"]

Postremò in ista sententiæ pronuntiatione obseruabatur, vt iudices sederent; In eo enim ab oratoribus differebant, quod Oratores surgerent, iudices autem consederent; quod ita Plautus indicat.

In Mostellaria. TE. *Nimis quàm es orator catus,*

Ca. *Sine me dum iſtuc iudicare, ſurge, ego iſtic aſſedero.*

Th. *Maximè accipito hanc ad te litem.*

Morem etiam iſtum Tullius indicat, dum ait; Sed *exeamus è theatro: veniamus in forum, ſeſſum ite precor. quid vt iudicetur, qui tabularium incenderit*; Ratio autem moris huius, è Plauto vulgò petitur, quòd videlicet ſedendo plus ſapiamus; ſic enim Comicus iſte, *Lib. 3. de nat. deor.*

Theur. *Surge dum huc. eſt conſulere igitur quiddam, quod tecum volo.* *In Moſtel.*

Tra. *Sic tamen hinc conſilium dedero, nimio plus ſapio ſedens.*

quod de maioribus iudicibus intelligi volo; nam pedanei non ſedebant: ſed de plano, & in pedibus ſtantes iudicabant.

Nec verò denique hic omittendum putabis, quod conſtitutionibus Iuſtiniani, & Leonis, poſteriori tēpore ſtatutum eſt; vt iudex ſiue magiſtratus ſententiam ſuam litteris, non notis perſcriptam, atque etiam manu ſua obſignatam, vt eſt in Cóſtit. Leonis, per ſe ipſum ex libello publicè partibus legat, & recitet; alioqui ſententiā ipſo iure nullam fieri; quod cum dicunt, hoc dicunt, ex integro cauſam agi, & iudicari poſſe, & ſententiam citra appellationem infirmari, nec ſententiæ nomine dignam eſſe; quod tamen non accipies de Præfecto prætorio, & aliјs qui illuſtrem adminiſtrationem gerebant; veluti Quæſturam, aut Præfecturam vrbis; Ii enim per officiales ſuos ſententiam ſuam recitare poterant, &

ſine ſcripto; Caſſiodorus de Præfecto prætorio; *quid eſt, quod non habeat commiſſum, cuius eſt, vel ipſe ſermo iudicium*? quòd etiam poſtea Epiſcopis indultum à Bonifacio reperimus, propter fulgorem dignitatis huius.

Cap. vlt. de ſent. & de re iud.

AN OLIM LICITVM MVTARE ſententiam.

CAP. 44.

Rolata ſententia, quaſi è tripode emiſſum oraculum, nec reuocari, nec mutari poterat: Seneca, *iudex quam tulit de reo tabellam, reuocare non poteſt; quæſitor non mutauit pronuntiationem ſuam.* Cui congruenter Apuleius, *tabella ſemel lecta, nec augeri littera vna, nec minui poteſt.*

Controuer. lib. 7. controuerſ. 8.

Lib. 1. florid.

Et hoc quidem diſtabat ſententia, ab interlocutione; quæ corrigi & mutari poterat; puta ſi præceperat iudex adeſſe Calendis; mox mutata opinione, poterat iubere Idibus adeſſe, non Calendis; vel ſi iuſſerat ante in trennium caueri, poſtea poterat præcipere in longum caueri tempus; quia hæc interlocutio, propriè ſententia non erat; ſi quidem ſententia propriè dicitur; quæ abſolutionem rei, aut condemnationem certam actoris, & rei continet; eamque vt dixi iudici immutare non licitum; imo verò id habitum pro noxa. Nam à Marco Tullio, Verri vt crimé obiectum eſt, quod paſſim decreta commutaret, &

L. quod iuſſit. ff. de re iudic. l. penult. ff. de prætor. ſtipul.

3. act. in Verr.

de re iudicata iudicaret. Cui bellissimè accommodari potest, quod de Philippo Macedonum rege Plutarchus refert, cum ille dormitabundus condemnasset Machætem, isque appellasset ad Philippum vigilantem, & attentum; rursus cognita causa, sententiã quidem nõ rescidit: sed pecuniam in quam Machætem condemnauerat, ipse persoluit; & ita prudenter maluit, de suo aliquid detrahi, quasi mulctę nomine: quàm mutatione inanis sententiæ, iudiciorum auctoritatem imminui lædique rempublicam; nam rectè antiqui præcipuum ciuitatis robur in iudiciorum firma constitutione posuerunt; quod & Marc. Tullius alicubi confirmat, dum ait, *Minimè popularia illa existimanda sunt, iudiciorum perturbationes, rerum iudicatarum infirmationes, qui ciuitatum afflictarum perditis iam rebus solent esse extremi exitus.*

In Apophth.

Orat. 2. contra Rullum.

Sententia etenim postquam prolata; & iurgio finem fecit: iudici æquè ac partibus sacrosancta esse debet; ideoque ei omnino putidum illam hac mutatione ludificare; & ita miseros decipere litigatores; Ne autem ipsum error commissus in id impellat leuitatis, ante pronuntiationem, omnia quæ controuersiæ sunt, accuratè debet prospicere; denique ita prudenter iudicium componere, vt

Ne quid hiet, ne quid protuberet, angulus
æquis
Partibus vt coeat, nihil vt deliret
amussis. *Vt Virgilius ait.*

Interdum tamen, Romano iure Magistratibus reperio licitum fuisse, iterum iudicare; si ante malè iu-

In ea carmine cui inscribitur titulus viri boni.

dicauiſſent: Magiſtratibus, inquam, nó datis iudicibus: ſimul enim cum prolata ſententia, eorum intercidebat officium; & priuati redebantur; adeo vt licet malè, & iniquè iudicaſſent, ſententiam tamen corrigere & mutare non poſſent, niſi circa acceſſoria. Secus autẽ vt dixi in Magiſtratibus, quorum poſt ſententiam non finiebantur officia. Itaque ſi minorem indefenſum, vel eum qui amplius non erat in rebus humanis, magiſtratus condẽnaſſet: quia ſẽtẽtia nulla erat, denuo cauſam poterat cognoſcere, iterũque iudicare; & ſimiliter ſi aduerſus hæredem pronũtiaſſet, non agentem cauſam, vel luſoriè agentem, rurſus legatariorum gratia poterat cauſam cognoſcere; vt Iulianus indicat; itemque ſi expreſſim contra leges, & conſtitutiones pronuntiaſſet, iterum erroris factus conſcius, poterat iudicare; idemque in cæteris ſententijs, quæ ipſo iure nullæ, & quæ, αἱ μὴ οὖσαι καὶ οὐκ ὄντες, καὶ ἀνάδικοι Demoſtheni. In his enim ab eodem rurſus iudicium ferri poſſe, ſæpe noſtri docuerunt. Poterat tamen ad maiorem magiſtratum, intuitu nullitatis, cauſa deuolui; ſicque mutari tribunal; vt & mutabatur, ſi magiſtratus per turpitudinem & ſordes iniquè decreuiſſet; hoc enim nomine reus factus, indignus erat qui de his iterum cognóſceret; imo qui vnquam iudicio præficeretur; Sed certè, varia aderant remedia, ad conquerendum de iniquitate ſententiæ: appellatio ſcilicet, ſupplicatio, & inſtitutio. de quibus ſigillatim dicendum eſt.

L. iudex poſteaquam ff. de re iud.

L. præſ. & C. quomodo & quãdo iudex.

L. ſi ſeruus plurium, §. 1. ff. de leg. 1.

In Mid.

L. abſentem c. de accuſat. l. 1. §. 1. ff. quæ ſent. ſine appel. cap. dilectus, de appel. L. per hanc diuinam c. de tempor. appel. l. eccl. c. de appell.

DE

DE APPELLATIONE.

CAP. 45.

Ntiquissimum fuisse appellationis vsum argumento est, quòd legimus Solonem illum Atheniensem, cum superiorem Senatum ciuibus suis seu grauissimarum rerum ἔφορον, obseruatoremue, & legum suarum custodē præfecisset: ad eum etiam ἔφεσιν seu prouocationem, perinde atque ad tribunal inculpatius lege lata esse voluisse: vnde & appellationes vocauere δίκας ἐφεσίμους. *Arist. in pol. & Plutarchus in Solon.*

Romanis quoque appellationis vsum antiquum fuisse indicat, quòd historici scripserunt de Tullo Hostilio, qui in iudicio Horatiano prouocationi ad populū cessit, vt Liuius refert: & post eum Valerius. Itemque de Publi. Valerio Publicola, qui exactis Regibus in consulatum suffectus, inter eas leges quibus plebeiam auctoritatem nonnihil iuuare erigereque conatus est, & hæc fuit; A CONSVLIBVS CONDEMNATIS, AD POPVLVM PROVOCARE FAS ESTO: fuit & hæc altera Valerio & M. Horatio Coss. NE QVIS VLLVM MAGISTRATVM SINE PROVOCATIONE REARET. QVI CREASSET, EVM EIVS FASQVE ESSET OCCIDI, NEVE EA CÆDES CAPITALIS NOXÆ HABERETVR: quam legem Liuius etiam refert. *Lib. 1.* *Lib. 8. cap. 1.* *Lib. 3.*

Fuit vetus hic appellandi mos obseruatus, ea etiam

Lib. 3. de leg. lege, cuius verba apud Tullium hæc sunt: *iusta imperia sunto, iisque ciues modestè, ac sine recusatione parento. Magistratibus, nec obedientem & noxium ciuem mulcta, vinculis, verberibusque coercento: ni, maiorũ potestas, populusque prohibessit: ad quos prouocatio esto.* Illis vero temporibus, nõ frequẽs appellationis vsus in causis ciuilibus: sed tantum in re maiori, criminumque. Quamuis tamen reperiam ea ætate à Prætore appellatum, alias ad Collegam eius, alias ad Tribunos; ad collegam, Cicero indicat, vbi de

Act. 1. Prætura vrbana in Verrem, *Piso* (inquit) *multos codices impleuit earum rerum, in quibus ita intercessit. quòd iste aliter, atque vt edixerat, decreuisset: quod vos oblitos esse non arbitror, quæ multitudo, qui ordo, ad Pisonis sellam isto Prætore, solitus sit conuenire: quem iste collegam nisi habuisset lapidibus coopertus esset in foro.* Erat autem Piso Prætor Peregrinus, Verres Prætor vrbanus. eaque verba sic exposuit Asconius, INTERCEDERE inquit, *vt vides etiam Prætor Prætori solet, vt Piso Verri, appellatione causæ ad collegam facta.* Ad

Orat. pro Qu. Tribunos autem appellatum, docet Idem Cicero, dum scribit: *Appellantur Tribuni: à quibus cùm esset certum auxilium petitum*; & clarius infra eadem oratione *cuius procurator à Prætore Tribunos appellare ausus*

Lib. 7. cap. 19. *sit.* Id etiam docet Gellius, vbi Tiberium Gracchum Tribunum sic loquentem facit, CORNELIVM SCIPIONEM ASIATICVM A COLLEGÆ VI PROHIBEO. Effectus autem huius prouocationis, non hic erat, vt magistratus collegæ sententiam contrario iudicio tolleret, aut refor-

maret: sed tantùm vt intercederet, vt aliquem à collegæ vi & iniuria defenderet, vt impediret atque obstaret.

A Prætoribus quoque ad Coss. prouocationem, siue appellationem fuisse, patet ex hoc Valerij loco, *Genutius quidam, ait, matris magnæ Gallus à Cn. Oreste Prætore vrbis impetrauerat, vt restitui se in bona Neuiani iuberet: quorum possessionem secundum tabulas testamenti ab ipso acceperat. Appellatus Mamercus consul à Surdinio, cuius libertus Genutium hæredem fecerat; Prætoriam iurisdictionem abrogauit.* *Lib. 7. cap. 7.*

Postea autem Augustus imperium adeptus statuit, vt appellationes à minoribus Magistratibus, iudicibusve Romæ ad Prætorem fierent, in causis duntaxat ciuilibus: è prouincijs ad consulares, vt refert Suetonius; apud quem pro Prætore, rectè Casaubonus existimat legendum esse Præfectum vrbis; huic enim fidem adstruunt historici omnes. Augustum autem sibi grauiorum rerum appellationes reseruasse, Dio scribit. *In Augusto.* *Lib. 52.*

Tandem verò vnus Nero Claudius, quò Patribus Conscr. gratificaretur, tyrannidisque constituendæ minus suspicionis ciuitati præberet, cauit apud Suetonium, *vt omnes appellationes à iudicibus ad Senatum fierent*: & hoc quidem non sine pecuniæ periculo; Cui & Tacitus astipulatur, de ea hominum pernitie sic scribens: *Auxitque Patrum honorem statuendo, vt qui à priuatis iudicibus ad Senatum prouocauissent, eiusdem pecuniæ periculum facerent, cuius ij qui Imperatorem appellauere.* E contra verò Calligula supremam istam *In Ner.* *Annal. 14.* *Sueto.*

prouocationem sustulit: quippe qui Magistratibus liberam iuris dicundi auctoritatem, & sine vlla sui prouocatione concessit: instituto forté non minus illiberali, quàm quo de iuris quoque consultis abolendis consilium iniit, vt efficeret ne ex stato, receptoque iure opus esset respondere: sed ex eo tantùm quod ipsis vel æquum, vel rei controuersæ conueniens esse videretur, vt ipse Tranquillus ait. Sed videamus, quæ olim circa appellationem obseruata solemnia: primùm interponenda erat confestim & ilico, si viua voce appellare quis vellet: si verò scriptis, & in causa propria, intra biduum: si in aliena, intra triduum; Tempus autem illius offerendæ Paulus in sententijs docet intra quintum diem fuisse; *Ab eo* (inquit) *qui appellatur, ad eum qui de appellatione cogniturus est, litteræ dimissoriæ dirigantur, quæ vulgo apostoli appellantur: quorum postulatio & acceptio intra quintum diem ex officio facienda est*; prorogatum postea id tempus, ad triginta dies, vt Iustinianus ait. Tempus, denique illius exercendæ, peragendæque videtur primùm anni spatium fuisse: postea ab eo Imper. huic rei biennium præstitutum, si iustum impedimentum intercessisset puta, si iudicis non fuisset copia: si aduersarius propter valetudinem decumbens, vel paupertate, aut tempestate: vel alterius dolo, atque insidijs, aut casu fortuito, etiam procuratoris sui præpeditus, negotium persequi non potuisset; His enim lis non peribat, sed aliud indulgebatur tempus, quod & REPARATIO dicebatur. Huius & meminit Symmachus, ad Theodosiũ scribens in hæc

In Calig.

L. 1. §. viduam & seq. ff. quand. appell. sit.

Lib. 5. sent. tit. 36.

L. vnica. c. de lib. dimiss.

L. 2. §. si quoque ff. de iudi. l. vlt. §. illud c. de temp. appell.

L. vlt. § illud etiam C. de tep. & rep. appell. & l. 2. c. eod.

Lib. 10. epist.

verba; *longo interuallo petita à me reparatio, cum partes ad necessarium contraxisset examẽ.* Et alia epistola *parentum numinis vestri diuorum principum protulit sanctionem, quæ inter reliquas exceptiones reparationem iurgantibus tribuunt, si per cognitorem causa labatur.* Ni autem vllum eiusmodi impedimẽtum adfuisset, & intra hoc tempus à iudice indictum, vel à iure præstitutum, persecuta nõ fuerit appellatio; Amodo præscripta, atque deserta habebatur, & perinde ac si non fuisset interposita, [g] sententia in iudicatum transibat.

Vis autem & effectus appellationis is erat, vt pene [h] sententiam extingueret, aut saltem suspenderet. Item vt ea pendente nihil in lite [a] innouaretur; atque etiam vt ad superiorem iudicem [b] totum deuolueretur negotium, non principale modo, sed & accessorium omne.

Non autem passim & temere recipiebatur appellatio; Nam ab interlocutione nusquam [c] recepta; nisi fortè in ea grauamen contineretur, quod post modum vix posset reparari; nec etiam à pronuntiato super possessione restituenda admissa appellatio. quia nimirum omni semper exosum iuri, vi & metu, contempta legis religione, rem alterius occupasse; vnde bellissimè rex Theodericus apud [d] Cassiodorum: *Fœdum est* (inquit) *inter iura publica priuatis odijs licentiam dare, nec ad arbitrium proprium iudicandus est inconsultus feruor animorum.* Et paulo post, *Hinc est, quod legum reperta est sacra reuerentia: vt nihil manu, nihil proprio ageretur impulsu.*

Similiter tertio prouocantis appellatio [e] non ad-

g Si cõtra c. de appel.

h L. [6] eos. l. 3. c. de appell.

a L. singul. ff. nihil nouari appell. interp.

b L. f. C. de appell.

c L. 2. ff. de appell. recip. vel non.

d lib. 4. variar. epist. 10.

e l. singul. c. ne lit. in vna.

missa, postquam videlicet tres in eadem lite aduersas sententias accepisset; tum quòd litium finis nusquam; cùm quòd inciuile omnino fuisset, & sanè proteruum tot iudices imperitiæ, vel iniquitatis insimulari. Cui adde quod Plato hac de re agens, scri-

f Lib. 5. de legib. bit in hæc verba ὁ δὲ χρόνος ἅμα καὶ τὸ βραδύ, τό, τε πολλάκις ἀνακρίνειν, πρὸς τὸ φανερὰν γίνεσθαι τὴν ἀμφισβήτησιν, ξύμφορον. ὧν ἕνεκα, πρῶτον μὲν εἰς γείτονας ἰέναι χρὴ τοὺς ἐπικαλοῦντας ἀλλήλοις· καὶ τοὺς φίλους τε καὶ ξυνειδότας, ὅτι μάλιστα τὰς ἀμφισβητουμένας πράξεις. ἐὰν δ' ἄρα μὴ ἐν τούτοις τις ἱκανὴν κρίσιν λαμβάνῃ, πρὸς ἄλλο δικαστήριον ἴτω· τὸ δὲ τρίτον, ἂν αἱ δύο δικαστήρια μὴ δύνηται διαλλάξαι, τέλος ἐπιθέτω τῇ δίκῃ. Et quidē sunt multi, qui tanta litigandi ducti sunt pertinacia, vt veteres

In Eutyd. istos palestritas imitentur, qui vt idem Plato scribit, non nisi ter cecidissent, victi dicebantur. Et de quibus illud merito vsurpari potest; quod Annibal

Lib. 27. de Marcello apud Liuium; *cum eo hoste*, inquit, *res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest; seu vicit, fortior instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen*: Non enim iudicio cedunt, nec aduersario dant herbam; ni omni collapsi fortuna, æreque alie-

Defessi. no defessi, amplius quidquam tentare non possint, & agredi.

Præterea emansori & contumaci denegata prouocatio, quia videbatur, non sine magistratus contemptu, postquam peremptorium edictum cognouisset, pro tribunali respondere noluisse; vt a-

g L. ex consensu §. cum qui ff. de appell. licubi g Papinianus ait. Frustra itaque legis auxilium implorasset, qui in legem, qui in Magistratum peccasset.

Insuper & illud notandum, aduersus iniquitatem

sententiæ prouocationem non semper [h] necessariam; puta dum contra leges, vel senatusconsulta, vel constitutiones probata erat; Etenim facti solùm quæstio, iudicis arbitrio relinquebatur; quæ autem iuris erant, legis auctoritati salua remanebant.

h L. 1. §. item ff. quæ sent. sine appell.

Pœna autem antiquis temporibus iniustè & perperam prouocantibus inflicta fuit, vt docet Paulus in hæc verba, *ne liberum quis & solutum haberet arbitrium retractandæ & reuocandæ sententiæ, pœna appellationibus præstituta est*. De eaque pœna caueri fideiussoribus solitum, sequentia eiusdem auctoris verba indicant, *in causa appellationis*, inquit, *tam vnus quàm plures fideiussores, si idonei sunt, dari possunt*. Sufficit etiam per vnum idoneum indemnitatis pœnam constitui; illiusque pœnæ auctorem fuisse Neronem Tacitus refert; nam antea vacuum id, solutumque pœna fuerat: præterquam si ad Principem fuisset prouocatum. Fuit autem ea pœna quingentarum librarum argenti, vt plerique volunt, ex l. ab executione §. sciant l. Quor. appell. non recip. & ex l. si clericus c. de episc. audient.

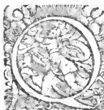
Lib. 5. sent. tit. 35.

Lib. 14.

DE SVPPLICATIONE ET RESTITVTIONE.

CAP. 46.

Auth. quæ supplicatio.

Vantum verò ad ſupplicationem attinet hæc etiam obſeruata. Primùm, vt ea interponeretur intra x. dies à ſententia lata, ſi Præfectis Prætorio offerenda ea eſſet. Si verò imperatori, tempus in biennium indultum. Illius autem perſequendæ, nullum certum præſtitutum; forte propter innumera negotia, quæ in regijs iſtis, foriſque ſupremis obſeruabantur. Solis verò Principibus, Præfectiſque Prætorio ſupplicare permiſſum; quia ab ijs tantùm prouocatio denegata, vnde & diſcis precis cognitionē illis quoque commiſſam. Quamuis tamen ſint qui ſcribunt eas fuiſſe Quæſtoris partes, vt veritatem precum rimaretur, illiſque ſubſcriberet, ſi iuſta ratione niteretur; idque ex pluribus reſcriptis docent, atque etiam ex Symmacho, dum ſcribit ad Flauianum Quæſtorem, *Neque enim te exhauſerit, quòd adeuntium preces indefeſſo abſoluis affatu, quòd venerandi Principis mentem loqueris.* Vnde & alibi, Quæſtorem vocat precum arbitrum. Quæ autem cæteris magiſtratibus offerebatur ſupplicatio: non ſanè ſupplicatio, ſed verius officij imploratio dicebatur.

L. 2. C. de Pet. bono. ſub. l. vlt. c. de diuerſ. reſc.

Præterea & notandum, contra ſententiam, quæ duabus tertia acceſſerat conformis, nō receptas preces

ces; ne videlicet, hæc [b]Principis indulgentia, victori nimium damnosa esset, iam tribus securo sententiis. Itemque [c]supplicem semel duntaxat, in vna, eademque causa auditum; quo & distincta supplicatio ab appellatione, quæ denuo iterumque fieri poterat.

b l. rescripta. de prec. imper. off.
c l. si quis aduers. c. de prec. imper. off.

Non autem passim, neque omnibus dari placuit hoc supplicandi beneficium; pro regula enim habitum, supplicationem non admittendam, in ijs quibus appellare non erat permissum; qua propter perduellionis, aut maiestatis postulatus, propter sceleris grauitatem [a]non auditus supplicans. Cum indignum esset, ab eo misericordiam expectare, in cuius necem esset machinatus. Idem erat in eo, [b]qui Nili aggeres ruperat, vndasque è proprijs vsib⁹ auerterat; idemque denique in cæteris atrocibus, vt latius tradetur sequenti libro. Imo verò discimus ex quadam Theodosij cōstitutione. Principi suplicare olim nō licitum in rebus momenti leuioris; Ne fortè tandem vilesceret regij huius auxilij dignitas; nam, teste Eusebeio, λάβαρον deferri vetabāt Greci Imperatores in velitationibus, sed tantùm in magnis prælijs, laborante videlicet atque periclitante exercitu; sic nec decens esse duxerunt, passim adiri Principem, eiusque in leuibus istis sacrum efflagitare auxilium.

a l. quisquis c. ad leg. Iul. maiesti.
b L. 1. C. de Nili agger. nō rump.
In vita Constant.

De contumace autem quid dicendum? num & supplex poterat implorare auxilium? Potuisse sanè verius est, vt & nostri voluere, in l. 1. c. ne lic. in vn. ead. caus. Præterea hoc notandum, priscis illis solenne, & consuetū fuisse, vt in precibus Principi offerendis

tanquam ex formula hæc verba apponerent, VOTA PRO SALVTE TVA FACIMVS, nec prætermitti deberent; adeo vt cum Rhodij magiſtratus, data ad Tyberium prece, votum illud non ſubſcripſiſſent, eos iuſſerit adijcere.

Poſtremò in reſtitutione hæc obſeruata, primùm vt ipſa poſtularetur intra annum vtilem; qui poſtea à Iuſtiniano conuerſus & immutatus in quatuor annos; Idque ſi maior 25. annis eam peteret; etenim ſi minor c per ſententiam læſus, poterat in 29. vſque annum ætatis ſuæ, reſtitutionem poſtulare; inſuper petenda ea erat, aut ab eodem iudice, aut à maiore; d minor ſiquidem magiſtratus, contra maioris ſententiam, nihil auctoritatis obtinebat.

c L. cum & minor. c. ſi aduerſ. rem iud.

d L. minor autem ff. de minorib.

A ſolo autem e principe Procuratorum ſuorum, vt & cæterorum, qui vice ſacra iudicabant, poſtulanda, erat atque etiam dum famę, dum fortunarum periculum timeretur.

e L. 1. c. vbi & & apud quem reſt.

L. 1. c. de ſent. paſſ. & reſtit.

Præterea reſtituto, dari non ſolita, abſque cauſa legitima, ſiue minor 25. annis, ſiue maior ipſam peteret. ſic enim ſcriptum erat, in edicto Prætoris, SI QVA MIHI IVSTA CAVSA VIDEATVR, RESTITVTIONEM DABO; ne videlicet ita facilè auctoritas iudicij labefactaretur. Cauſas autē, quæ iuſtæ ac legitimæ, tu percipe ex tit. Pandect. & cod. de qui reſtit. in inte. de minorib. & quib. ex cauſ. maiores. Vis denique beneficij huius ea erat, vt reſciſo quod geſtum erat, denuo de negotio cognoſceretur; vnde Paulus de hoc agens, INTEGRI RESTITVTIO, inquit, *eſt redintegrandæ rei vel cauſæ actio.*

DE EXECVTIONE SENTENTIÆ, *addictione, nexu, seruitute, & sectione iudicatum non soluentis.*

CAP. 47.

VT frustra latæ leges essent, ni religiose exequerentur, & contra reluctantes, & dissolutos vi, pœnaque animaduerteretur. Essent quippe eorum instar vasorum, quæ (vt dicebat Anaxagoras) odore vacua, nulli vsui propria, præterquam ad inanem sonum. Ita & frustra esset iudicium tanto ordine condidisse sententiasque protulisse, si non exitum vel executionem quoque consequerentur. Ius enim nuda ipsa verba non curat: sed quæ cum effectu, & emolumento, rem iusto creditori reddunt; præsertim cum sententia abierit in rem iudicatam: in eoque sit statu, vt nullo iam remedio, attentari possit.

Ideoque discimus antiquos pari vsos seueritate in iudiciorum, quàm in legum, & magistratuum contemptores; Græcis enim iudicatum qui non faciebat, de vi publica tenebatur; quia non parendo iudicio non tam læduntur vtilitates priuatorum, quàm iura, & leges capite & auctoritate minuuntur; quod sic Demosthenes contra Midiam extulit, τί γὰρ δήποτε, ἄν τις ὄφλων δίκην μὴ ἐκτίσῃ, οὐκ ἐποίησεν ὁ νόμος τὰς ἐξούλης ἰδίας, ἀλλὰ προστιμᾶν ἐπέταξε τῷ δημοσίῳ; Id est, Nam

quæ causa est, si quis iudicatum solui non soluerit; cur lex actionem vnde vi, non priuatam fecerit, sed ad crimina publica referri oportere statuerit?

Romanis etiam qui iudicatum non soluebat; vt quasi effractor legis habebatur. Sic & illius omni destitutus auxilio, libero creditoris addicebatur tractandus arbitrio; vnde scena illa antiquæ legis, MANVS INIECTIO ESTO, IN IVS DVCITO, NI IVDICATVM FACIT: AVT QVI ENDO EO IN IVRE VINDICIT, SECVM DVCITO, VINCITO AVT NERVO, AVT COMPEDIBVS QVINDECIM PONDO, NE MINORE, AVT SI VOLET MAIORE VINCITO. SI VOLET SVO VIVITO: NI SVO VIVIT, QVI EM VINCTVM HABEBIT. LIBRAS FARRIS IN DIES DATO, SI VOLET PLVS DATO.

Gell. cap. 1. lib. 20.

Non autem confestim, & illico tam seuerè in confessos, & condemnatos vsum est; modicum enim humanitatis gratia, eis indultum tempus, intra quod pecuniam conquirerét. Sic namque in eadem lege scriptum erat, AERIS CONFESSI, REBVSQVE IVRE IVDICATIS, TRIGINTA DIES IVSTI SVNTO, POST DEIN ET CÆT. Iusti dicuntur illi dies, quod ijs ius erat differre executionem rei iudicatæ vt in ea lege Cicero, PRAETER IDEÆ MATRIS FAMVLOS, EOSQVE IVSTIS DIEBVS, NE QVIS STIPEM COGITO. Id autem tempus, postea variè immutatum. Nam & Iustiniani [a] constitutione, dati generaliter quatuor menses; post modum verò lege alia concessi solum locupletioribus; vt nimirum ex venditione rerum suarum pecuniam in cõdemnationem deductam possent conficere; pauperiores autem cé-

[a] L. vlt. C. de execut. rei iudic.

ſebant ſtatim exigendos eſſe, vt Harmenopulus ad-docet; alia etiam *b* lege videmus præſtitutos menſes duos, eoſque non niſi petenti datos. Id vero obſeruatum in perſonalibus actionibus; nam in rei vindicationibus, condemnatum oportebat rem ſtatim reſtituere. *b l. 3. §. vlt. c. de re iudic.* *L. penult. c. eod.*

Illo igitur exacto tempore, ſi iudicatus ſoluere ſuperſediſſet, olim (vt dixi) creditori addicebatur vinciendus, eo more, modoque, qui in illa 12. tab. lege; de quo, ſi quod deinde fiebat, ſcire aueas, audi quæ ſcribit Gellius, poſtremam legis illius partem explicans; *erat* (inquit) *ius interea paciſcendi, ac niſi pacti forent, habebantur in vinculis dies ſexaginta; inter eos dies trinis nundinis continuis, ad Prætorem in comitium producebantur; quantæque pecuniæ iudicati eſſent, prædicabatur; tertijs autem nundinis capite pænas dabãt, aut trans Tiberim peregrè venum ibant.* Et paulo poſt, *ſi plures forent quibus reus eſſet iudicatus, ſecari ſi vellent atque partiri corpus addicti ſibi hominis, permiſerũt.* Tãta ſeueritas, nõ ob cõtemptã modo iudicij auctoritatem erat; ſed & quod in ea republica, ita infeſti, & odioſi erant moroſi debitores vnde Caſſiodorus reatum quendam dixit, ſub debito fuiſſe; cui & proximum illud Senecæ, dum ita ſcribit, *non tam imprudentes maiores fuerunt; vt non intelligerent iniquiſſimum eſſe, eodem loco haberi eum qui pecuniam quam à creditore acceperat, libidine aut alea abſumpſit, & eum qui incendio, aut latrocinio, aut alio caſu triſtiore, aliena cum ſuis perdidit;* & ſimiliter Ariſtoteles ad Alexandrum ſcribens, perfidos debitores comparat vrbium proditoribus. Etenim ambos iniuria cre- *Lib. 20. cap. 1.* *Lib. 7. de benef.*

ditores afficere. Et narratur apud Persas, secundum
Plutarchus. περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι delictum fuisse, mentiri: primum præcipuumque, esse debitorem; quòd qui debeat, vt plurimum mendacem, fallacem, & periurum esse necesse sit; Quibus
In quæ. Græc. 54 q. & adijce, quod pulchré de Gnosiis apud Plutarchum; hi cum mutuam pecuniam sumebant, quasi rapiebant; vt si fidem fallerent, de vi potius, quàm ciuili ac pecuniaria actione tenerentur. Et ita cedebat pœna in fidei vicem, vt inquit Liuius.

Lib. 2. Vis autem exemplum antiquæ illius sæuitiæ in debitorem: Audi quid ipse Liuius referat: *Magno*, inquit, *natu quidam, cum omnium maiorum suorum insignibus, se in forum proiecit: obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. ad hoc promissa barba & capilli efferauerant speciem oris; noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo miserantes eum iactabant. Ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices aduerso pectore ostentabat. Sciscitantibus vnde ille habitus? vnde deformitas? cum circumfusa turba esset propè in concionis modum: Sabino bello, ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fuisse. id cumulatum vsuris, primò se agro paterno auitoque exuisse; deinde fortunis alijs; postremò velut tabem peruenisse ad corpus: ductum se à creditore non in seruitium, sed in ergastulum, & carnificinam esse; inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigijs verberum. Ad hæc visa auditaque, clamor ingens oritur: non iam foro se tumultus continet, sed passim totam vrbem peruadit. Nexu vincti, solutique se vndique in*

publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem: nullo loco deest seditionis voluntarius comes.

Ex quibus tu collige ante 12. tabul. non solùm in vincula, in neruum, à creditoribus iudicatos duci, sed etiam verberibus cædi, fame enecari: alijsque eiusmodi cruciatibus affici consueuisse. Quæ vt dura nimis, paulatim immutata sunt. Nam & P. Seruilius Cósul, vt sedaret plebis tumultũ, ob calamitaté militis huius edixit, *ne quis ciuẽ Romanum, vinctum, aut clausum teneret: quominus ei nominis edendi apud Consules potestas fieret: neu quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos, nepotesque eius moraretur.* L. in lib. 2. Et cum antea condemnati in neruo ac compedibus sic detinerentur: vt nisi creditorum misericordia, vel boni cuiusdam vindicis indulgentia liberarẽtur, totam in vinculis ætatem consumerent; tandẽ Decemviri satius esse existimauerũt, certo tempore eos vinciri, deinde peregre venũ mitti. Cósultius siquidem eis visum condemnatos istos sexaginta dũtaxat dies in vinculis esse, deinde venum peregre mitti; quàm domi perpetuis vinculis contineri: ac nimia crudelitate, immanique creditorum sæuitia, populi insuper illachrimatione, odio patrum, plebisque inconstantia, bellis intestinis ac seditionibus fenestram aperiri.

Fuit etiam postea hæc Decemuiralis lex, alia Consulari lege abrogata, anno ab vrbe condita ccccxxix. Lucio Papyrio Mugilario & G. Petilio III. Coss. Cautum enim, vt Liuius ait, *ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur, pe-* Lib. 8.

euniæ creditæ bona debitoris, nō corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti, cautumque in posterum, ne necteretur. Et tunc quidem sectionem, pœnamque capitis, in bonorum proscriptionem conuersam fuisse, rectè ex Tertulliano Continus obseruauit. Sanè si bona iudicato non sufficerent, adhuc vincula, & addictio in vsu remansisse videntur, auctore Gellio: sed ita, vt non amplius peregrè debitores mitterentur, nec sectioni capitisque pœnæ subiecti forent; sed ad hoc tantum vt in vinculis essent, vt operas in seruitute pro iudicato præstarent creditoribus, donec illis satis abundè factum esset. Idque confirmat illud Senecæ, *O miserum* (inquit) *si quem delectat sui patrimonij liber magnus, & vasta spatia terrarum colenda per vinctos, & immensi greges pecorum per prouincias ac regna pascendi;* Et quamuis *Sylla dictatore, nexi omnes qui bonam copiam iurassent, dissoluti*; vt Varro refert; idcirco tamen post Syllæ tempora addici nectique debitores non desierunt. Apud Athenienses fere eadem videtur fuisse pœna eorum qui iudicatum non soluissent. Nam scholiastes Aristophanis in Nebulas ait, in quadruplum solitos condemnari: aut si non haberent in ære luisse in corpore, & à creditoribus siue neruo & compedibus habitos: hosque Græcie ἐγχαλοσικλεῖς vocabant quos Romani νέξος.

Lib. 10. cap. 1.

Lib. 7. cap 10. de benef.

Lib. 6. de ling. lat.

Postremò autem his accessit legis Iuliæ beneficium, quod & πασῶν ἄθλιωτάτον dixerūt, qua debitoribus permissum bonis cedere, vt vinculis, & infamia omni eximerētur; A qua tamen excepti decoctores, ij nimirum, qui nequitia sua bona perdiderant. Adeo enim

eo enim semper exosum genus id hominum, vt lege quadā Roscia certum in spectaculis locum ijs fraudatoribus & decoctoribus constitutum fuisse, scripserit alicubi Cicero, vbi catamidiarentur, vt ait Spartianus. 2. Philip. In Hadriano.

Cæterum id obseruatum, vt priusquam creditores condemnatum ducerent ad vincula, bona discuterent eòque ordine, vt primo res mobiles, & animalia caperentur. Si autem non sufficerent, etiam soli pignora capi iuberentur & distrahi, vt Paulus addocet; Et hic ordo videtur creditoris gratia introductus, magis quàm debitoris; quòd videlicet hac ratione facilior esset & expeditior executio. Ea autem ita per officium iudicis capta, & distracta publicè, post duos menses emptore non inuento, ei addicebantur secundum quem iudicatum erat. L. A diuo Pio. §. in venditione. ff. de re iud. L. 3. c. de exec. rei iudic.

Nec verò executio ista satisdatione impediebatur; nā vt Vlpian⁹ aīt, obligatio ex obligatione orire-tur, litesq; ex litib⁹; & erat ne fas post absolutū iudicium, litem alteram surrexisse ex litis primę materia, vt Honorij & Theodosij habet constitutio. Nam & de iudiciis vsurpari potest quodab antiquo dictū de legibus, *eas demum optimas esse, quæ paucissimas lites gignant*. Notandum etiam est ex diui Pij rescripto, magistratibus tantùm concessum sentētias suas exequi; iudicibus verò minimè; quandoquidem executio, quæ plerumque per immissionem in possessionemą fiebat, mixti esse imperij videbatur; quod iudicibus nusquam datum. Horum igitur sententias qui exequebantur; magistratus à quibus dati erant L. 4. §. ait prætor ff. de re iud. L. terminato. c. de fruct. & lit. exp. L. iubere ff. de iurisf. l. 1. & l. cognitio ff. de off. eius. cui. mand.

quod & locum habebat in delegato à Principe, cum iurisdictio illi, nō sec⁹ ac ab ordinario demādata erat. Sed quærat aliquis quæ fuerit ea executio extraordinaria, de qua sic alicubi Vlpianus, *si pignora væneant per apparitores Prætoris extra ordinem sententiam exequentes*; nam inde colligitur fuisse ordinarias, & extraordinarias executiones, sané quemadmodum ordinaria cognitio tum appellabatur, cum ex formula apud iudices datos causa agebatur: extraordinaria verò, cum ipsi magistratus notionem adhibebāt suam: ita & quod iudicibus datis, actionibus interdictisque redditis, exequebantur, ordine exequi: quod verò viribus imperij sui, per apparitores, & si res posceret, manu militari exequebantur, extra ordinem exequi dicebantur. Hinc autem illa Prætoris iurisdictionis tuendæ remedia: pignoris capio, multæ dictio, corporis retentio, ac coërcitio.

L. si pigno. 1 ff. de euict.

DE IVDICIO CALVMNIÆ IN petitorem. CAP. 48.

SVperiori ostensum capite, quo more modoque olim persecutus reus: nūc verò operæpretium videre, quomodo tractatus petitor ob actum calumniosé. Ac primum sciendum, calumniatorem dici, vel qui intentionem non probauerat, vel qui accepta pecunia intenderat, vt aduersario facesseret negotium, vt Iustinianus ait. Ibi enim negotium facere, est aliquem calumniosa lite

§. quadrupli Inst. de act. Lib. 4.

diuexare, vt & apud Fabium, negotium innocenti facit; dictaque calumnia, à caluendo, id eſt, fruſtrando & decipiendo, vt Iſidorus inquit. Habes autem huiuſce de calumnia iudicij exemplum apud Gellium, vbi ait, *is cum ſuis multis Patronis clamitabat probari apud iudicem debere pecuniam datam conſuetis modis*; EXPENSI LATIONE, MENSÆ RATIONIBVS, CHIROGRAPHI EXHIBITIONE, TABVLARVM OBSIGNATIONE, TESTIVM INTERCESSIONE; *ex quibus omnibus, ſi nulla re probaretur, dimitti iam ſe oportere, & aduerſarium de calumnia damnari*; Et Cicero dum actiones calumnioſas ſignificat, ait, *qui non calumnia litium, non iniuſtis vindicijs ac ſacramentis alienos fundos, ſed caſtris exercitu, ſignis inferendis petebat.* Nec certè ab iſtis alienos puto, qui interlitigando prætermiſſis doloſè iuris ſolemnibus aduerſarium, ſiue iudicem præcipitato iudicio, vel fraude alia circumueniunt; Et quemadmodum in eos qui ex legibus inter athletas recepti, non tamen ex legibus, ſed dolo & fraude decertabant, pœna olim conſtituta erat; quæ κακομαχίας dicta, quod παρὰ τὸν νόμον τὸν ἐναγώνιον peccauerant, vt Atheneus ait; quia nimirum id erat iudiciũ degeneris & malicioſi animi, ac de ſua virtute difidentis; ita non inmeritò ijs infenſæ iudiciariæ leges, qui non ex legibus, & ſolemni iudiciorum ritu, in ſacris iſtis Aſtreæ certaminibus: ſed fraudulosa arte diſceptant. Etenim pręcipua iudicij vis & auctoritas, in ritu ipſo & ſolemni ordine cõſiſtit; quẽ qui fraudulenter prætermittit & violat; nõ modo mẽtis ſuæ maliciã, & litis iniquitatẽ prodere: ſed & diuam iſtam, imo rempublicam gra-

Lib. 14. cap. 2.

Pro Mil.

Lib. 6. cap. 12.

uiter offendere videtur; breui namque ciuitatem corruere, & euerti necesse erit, in qua iudiciorum ordo non sanctissimè obseruabitur, quod sic Plato extulit, πᾶσα δὴ πόλις ἄπολις ἂν γένοιτο, ἐν ᾗ δικαστήρια μὴ καθεστῶτα εἴη κατὰ τρόπον.

Lib. 6. de leg.

Quantum verò ad istius calumniæ fraudisque pœnam attinet: certum est, iure quidem veteri cautum fuisse, vt de calumnia, actione in partem decimam litis mulctaretur, & impensas solueret, & interdum infamis fieret; quòd nimirum violasset iusiurandum quod conceperat de calumnia Eratque hæc actio ex stipulatu. Nam initio litis cauebat actor, ni vicisset reo decimam præstitum iri, vt supra notatum cap. 30. cuius rei testimonium reperio in Codice Hermog. tit. de calum. vbi Diocletiani legitur constitutio, his concepta verbis, *iudicio tutelæ conuenit excipi actionem, ad quam respondere debes: quippe si per calumniam hoc eum facere confidis, remedio repromissionis initio postulatæ calumniæ, in decimam partem eius quod petijt, tibi condemnari eum desiderare potes*: Eam autem actionem, nòn vtendo extinctam, voluit Iustinianus restitui, hoc addito, vt decimæ cautio satisdationem haberet. Similē pœnam in vsu Athenis fuisse, docent passim orationes Demosthenis, Isæi, Isocratis & aliorum; vbi τῆς παρακαταβολῆς apud eos sermo.

§. hæc autem Inst. de pæn. tem litig.

Nou. 112.

Tandem verò sublata depositione illius decimæ partis litis; quam videlicet ex stipulatu ante iudicium facere tenebantur litigatores; mutatum etiam id genus pœnæ in eam partem decimam: nimirum in quadrupli pœnam eius pecuniæ quam calumnia-

tor acceperat, si intra annum: simpli verò post annum, vt apud Iustinianum legitur. Sed omnino remansit pœna infamiæ; & meritò, cum nec probi in forum descendere debeant, nisi coactè, & magno pudore. Vnde apud Thucydidem legati Atheniensium solicitè reijciunt notam φιλοδίκων, quasi admodum probrosam & infamem; & ipse Demosthenes, δεῖ (inquit) ἐλαττοῦσθαί τι καὶ συγχωρεῖν, ὥστε μὴ δοκεῖν φιλόδικον εἶναι, Oratorem scilicet oportere nonnihil cedere ac remittere, ne videatur cupidus litium; Tullius quoque in officijs, vult virum bonum, non esse in exigendo acerbum, sed æquum & facilem: multa multis de iure suo cedentem: à litibus quantum licet, & paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem; Qua ratione motus ipse Caligula quadragesimam summæ, de qua litigabatur, pœnæ nomine etiam à iusto litigatore exigebat, vt refert Suetonius.

D. §. quadrupli inst. de act.

In Calig.

DE POENA IVDICIS QVI INIQVE & perperam iudicauerat.

CAP. 49.

INfensæ sẽper fuere leges ijs iudicibus, qui accepta pecunia, vel qui dolo malo per ambitionem, & gratiam, fauoremque nimiũ, aut inimicitias iniustè iudicãt; nam de corrupto iudice sic Gellius, *nisi duram esse legem putas, quæ iudicem arbitrum-ve iure datum, qui ob rem iudicandam pecuniam accepisse conuictus est, capite punit*; legem De-

Lib. 20. cap.

cemuiralem intelligit, ita ſtatuentem in corruptum iudicem.

Ideoque minus iuſtam duco legem Iuliam repetundarum, qua temperata antiqua iſta, ſancitum vt in corruptos iudices non amplius capite, ſed exilio, vel etiam interdum durius animaduerteretur; vt legitur in l. 7. D. ad leg. Iul. repetund. Quod & eo tempore, quo Cicero Verrem accuſauit obſeruatum fuiſſe, illius teſtantur verba, *cognoſcet* (inquit) *ex me populus Roma. quid ſit & cæt. quod Pub. Septimo Senatore damnato, Qu. Hortenſio Prætore de pecunijs repetundis, lis æſtimata ſit eo nomine, quòd ille ob rem iudicandam, pecuniam accepiſſet.*

Act. 1. in Ver.

Ex his autem legibus alia poſtmodum orta, qua cautum, vt geſti magiſtratus, quiſque rationes redderet; & ideo in prouincia quinquaginta diebus moraretur; quamuis tamen Polybius aſſerat earum reddendarum rationum morem ſemper in vſu fuiſſe veteribus Romanis, qui noluerunt (vt eius verbis vtar) ἀποτιθεμένους τὴν ἀρχὴν ἐν δήμῳ δεῖ τὰς εὐθύνας ὑπέχειν τῶν πεπραγμένων. Quò imitari Athenienſes videbantur; hi enim habebant collegium τῶν λογιστῶν, apud quos accuſari omnes poterant malè geſti magiſtratus; refertque Aeſchines nó potuiſſe magiſtratum aliquem vel de ſe, vel ſuis rebus, antequam ſui muneris rationem reddidiſſet, quicquã ſtatuere; vnde Ariſtoteles ſuorum mores verbis extollens, meritò damnat γερουσίαν Laconicam, quòd magiſtratus apud eos à cauſa dicenda erat immunis.

Lib. 6.

Cont. Cteſi.

Ea autem ſeueritas præcipuè obſeruata ob corru-

ptelas, quæ passim in iudiciis reddundis. Cautum enim erat legib⁹, ne quid à singulis acciperēt iudices: cū videlicet nec dare, nec accipere iudex debeat, vt Iustinianus ait A quibus nō dissimilis ea lex quæ apud Platonē, τὺς τῇ πατρίδι διακονοῦντάς τι δώρων χωρὶς χρὴ διακονεῖν. *No. 8.* *Lib. 12. de legib.*
Ratio autem eiusce rei satis omnibus nota, & cuius *Lib. 1. de bene.*
auctor Alexander Seuerus; *necessarium videlicet esse, vt qui emit, vendat: nec sine rubore posse eum punire, qui quod emit, vendit.* Quod ita Seneca extulit; *prouincias spoliari & nummarium tribunal audita vtrinque licitatione alteri addici, non mirum: quando quæ emeris, vendere gentium ius est.* Quô respiciens Saluianus sic exclamat, *quotus* *Lib. 1. de prou.*
quisque iuxta diuitem pauper, aut intactus, aut tutus est? quid aliud est sublimium dignitas, quàm proscriptio ciuitatum? aut quid aliud quorumdam præfectura, quàm præda? nulla maior pauperculorū depopulatio est, quàm potestas; ad hoc enim honos emitur à paucis, vt cunctorum vastatione satietur: reddunt miseri dignitatum prætia quas non emunt, commercia nesciunt, sed solutionem sciunt. Sanè ad rempublic. tanquam ad nundinas accedere non debent magistratus; quemadmodum Stratocles & Dromoclides solebant sese mutuo ad messem auream inuitare, sic e- *Plutarch. in polit.*
nim ioco appellant tribunal & curiam.

Sed an magistratus, iudexue omnino prohibebatur quidpiā accipere? certe reperio magistratibus id vetitum, salaria id est annonas & capita, de publico eis attributa. Imo verò ante Augustum, proprijs sumptibus atque impēsis munus publicū quemque à se susceptū, aut sibi impositū obijsse, testes Diō at *Lib. 53.*
que Lāpridius. Salariis autē eis cōstitutis, lōgè maior *In Alex.*

fuit ratio, vt ſingulis abſtinerent; quod & conſtitutione ſingulari, firmauit Iuſtinianus, in hæc verba τῶν ἐθνῶν, ὅσοι τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῶν ἐπαρχιῶν ἔχουσι, καθαρεῖς παρεσκευάσαμεν χρῆσθαι ταῖς χερσὶ, καὶ παντὸς ἀπέχεσθαι λήμματος, μόνοις ἀρκουμένους τοῖς παρὰ τοῦ δημοσίου διδομένοις. Id eſt Gentium Pręſides, qui ciuilia in prouincijs officia adminiſtrãt, puris vtantur manibus, & omni præda abſtineant, his ſolis contenti quæ præbentur ex publico. Quod non tantùm de prouinciarum Præſidibus debet intelligi: ſed & de cæteris quibus conceſſa ex fiſco ſalaria, vt ijdem Dio, & Lampridius teſtantur.

Nouell. 8.

Quantùm verò ad iudices datos attinet, certũeſt ex publico nulla eis cõceſſa ſalaria: data tamẽ ab vtraque parte δικαστικὰ ſiue ſportula modo lis excederet quantitatem centum aureorum. alias nullas accipiebãt ſportulas, vt à Iuſtiniano ſancitũ legimus. Athenis autem pecunia illa quæ à litigãtibus publicè deponi ſolita, quęque πρυτανεῖα dicta, & à Romanis Sacramẽtum iudicibus pro ſalario diuidebatur; quod docet clarè illa apud Comicum diſputatio de die, ἔνη καὶ νέα, Pollux etiam, dicens, τὰ πρυτανεῖα ἐλάμβανον οἱ δικασταί. Hoc tantum fuit diſcrimen inter ſportulas Romanorum. & πρυτανεῖα Athenienſium: quod illę ſine circuitu dabantur iudicibus ab vtraque parte: hæc verò publico præſtabantur: vt inde ſumerent iudices; ex his itaque videtur magiſtratui iudicique prohibitum quicquam à ſingulis accipere. At ſanè iudex nimis abſtemius, moroſus eſt: & vt Rhodiorum coloſſus ob nimiam magnitudinem formidabilis, non amabilis erat: ſic Sebaſtianus vir ille præſtanti virtute ſub Valẽte διὰ τὸ ἀφιλο, χρήματος θαυμαστὸς ὢν οὐκ ἔσχε κακίας

Nouell. l. 32. & l. 2. c. de ſport. & ſũpp. In diuerſ. in nebulis lib. 2.

ἐσχιχάεω, vt inquit Suidas, ob nimiam abstinétiam gratia caruit. Aedulia ideo iudici accipere permissum; sed cum ea exceptione Seueri & Antonini: *non omnia, non passim, non ab omnibus*; & narrat Plutarchus Themistoclem non malé propterea audijsse, quòd ædulia acceperet; sed quòd accepta retro ea alijs venderet; non posse enim elabi eo commercio, quin pecuniam accepisset. Nec vero corrupti isti iudices exilio tantum coerciti: sed præterea solidam litis estimationem ei quem læserant, præstabant. *L. 2. c. de pæn. iud. qui mal. iudic.*

Quantum verò ad iudices attinet, qui per ambitionem, gratiam, & odium iniustè iudicarant, etiam ei cuius intererat in solidam litis æstimationem tenebantur, & infamia notabantur. Sed cur non æqué ac in corruptum? quia profectò multum interest an pecunia accepta perperá iudicauerit iudex, an odio, vel gratia. *L. si filius ff. de iudic.* Turpius enim mercede iustitiam prostituere, quàm odio, vel gratia; sicut & olim grauius puniebatur, quæ pecunia partũ sibi abegerat: quàm quæ odio mariti post diuortium, ne inimico filium procrearet; pecunia enim, nisi omnino sordidus & impudens iudex: odio autem & gratia etiam probus duci & flecti potest; pessimi tamen exempli est (vt Gracchus apud Liuium ait) simultates iudicem pro magistratu exercere, aut inimicum vlcisci. *L. Cicero. ff. de pœnis.* Nec fortè minus turpe amico leuiter gratificari; fauor enim vsque ad aram tantum. Nec etiam minus inhonesta eorum ambitio, de qua Quintilianus, dum ait, *sæpe fit deterior causa quæ ad amicum deducitur: & is ambitus est plerumque, vt pronuntiemus faciamusque contra amicos, aut*

QVO TEMPORE OLIM LITES concludendæ.

CAP. 50.

Citè Marc. Tullius Seruium Sulpitium laudat, non tam ob admirabilem iuris scientiam. quàm quod maluerit litium tollere controuersias, quàm dictare iudicia. Similiter & Isocrates Regem suum Nicoclem admonet, eas vt leges ferat, quæ vel nullius litis haberent seminarium, vel exortas controuersias statim dirimerẽt; vterque cruciat' spectabat, lãguores, sumptus, & ærumnas, quæ inter litigandum sufferuntur; æquè adeo miseræ & acerbæ, vt sæpius maius compendium reportet, qui tempestiuè liti cessit, & iuri: quàm si seculari potiretur victoria, tot animi & corporis anxietatibus parta. Eoque grauiores existunt, quo magis annosæ, & diuturnæ. Hinc enim Martialis Gargiliani miserias sic graffice describit. *Lib. 7.*

Lis te bis decimæ numerantem frigora brumæ
Conterit vna tribus Gargiliane foris.
Vah. *miser, & demens, viginti litigat annis*
Quisquam, cui vinci Gargiliane licet?

Quô respiciens Alaricus apud Cassiodorum, ius tædio dilationum sumptuumque transire ait in iniuriam; mulctam esse, non iustitiam; direptionem, nó actionem; longo enim eiusmodi litis sufflamine, &

rum ætas, absque certo tutore & consilio esset; Item in possessorijs, quas breuiter, & promptè expediendas esse cautum est, ne diutius inuasor contempta legis auctoritate, re aliena potiretur; vnde & eæ actiones ab Isidoro lib. 5. etymol. momenti dictæ. Et denique in causis ponderis leuioris, quas de plano, & sine fori strepitu decidendas esse constitutum est; ne videlicet eiusmodi obolaribus causis, vilesceret tribunalis dignitas; in cæteris autem causis triennium integrum præstitutum, ijs exceptis quæ in sacrum Principis consistorium introductæ; perpetuari enim eas, neque fatalibus diebus obnoxias fuisse, voluit Iustinianus. licet appellationes fuissent alias biennio concludendæ; exceptis item causis, quæ ad ius fiscale pertinerent, vel quæ ad publicas respicerent functiones.

L. 1. c. si de moment. possess.

L. Thesaurus ff. ad exhibed.

7. properandū c. de iudic.

Hæc autem temporis præscriptio sic accuratè obseruata, vt & eo exacto lis periret: &, si per iudicem stetisset quominus intra illud concluderetur, actori in eum daretur persecutio. Rectè enim animaduertit Cuiacius Zenonis constitutionem desiderari in tit. C. de iudic. qua iubebat magistratus, & maiores iudices breuiter causas definire; & vt si quis eorum interpellatus à litigatoribus, nulla necessitate coactus, rem protulisset, liceret litigatori adire Principem, & de iudicis prauitate conqueri. Imo verò à Iustiniano sancitum, vt iudex, qui vltra triennium lites produxerat, si in magistratu esset, vel in maiore dignitate, vsque ad Illustris gradum, decem auri libris mulctaretur; sin minor, tribus auri libris. Quin

etiam eadem constitutione voluit, vt si Aduocati culpa, lis vltra eum terminum producta: iudex in sua definitiua sententia id nominatim pronuntiaret, simulque pœnam duarum auri librarum imponeret. Et meritò quidem ea laudata sanctio; fortè enim quidam esse possunt, qui cum ex aliorum insania, & erroribus lucrum sibi querant, diuturno litigantium squalore, & annosis atque secularibus litibus delectentur. Imo verò Marc. Tullius ait, suo tempore moratores quosdam fuisse, qui adhibebantur ad moram faciendam *nisi quem forte* inquit *ex illo grege moratorum*; quod hominum genus semper duxi omnium improbissimum. Adeo vt eorum amplexus sim votum, qui eam in forum introduci legem exoptarunt, quæ Ephesi antiquitus contra architectos constituta, qua que Architectus, cum publicum opus recepisset curandum, pollicitusque esset certo tempore, certoque sumptu id facturũ esse, si nõ iuxta promissum id effectum, mulcta afficeretur: & si amplius quàm quarta pretij parte, in opere consumeretur, id de suo præstaret; vt narrat Vitruuius. Vtinam igitur in istos qui iniqua lite alios morantur ac detinent pœna qua tenerentur sancita esset.

In diuinat.

Lib. 10. initio.

Postremo & id notandum, tempus illud controuersijs ciuilibus finiendis primum à Iustiniano constitutum; antea verò incertum fuisse, imo nullum vlla lege definitum; quamquam Prætor plerumque pro suo arbitrio, iudicibus tempus definiebat, vt ab Vlpiano scriptum est.

L. 2 §. 2 ff de ...

FINIS.

Extraict du priuilege.

PAr grace & priuilege du Roy, il est permis à Abel l'Angelier Libraire iuré en l'vniuersité de Paris, d'imprimer ou faire imprimer ce present liure intitulé, *Ordo perantiquus iudiciorum ciuilium, eorumque solennia, Par M. C. Bret Conseiller & Aduocat du Roy en la Cour des Aydes*. Et sont faictes tres-expresses deffences à tous Imprimeurs & Libraires, ou autres de quelle qualité qu'ils soyent d'imprimer ou faire imprimer, vendre ny distribuer en quelque sorte & maniere que ce soit ledict liure, sinon de ceux qu'aura imprimé ledict l'Angelier, & ce iusques au temps & terme de dix ans, à peine de confiscation de tous les liures qui se trouueront imprimez, & d'amende arbitraire, comme plus amplement est declaré ez lettres données à Paris le vingt cinquiesme iour de Nouembre mil six cens & trois.

Signé, PAR LE ROY.

BRIGAR.